

«I verdens rikeste land»
Festskrift til Knut Gabrielsen

VARDE
SERIEN

Jens Petter Madsbu og Mona Pedersen (red.)

«I verdens rikeste land»
Festskrift til Knut Gabrielsen

© Oplandske Bokforlag og forfatterene 2011
Sats: Klaus Jøran Tollan
Omslagsbilde: Nordby handelssted 1924, utlånt av Alf Riise
Omslagsdesign: Tor Odd Engen

ISBN 978-82-7518-187-7

Henvendelser om boka kan rettes til
Oplandske Bokforlag DA
2330 Vallset
post@oplandskebokforlag.no

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverksloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

INNHOOLD

Hemmeligheten	5
Samfunnsforskning i verdens rikeste land	9
Jens Petter Madsbu og Mona Pedersen	
Hvordan etablere vitenskapelig kunnskap om samfunnet?	21
Jens Petter Madsbu	
Julesanger i flerkulturelt perspektiv	41
Synnøve Sakura Heggem	
Epler og pærer: Om analogien mellom kommunikasjonsrådgivere og advokater	53
Øyvind Ihlen og Anne Oline Haugen	
Sosiale medier og politisk kommunikasjon – gammelt nytt?	69
Mona Pedersen og Martin Nkosi Ndlela	
Bidrar offentliglova til å gi allmennheten økt innsyn i interne dokumenter?	85
Anne Oline Haugen	
Bygdelista – «kjerringa mot strømmen» i norsk lokalpolitikk	101
Mona Strand	
Finansiell idealisme versus finansiell pragmatisme	119
Bent Sofus Tranøy	
Hvordan oppfatter og forstår en gruppe offentlig ansatte medarbeidere fenomenene tillit og mistillit?	141
Hans Chr. Høyer og Elin Wood	
Å lede asymmetriske kunnskapsorganisasjoner – «mission impossible»?.....	161
Jan Merok Paulsen	
Informasjons- og kommunikasjonsteknologiens betydning i organisasjoner	179
Inge Hermanrud	
English summaries	193
Forfatteromtaler	199

HEMMELIGHETEN

Et forord

I det knappe året vi har jobbet med denne bokutgivelsen, har den gått under benevnelsen «Hemmeligheten». Fagmiljøet ved Høgskolen i Hedmarks Institutt for organisasjon og ledelse har båret på hemmeligheten med et sterkt ønske om å overraske og hedre en kjær kollega som i sitt syttiende år går over i pensjonistenes rekker. Vi, redaktører og bidragsyttere, synes det er stor stas å kunne gjøre ære på førstelektor Knut Gabrielsen med denne boken.

Knut har vært en klippe i fagmiljøet ved Institutt for organisasjon og ledelse i de 16 årene han har arbeidet ved Høgskolen i Hedmark. Hans store og vide interesse for ulike samfunnsspørsmål så vel som den tørre, treffende humoren, har gitt ham en ufrivillig status som lunsjkrokens ubestridte, men likevel beskjedne midtpunkt. Som kolleger har vi alle nytt godt av Knuts alltid tilstedeværende faglige raushet og skikkelighet. Han har lagt ned en stor innsats i undervisning innenfor områder som informasjon og samfunnskontakt, statsvitenskap, offentlig politikk og politisk kommunikasjon. Dette gjenspeiles også i hans publisistiske virke.

Knut har særlig interessert seg for etiske problemstillinger knyttet til informasjonsbransjen, noe han blant annet adresserer i artikkelen «Loyalty versus conflict in Norwegian practitioners» som ble publisert i *Public relations review* 30/2004. Informatørens virksomhet tangerer også et annet av Knuts interesseområder, nemlig offentlighet og politisk kommunikasjon. I «Lobbying – et egnet begrep?» i *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* nr. 1/17 i 2000 drøftes behovet for å skille ut den økende bruken av profesjonelle, betalte lobbyister fra andre henvendelser som

gjøres til de politiske aktørene. «På grensen til ytringsfrihet», en artikkel som sto på trykk i *Nytt norsk tidsskrift* nr. 1/2000, tar opp den iboende spenningen mellom interne lojalitetskrav og varslerrollen i kjølvannet av Ytringsfrihetskommisjonens forslag til lovendringer i 1999. Knut har dessuten vært blant de fremste leverandørene til institusjonens egen rapportserie hvor han har drøftet både samfunnsvitenskapelige metode-spørsmål og skrevet om politisk kommunikasjon og nye medier.

Knut ledet det viktige utviklingsarbeidet av Internasjonalt årsstudium for Telemark Bataljon i samarbeid med Forsvaret og Voksenopplæringen i Rena leir. Han var også ansvarlig for undervisningen på enkelte emner i dette studiet i en årrekke. Internasjonalt studium for Telemark Bataljon var forgjengeren til det internasjonale studiet som ble en del av den ordinære studieporteføljen ved avdelingen. For den samme målgruppen utviklet han også enkeltemner innenfor Norsk bistandspolitikk og Internasjonal politikk, og Knut har dermed bidratt til at norske elitesoldater er utrustet med langt mer enn bare skarpladde våpen når de kommanderes ut i komplekse, internasjonale oppdrag. I tillegg har Knut vært en ivrig leverandør av kronikker og andre meningsytringer i dagspressen, og gjennom dette har han bidratt til at sentrale funn fra egen og andres forskning ble gjort tilgjengelig også utenfor de vitenskapelige institusjonenes fagmiljø.

Den oppmerksomme leser vil kunne konstatere at mange av de temaene som Knut har arbeidet med, også adresseres i de bidragene som antologien inneholder. Redaktørene har med disse bidragene ønsket å framheve at arven etter Knut lever i beste velgående i instituttets fortsatte virksomhet. Så har det da også vært en uvanlig enkel oppgave å fylle denne antologien. Vårt initiativ ble varmt mottatt i fagmiljøet, og nåværende og tidligere kolleger sto nærmest i kø for å bidra. En stor takk til alle bidragsyterne, for uten dem hadde det ikke blitt noen gave å overrekke. Videre vil vi takke Magni Melvær ved høyskolens bibliotek som har bistått oss med praktisk hjelp, samt Alf Riise ved Nordby handelssted for velvillig tillatelse til bruk av fotografiet som pryder bokens forside. En varm takk også til forlaget som umiddelbart tente på ideen, og en særlig takk til vår kontaktperson Lars Anders Kulbrandstad. Takk også til Avdeling for økonomi og ledelse, samt Institutt for organisasjon og ledelse som har støttet utgivelsen økonomisk.

Hemmeligheten er ikke lenger hemmelig. Når overraskelsen har lagt seg og festen er over, er det vårt håp at denne utgivelsen skal kunne bidra til hverdagslige innsikter og gleder for kolleger og studenter i årene som kommer. Helt til slutt vil vi gratulere Knut med 70-årsdagen, og samtidig rette en stor og varm takk for hans mangeårige innsats ved Institutt for organisasjon og ledelse ved Høgskolen i Hedmark.

Oktober 2011

Jens Petter Madsbu og Mona Pedersen

SAMFUNNSFORSKNING I VERDENS RIKESTE LAND

| Jens Petter Madsbu og Mona Pedersen

Tittelen på denne antologien, *I verdens rikeste land*, kan fremstå som en floskel, et surt oppstøt eller et uttrykk for en grunnleggende kritikk av tiden vi lever i. Utsagnet kommer gjerne fra den som vil beklage seg over at et eller annet ikke er som det burde være i dagens Norge: «... og så i verdens rikeste land, da!». Slik kunne tittelen vise til noe mange vil oppfatte som et «typisk norsk» særtrekk i vår tid: det å klage på alt og alle, til tross for at vi *de facto* lever i et av verdens rikeste land. Det er imidlertid ikke poenget i denne antologien.

Boken inneholder ti artikler som behandler ulike sider ved det norske samfunnet slik det framstår i dag. Temaene for denne antologien faller inn under noen hovedområder som delvis overlapper hverandre: Kommunikasjon, kultur, offentlighet og demokrati. Områdene synes ikke umiddelbart å være spesifikt «norske», men det særegne får en ny dimensjon når vi ser det i relasjon til vår globale samtid. Blant forskere innenfor kommunikasjonsfeltet er det en tilnærmet implisitt viten at «noe» først får betydning når det ses opp mot «noe annet». Begrepet *mann* må for eksempel ses i forhold til begrepet *kvinne* for at hele dets mening skal komme til uttrykk. Likeledes oppfattes et *vi* bedre når det settes i relasjon til *de andre*. Identitet, knyttet enten til sted eller person, er lokalt forankret. Samtidig tilkommer det automatisk også et globalt perspektiv (Turtinen 2006). Oppsvinget i interessen for det lokale kan tolkes som en konsekvens av den tiltagende globaliseringen, samtidig som det vi vanligvis oppfatter som tegn på globalisering, egentlig blir skapt i lokale sammenhenger. Det globale og det lokale er rett og slett to

sider av samme sak ved at «den lilla världens' attraktioner nu lanseras och finns tillgängliga för alla» (Jönsson 2006:31).

Først når vi plasserer Norge i relasjon til resten av verden, får tittelen sin rette mening. *I verdens rikeste land* handler om å anerkjenne vårt eget utgangspunkt hvor tema med lokal og nasjonal forankring får sin fulle betydning i relasjon til det globale og internasjonale. Fellesnevneren for artiklene i denne antologien er at de med sine respektive, høyst forskjellige utgangspunkt undersøker lokale og nasjonale sammenhenger samtidig som disse sammenhengene relaterer seg til større globale og internasjonale forhold. Bidragene i antologien representerer på denne måten ulike kjennetegn og uttrykk for det nasjonale ved at bidragene plasseres inn i en norsk samtidskontekst *samtidig som* de betegner ulike sider ved det globale. Bidragene kan med en samlebetegnelse sies å være *globale*.

Forholdet mellom det globale og det lokale har mange dimensjoner. For det første vil det globale overskride det eksklusivt nasjonale rammeverk, enten det handler om politiske forhold, kulturelle forhold eller økonomiske forhold, eller om vi fokuserer på det globale som en institusjon eller som en prosess (Sassen 2007). Dette innebærer først og fremst at vi står i et avhengighetsforhold til verden omkring oss. Videre er antakelsen om at sosiale prosesser først og fremst finner sted innenfor nasjonalstatens territorium ikke like gjeldende nå som tidligere (ibid.). Nasjonale prosesser må tvert i mot sees som uttrykk for *både* nasjonale og globale prosesser og sammenhenger.

Et raskt blick på dagens norske virkelighet bekrefter dette. Norge deltar i internasjonale politiske og militære operasjoner, vi har gjennom oljefondet omfattende økonomiske interesser i internasjonale markeder, vi er gjennom transnasjonale organisasjoner som FN, NATO, EØS, OECD og en rekke andre tilsvarende institusjoner knyttet opp mot forpliktende internasjonale avtaler, direktiver og lovverk. Det synes umulig å tenke seg den norske samtiden uten å se den i relasjon til og innenfor konteksten av den globale samtiden.

Konsekvensene av at det globale overskrider det lokale og at det globale er situert i det lokale, gir oss imidlertid ikke noe bestemt svar på *hvordan* forholdet mellom det globale og det lokale ser ut eller kommer til uttrykk. Det viser heller ikke til noen bestemt metodologi eller analyseverktøy til hvordan vi skal undersøke dette forholdet. Imidlertid gir det en inngang til at mange ulike temaer kan undersøkes med et slikt utgangspunkt. Bidragene i denne antologien kan alle leses som et

uttrykk for eller konsekvens av disse to påstandene: at det globale *overskrider* det lokale, og at det globale er *situert* i det lokale.

Overlapping og kompleksitet

I forlengelsen av problematiseringen av forholdet mellom det lokale og det globale er det fristende å spørre om hvordan de *påvirker* hverandre. Hva har størst påvirkning, det lokale eller det globale? Spørsmålet om påvirkning blir innenfor samfunnsvitenskapen stilt i en rekke sammenhenger, og det knytter ofte an til en vitenskapsteoretisk argumentasjonsform der ønsket om å *forenkle* får lov til å spille en hovedrolle. Spørsmålsformuleringen tar for gitt at det på en eller annen måte er mulig å identifisere hvilke faktorer som påvirker et annet forhold mest, eller sterkest. Det blir en debatt om hva som er årsak og hva som er virkning. Problemstillingen kan imidlertid føre til at noe av *kompleksiteten* i forholdet mellom det lokale og det globale forsvinner. Det er mulig at det i for stor grad forenkler forholdet mellom det lokale og det globale dersom vi konkluderer med at det er en retning på forholdet: det ene påvirker det andre. Et langt mer interessant spørsmål enn påvirkning fra det ene eller det andre er hva som skjer med ulike samfunnsforhold når det lokale og det globale opptrer sammen.

En interessant betegnelse på forholdet mellom det lokale og det globale er *overlapping*. Begrepet er hentet fra den amerikanske sosiologen Saskia Sassen som bruker overlapping om forholdet mellom det sosiale og det teknologiske. Hun hevder at poenget ikke er hvorvidt det er det teknologiske som påvirker det sosiale eller omvendt, men om hvordan det teknologiske og det sosiale overlapper hverandre (Sassen 2007:152). Dette begrepet kan også anvendes på forholdet mellom det lokale og det globale. Norge er en del av verden, og verden er en del av Norge, og det kommer til uttrykk ved at de overlapper hverandre.

En slik påstand kan kalles for en ontologisk posisjon fordi det innebærer en grunnleggende antakelse om hvordan verden faktisk *er*. Ontologi kommer av gresk og betyr «læren om hvordan ting faktisk er». Påstanden består i at verden er slik at det globale og det nasjonale overlapper hverandre. Hvis det er slik at det lokale og det globale overlapper hverandre, og at dette *er* selve globaliseringen, så erkjenner vi at globalisering er noe nytt i seg selv (*sui generis*). Eller handler globalisering om noe mer pragmatisk, for eksempel om det å introdusere et nytt begrep på et fenomen som har eksistert en stund?

Den engelske sosiologen John Urry (2003) diskuterer slike spørsmål under overskriften «Global Complexity». Urrys forsøksvise svar på hva som kjennetegner det globale, er først og fremst at det er *komplekst*. Han argumenterer for at det globale både er noe som skjer som en *prosess* (globalisering), og at det er et *resultat* (det globale). Dermed blir globalisering muligens både en «årsak» og en «effekt», for å knytte diskusjonen til det som er nevnt over. På den andre siden framstår globalisering som noe komplekst fordi vi ikke fullt ut forstår hva globalisering eller det globale egentlig *er*, eller hvordan det globale står i forhold til det lokale? Dette indikerer at i starten av det tjuende århundrets andre tiår framstår det globale og globalisering fortsatt som et relativt nytt forskningstema.

Når vi stiller spørsmålet om det globales *vesen*, om hvordan det lokale og det globale står i forhold til hverandre, at de overlapper hverandre og at forholdet er komplekst, stiller vi som nevnt ontologiske spørsmål. Men vi stiller antakelig *epistemologiske* spørsmål i tillegg. Også fremmedordet episteme kommer fra gresk, og det oversettes ofte som erkjennelsesteori. Epistemologiske spørsmål handler om gjennom hvilke *prosesser* vi skaffer oss kunnskap om det som faktisk er. I Jens Petter Madsbus artikkel stilles nettopp denne typen spørsmål: Hvordan etableres vitenskapelig kunnskap på basis av kvalitative intervjuer med ulike personer? Svaret som gis, er at vi kan få kunnskap om verden ved å følge en logikk om hvordan kunnskap dannes gjennom språkliggjøring av vår verden og gjennom de fortolkningene mennesker gjør som en del av språkliggjøringen.

Kommunikasjon

Begrepet *kommunikasjon* kommer av gresk og betyr «å gjøre noe felles». Begrepet omfavner slik sett alle tenkelige former for menneskelige uttrykk og samhandlinger. Forskning på kommunikasjonsrelaterte problemstillinger er derfor noe som inngår i flere vitenskapsgrener, slik det også går fram av bidragene i denne antologien.

Innen humanistisk forskning er analyser av kommunikasjons- og opplevelsesobjekter et viktig interesseområde. Disse objektene omtales ofte som «tekster» i en utvidet betydning. Synnøve Sakura Heggems diskusjon av religion som kulturelt fenomen med utgangspunkt i julesangtradisjonene våre er det bidraget som tydeligst plasserer seg innenfor en humanistisk retning i kommunikasjonsforskningen. Heggems

artikkel er også den som mest direkte tar opp det globale i betydningen flerkulturelt perspektiv. Vesten har lang praksis i å se verden med sitt eget blikk, men mangler øvelse i å se egen kultur gjennom de andres blikk, hevder hun. Siden julesangtradisjonen oppfattes og repeteres som vår felles kulturarv, så er den et velegnet utgangspunkt for å trene opp et slikt blikk. Heggem påpeker at *konteksten* som julesangene framføres i, er av stor betydning, og hun tar til orde for en mer utforforskende og åpen holdning til framføringen av dem.

Antologien inneholder ytterligere to artikler med klar adresse til kommunikasjonsforskningen. Både Øyvind Ihlen og Anne Oline Haugens drøfting av sammenligningen mellom advokat- og kommunikasjonsbransjen og Martin Nkosi Ndlela og Mona Pedersens gjennomgang av sosiale mediers rolle i valgkampssammenheng er skrevet innenfor en medievitenskaplig ramme. Medievitenskapen er det vi kaller et hybridfag, det vil si at det er sammensatt av flere ulike vitenskapsgrener som har studieobjektet, nemlig ulike former for mediert kommunikasjon som fellesnevner. Vi skiller i hovedsak mellom den humanistiske og den samfunnsvitenskapelige medieforskningen, hvor den sistnevnte er influert av fagområder som statsvitenskap og sosiologi. Den humanistiske retningen undersøker medierte tekster med fokus på teksten selv, det vil si hva teksten formidler, om den for eksempel har skjulte eller åpenbare budskap. Den samfunnsvitenskapelige tilnærmingen ser tekstene i større grad koblet opp mot andre forhold innen mediebransjen så vel som samfunnet ellers (se for eksempel Aalberg og Elvestad 2005:8ff).

Haugen og Ihlens bidrag drøfter etiske spørsmål knyttet til profesjonaliseringen av kommunikasjonsbransjen. Som et ledd i bransjens eget arbeid for å øke sin anseelse, er det tatt til orde for ulike sertifiserings-ordninger og etiske kjøreregler. I dette arbeidet er analogien mellom advokater og kommunikatører tatt i bruk. Forfatterne stiller seg kritisk til denne sammenligningen, og foreslår en alternativ retning for å utmeisle en etisk plattform for bransjen.

Sosiale mediers inntreden på den politiske arena behandles i Ndlela og Pedersens artikkel. De spør om og eventuelt på hvilken måte sosiale medier har endret kommunikasjonen mellom politikere, velgere og journalister. Svaret de kommer fram til, er ikke entydig. Samtidig som de sosiale mediene åpner for en mer direkte interaksjon mellom politikerne og velgerne, så viser det seg at nye medier har en tendens til å repetere og forsterke eksisterende skjevheter mellom ulike befolkningsgrupper i

et samfunn. Forfatterne tar også til orde for å dempe forventningen til og betydningen av disse kommunikasjonsformene fordi det viser seg at de i hovedsak er et supplement til tradisjonelle, og ofte mer gjennomslagskraftige, medier. Imidlertid er det viktig å merke seg at dette poenget først og fremst har gyldighet i Norge og andre land som ligner oss. I land med mer totalitære styresett har vi i den senere tid sett mange eksempler på at sosiale medier har en annen betydning og en større gjennomslagskraft på den politiske arena. I et demokrati har mediene en avgjørende rolle i å formidle informasjon, påvirke dagsorden samt å være våre vaktbikkjer overfor makthavere og myndigheter. De spiller med andre ord en viktig rolle i *offentligheten*.

Offentlighet og demokrati

Begrepet «offentlighet» kommer av det tyske orde *offen* som betyr åpen. Det er altså tale om en felles, åpen sfære som alle har adgang til eller som «et sted der borgernes ønsker og meninger kommer til uttrykk» (Gripsrud 2002:226). En åpen og felles arena står i et motsetningsforhold til det private området, representert ved økonomien og familien. Når vi snakker om «det offentlige», snakker vi om stat og kommune som noe som angår alle. Offentlighet er imidlertid ikke bare et ideal, det er også et lovfestet prinsipp. Diskusjoner knyttet til saker og dokumenter som blir «unntatt offentlighet», dukker opp med jevne mellomrom, og enkelte, som historikeren Rune Slagstad, ser en bekymringsverdig utvikling mot et stadig mindre åpent samfunn som styres av «politikktutformende doldisbyråkrater som skyr det offentlige rom».¹ I Anne Oline Haugens artikkel behandles endringer i det som er kjent som Offentleglova, med utgangspunkt i lovens adgang til å unnta dokumenter fra offentlighet. Bakgrunnen for endringene var nettopp et behov for større åpenhet i forvaltningen, og Haugens gjennomgang viser at de nye bestemmelsene til en viss grad innebærer en utvidelse av innsynsretten.

Offentlighet og demokrati er både et lokalt og nasjonalt tema, samtidig som det i forlengelsen av det lokale også stiller spørsmål om hvordan det lokale og nære står i forhold til de større sammenhengene. Slike forhold berøres i artikkelen til Mona Strand om de såkalte «bygde-

---

¹ Rune Slagstads essay «Det åpne samfunn» i *Morgenbladet* fra 21.oktober 2011 (se saken på <http://morgenbladet.no/article/20111021/OIDEER/710219939> sist besøkt 27. oktober 2001).

listenes» betydning. I dette bildet kommer det også inn en annen dimensjon ved forholdet mellom det lokale og det globale, nemlig forholdet mellom ulike nivåer innenfor det nasjonale: bygd mot by, periferi mot sentrum. Forfatteren stiller i artikkelen spørsmålet om bygdelistene kun representerer lokalpolitiske forhold, eller om fenomenet også uttrykker noen sider ved nasjonale politiske forhold. Her vises det til to interessante sider som knytter bygdelistene til det globale. For det første er ikke lokale lister kun et norsk fenomen. Ifølge forfatteren finner vi det samme fenomenet i andre europeiske land. For det andre viser forfatteren at framveksten av lokale lister ikke bare er en reaksjon på at de tradisjonelle politiske partiene ikke ivaretar lokale saker, men at de gjerne får en oppsving når den nasjonale politikken handler om globale eller internasjonale problemstillinger, som for eksempel om norsk medlemskap i EU. Oppslutningen om lokale bygdelister er derfor et eksempel på hvordan det lokale som situert i det globale, og omvendt, konkret kan komme til uttrykk.

Bent Sofus Tranøy relaterer sin artikkel direkte til det globale når han hevder at finans- og statsgjeldskrisene som har preget verdensøkonomien de siste tre årene, har aktualisert temaet om hva slags kunnskapsgrunnlag moderne finansmarkedspolitikk bygger på. Her ønsker forfatteren for det første å påpeke svakheter ved det kunnskapsgrunnlaget konvensjonell økonomisk teori har «levert» til dem som arbeider med finansmarksregulering, og for det andre å undersøke om det finnes muligheter til å bøte på det problematiske ved finansmarkedspolitikk ved å se på tilgjengelig, alternativ teori. Forfatteren stiller seg kritisk til det tradisjonelle kunnskapsgrunnlaget for finansmarksreguleringen og hevder at det finnes alternative teorier som kan utgjøre et slikt kunnskapsgrunnlag.

Tranøy spiller i sin diskusjon på den globale forståelsen av finansmarkedets betydning på den ene siden, samtidig som mekanismene som for eksempel styrer priser og marked, får lokale konsekvenser for den nasjonale økonomien og for lommebøkene til folk flest. Siden markedet også er et globalt fenomen, blir nasjonal og lokal finanspolitikk vevet sammen med en global økonomisk trend, der markedet opptrer som den globale referansen for lokale politiske valg og handlinger.

Kultur

Spørsmål knyttet til offentlighet og demokrati handler ikke bare om idealer og lovfestede prinsipper. Et åpent samfunn har også med *kultur* å gjøre. Betegnelsen «kultur» betyr opprinnelig å dyrke eller pleie på latin, og begrepet er således minst like tøyelig som kommunikasjonsbegrepet. Vi snakker for eksempel om «jordkultur» eller «kulturlandskap», og begrepet relateres også til oppdrett og avl eller dyrking av bakterier i spesielt tilpassede næringsvæsker. I slike sammenhenger vises det til begrepets opprinnelige betydning. Samtidig snakker vi om «kulturpolitikk», og vi skiller gjerne mellom populærkultur og finkultur, eller vi diskuterer kulturen i næringslivet eller forvaltningsapparatet. Da viser vi til kultur som tanke-, kommunikasjons- og atferdsmønstre hos mennesker, og vi skiller vanligvis mellom det sektororienterte kulturbegrepet og det mer generelle kulturbegrepet.² I samfunnsvitenskapene brukes kulturbegrepet helst i tilknytning til begrensede felt. Det kan dreie seg om holdningsmønstre hos nasjonens innbyggere eller teoribygging knyttet til forståelsesformer, verdier og rasjonaliteter i ulike samfunn. De tre artiklene som i denne antologien adresserer ulike organisasjonsteoretiske problemstillinger, forholder seg implisitt til kulturbegrepet på den sistnevnte måten.

Hans Christian Høyer og Elin Woods artikkel om grunnlaget for tillit hos ledere innenfor offentlig sektor er et eksempel på hvordan kultur kan behandles i en statsvitenskapelig sammenheng. Ledelse og tillit innen det offentlige er ifølge forfatterne et tema som er viet liten oppmerksomhet innenfor de samtidige statsvitenskapelige fagdiskusjonene, til tross for at tillit/mistillit synes å være gjenstand for stor oppmerksomhet når det gjelder folks oppfattelse av ledere. Moderne ledelse innenfor det offentlige hevdes å handle om en overgang fra administrasjon til ledelse. Tidligere var en leder innenfor det offentlige en person som var opptatt av å gjøre tingene rett. I dag er en leder opptatt å gjøre *de rette tingene* (Jacobsen og Thorsvik 2007). Denne utviklingen er ikke særnorsk. Det handler blant annet om sentrale endringstrekk innenfor

² Det sektororienterte kulturbegrepet betegner den sektor av samfunnslivet hvor visse uttrykksformer gis en grad av artistisk bearbeidelse («kulturlivet», «kunst og kultur», etc.). Gjennom vurderinger omkring graden eller kvaliteten av slik bearbeidelse gjøres det her ofte et skille mellom såkalt «finkultur» på den ene siden og «folkelig kultur» (eller «populærkultur») på den andre. Det såkalte «utvidede kulturbegrep» er basert på sektormodellen i den forstand at det innrømmes plass i kultursektoren for uttrykksformer eller aktiviteter som mange i utgangspunktet vil regne til andre sektorer (folkefester, idrett osv.). Se «kultur» i *Store norske leksikon*. Hentet fra <http://snl.no/kultur> [sist besøkt 27.oktober 2011].

måten moderne offentlig virksomhet blir styrt på i dag. Innen det offentlige er moderniseringsreformene innenfor offentlig forvaltning av flere blitt beskrevet med samlebetegnelsen *New Public Management* (NPM). Denne reformbevegelsen, med opprinnelse fra New Zeeland og Australia, har preget den offentlige forvaltningen i en rekke vestlige land siden midten av 1980-årene og fram til i dag. Begrepet viser til at offentlig forvaltning nå drives etter teknikker, prinsipper og ideer vi i all hovedsak kjenner fra privat næringsliv (Christensen 2006). NPM-reformen og moderniseringen av offentlig sektor følger en global trend (Hagen 2006). Det globale handler på den ene siden om endringer innenfor kommunikasjon, der både bil, fly, massemedier og elektroniske medier, spesielt internett, representerer en betydelig vekst i tradisjonelle kommunikasjonsbærere. På denne måten blir ulike sosiale hendelser elementer i et globalt sosialt nettverk (Castells 2001). På den andre siden handler det globale om ulike former for samfunnsmessig integrasjon og disintegrasjon (Hagen 2006). I dette bildet er spørsmålet om tillit til ledere et meget sentralt tema, og forfatterne knytter den generelle og globale betraktningen til de lokale og nære når de hevder at det kan være grunn til å spørre om tillit er i ferd med å bli en mangelvare i dagens samfunn og organisasjonsliv, mens mistillit på tilsvarende måte i stadig større grad preger handlingslogikken både på individ- og organisasjonsplan.

Jan Merok Paulsen spør om det å lede asymmetriske kunnskapsorganisasjoner er «mission impossible». Amerikansk forskning på ledelse innenfor kunnskapsorganisasjoner viser først og fremst at variasjon i klasseromspraksis er et gjennomgående trekk. Hvordan etablere ledelse innenfor slike organisasjoner, er spørsmålet som stilles, og enda mer spesifikt: hvordan etablere god ledelse innenfor skoler, organisasjonsfenomener som forfatteren benevner som «løst koplede systemer». Igjen vises det til det lokale i det globale. Forskningen Paulsen viser til, er først og fremst internasjonal forskning, men med klar relevans for tilsvarende forhold innenfor norsk skolehverdag. Utfordringen med å lede asymmetriske, løst koplede kunnskapsorganisasjoner er på denne måten opplagte av både global og lokal karakter, og i artikkelen fremgår dette tydelig.

Inge Hermanruds presentasjon av organisasjonsforskerens Wanda Orlikowskis bidrag til forståelsen av praksis som perspektiv på organisasjoner knytter an til en internasjonal og dermed global samtale med en av vår tid mest kjente organisasjonsforskere. Temaet som behandles

i artikkelen dreier seg om Orlikowskis organisasjonsforskning der anvendelsen av informasjons- og kommunikasjonsteknologi står i sentrum for hennes praksisforståelse. IKT utgjør for henne et sosio-materielt system, der teknologi og mennesker knyttes sammen gjennom praksis. Hermanrud viser hvordan Orlikowski er influert av Anthony Giddens structuration theory og setter dermed praksisperspektivet inn i en videre sosiologisk teoritradisjon. Giddens er nettopp en av våre samtidige samfunnsforskere som har vektlagt betydningen av det globale som en av vår samtids viktigste faktorer for analyse av det moderne samfunnet. Og spesielt vektlegger han betydningen av økonomiens globalisering og den digitale teknologiens globalisering (Giddens 1999).

Avsluttende perspektiver

Temaet for antologien er altså ikke globalisering i og for seg, eller at de ulike bidragene stiller eksplisitte problemstillinger som knytter an til det globale *per se*. Spørsmålet blir snarere hvilken betydning erkjennelsen om at vi befinner oss i verdens rikeste land har, når vi behandler temaer og problemstillinger som er globalt forankret. Den norske konteksten handler om forhold som kommer til uttrykk «i verdens rikeste land». Et aspekt handler om at vi står i en privilegert posisjon overfor verden for øvrig og at våre problemstillinger springer ut fra en slik kontekst. Til tross for at de konkrete problemstillingene i hvert enkelt bidrag tar utgangspunkt i norske forhold, vises det samtidig til større temaer som relaterer til både lokale og nasjonale problemområder. Videre innehar de ulike bidragene et sentralt kjennetegn som karakteriserer det lokales plass i det globale i en faglig sammenheng: Felles for artiklene som presenteres er at valg av teorier og referansene til annen forskning både er nasjonal og internasjonal. Alle bidragene hviler seg på, støtter seg til eller diskuterer bidrag fra internasjonale fagfeller og internasjonal forskning. Denne diskusjonen eksemplifiserer så vel som illustrerer at det å lese våre ti artikler i lys av forholdet mellom det lokale og det globale ikke innebærer en motsetning, selv om de forskjellige bidragene ikke eksplisitt stiller en slik problemstilling.

Litteratur

- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the internet, business and society*. Oxford University Press. Oxford.
- Christensen, T. (2006). Staten og reformenes forunderlige verden. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 23(3), 215-228.
- Esaiasson, P. (2009). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Giddens, A. & Blair, T. (1999). *Den tredje vei: fornyelsen av sosialdemokratiet*. Oslo: Pax.
- Gripsrud, J. (2002). *Mediekultur, Mediesamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, R. (2006). *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene: refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jacobsen, D. I. & Thorsvik, J. (2007). *Hvordan organisasjoner fungerer*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jönsson, M. (2006). «Igenkännandets glädje. Regionalt kulturarv i film och på Internet.» i Mats Jönsson och Cecilia Mörner: *Självbilder. Filmer från Västmanland* Stockholm: Svenska Filminstitutet.
- Sassen, S. (2008). *Globaliseringens sosiologi*. Oslo: Pax.
- Slagstad, R. (2011). Det åpne samfunn. *Morgenbladet* 21.10.2011.
- Turtinen J. (2006). *Världsarvets villkor. Intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms Universitet.
- Urry, J. (2003). *Global complexity*. Cambridge: Polity Press.
- Aalberg, T. og Elvestad, E. (2005). *Mediesosiologi*, Oslo: Samlaget.

HVORDAN ETABLERE VITENSKAPELIG KUNNSKAP OM SAMFUNNET?

Innsamling, fortolkning og analyse av kvalitative data
ved hjelp av Sensitizing Concepts

| Jens Petter Madsbu

Hvordan skal vi kunne si noe allment om verden vi lever i på bakgrunn av studier av spesifikke forhold? Hvordan kan vi for eksempel påstå at vi har etablert vitenskapelig kunnskap på bakgrunn av å ha snakket med noen? Hvordan kommer vi oss i det hele tatt fra intervjudata til vitenskapelig kunnskap? Svaret er at vi kan gjøre dette hvis vi følger en logikk om hvordan kunnskap dannes gjennom språkliggjøring av vår verden og den eller de fortolkningene som er en del av språkliggjøringen. Vi skal i det følgende forsøke å forfølge en logikk om hvordan vi skal gå fram for å få tak i slik kunnskap. Det skal vi gjøre ved først å ta utgangspunkt i enkelte vitenskapsfilosofiske betraktninger, for så å presentere skillet mellom kvantitativ og kvalitativ forskning. Deretter skal vi gi en introduksjon til konstruktivistisk og fortolkende samfunnsteori, for til slutt å ende opp i en mer konkret beskrivelse av noen sentrale prinsipper for kvalitativ samfunnsforskning.

Det viktigste prinsippet for kvalitativ forskning som presenteres er knyttet til Herbert Blumers begrep om *Sensitizing Concepts* (Blumer 1954)¹. Begrepet viser til en analyseteknikk innenfor kvalitativ forskning som tar utgangspunkt i menneskers egen forståelse av sin verden og er et analyseredskap for utvikling av vitenskapelige teorier og begreper.

---

¹ Begrepet ble først omtalt i Herbert Blumers berømte og korte artikkel fra 1954, «What is Wrong With Social Theory?», som kritiserte samtidens Grand Theories, i første omgang funksjonalismens og psykologismens omgang med empiri og deres forhold mellom teori og empiri.

Selv om logikken bak begrepet er kjent innenfor kvalitativ samfunnsforskning, er det forbausende få referanser til Sensitizing Concepts innenfor metodelitteraturen, og det kan nesten se ut til at begrepet enten har blitt glemt, eller at det er blitt så selvsagt at det bare har glidd inn i den kvalitative forskningsmetoden for så og blitt usynlig. Uansett skal det her hentes fram igjen og settes lys på.

Del 1: Ontologi

Hverdagens og forskningens ontologi

Diskusjoner om hvordan vitenskapelig kunnskap etableres, sorterer under begrepet *vitenskapsfilosofi*. Spørsmålene som stilles, er av to typer:

- **Ontologiske spørsmål:** (av gr. «værende, vesen» og *-logos*, «fornuft», spørsmål om det værende, det som *er*, dvs. hvordan virkeligheten faktisk er.
- **Epistemologiske spørsmål:** (av gr. *episteme*, «vitenskap» og *logos*, «fornuft»), erkjennelsesteori, spørsmål om hvordan vi skal kunne framskaffe slik viten og erkjennelse.

Dersom vi skal forenkle diskusjonen omkring ontologi og epistemologi og knytte den til forskning og vitenskapelig praksis, kan vi si at ontologien er representert gjennom våre allmenne forståelsessystemer, dvs. vitenskapelige begreper, modeller og teorier, mens epistemologien er representert gjennom de praksiser og rutiner vi benytter for framskaffelse av slik kunnskap, dvs. våre vitenskapelige forskningsmetoder (Esiasson et.al. 2007, Johannessen et.al. 2010).

Det er altså et skille mellom ontologiske og epistemologiske spørsmål, men de henger også nøye sammen, fordi de begge handler om det å etablere kunnskap om den verden vi lever i. Men det er også et skille mellom kunnskap som er kommet fram gjennom forskning og vitenskapelig praksis, og vår hverdagskunnskap om verden.

Populært framlagt kan vi hevde at i vår hverdagsontologi – dvs. våre grunnleggende antakelser om hvordan verden faktisk *er* – i stor grad har sitt utgangspunkt i de erfaringer, vaner, tradisjoner, situasjoner vi har opplevd eller opplever i samhandling med andre mennesker og vår omverden forøvrig. På mange måter tar vi derfor vår hverdagskunnskap for gitt. Forskningens ontologi hviler derimot på et annet grunnlag enn hverdagens ontologi, og den viktigste forskjellen er at den er kommet fram

på en annen måte, gjennom egne metoder, systematiske framgangsmåter, argumentasjon, kritisk refleksjon, beskrivelser, analyse, drøfting, teorier, modeller, testing, eksperimenter, osv, dvs. gjennom en egen praksis.

En kort definisjon av hva som er vitenskapelig kunnskap, er altså at det er kunnskap som er kommet fram gjennom vitenskapelig praksis og metoder! Det er derfor vi kaller denne kunnskapen for *forskningsbasert*. Denne enkle innsikten gjør ikke forskningsbasert kunnskap *bedre* enn hverdagskunnskapen, men viser at den hviler på et annet grunnlag enn hverdagskunnskapen. Det handler om grunnlaget for å framskaffe eller etablere (ny) kunnskap, og det er dette poenget vi skal forfølge nedenfor: hvordan skal vi etablere vitenskapelig kunnskap? Hva slags tenkning skal ligge til grunn for hvordan vi skal få vitenskapelig kunnskap (ontologi), og – ikke minst – hvordan skal vi *gjøre* det når vi skal etablere vitenskapelig kunnskap (epistemologi)?

Dette er store spørsmål, og her trenges det forenkling og avgrensning. Når slike problemer knyttes opp mot vitenskapsfilosofien, er dette blitt omtalt som *metodeproblemet* (Gabrielsen 1999). Diskusjonen dukket først opp på slutten av 1800-tallet innenfor tysk historieforskning – den tyske historieskolen – og dreide seg bl.a. om hva som skulle være det grunnleggende studieobjekt og hva som var målet med å etablere vitenskapelig kunnskap. Diskusjonen gjaldt ikke alle former for vitenskap, men de vitenskapsområdene som hadde samfunnet og menneskene som sitt studieobjekt. Dette var i første omgang historiefagene, men også etter hvert fag som vi kjenner som psykologi, sosiologi og statsvitenskap.

Her stod kampen mellom representanter for de ideografiske vitenskaper på den ene siden og representanter for de nomotetiske vitenskaper på den andre siden. Ideografenes argument var i korthet at det grunnleggende studieobjekt var det historiske og kulturelt *særegne*, mens representantene for de nomotetiske vitenskapene var opptatt av å finne frem til generelle kausale lovmessigheter, inspirert av naturvitenskapene, og søkte etter det *allmenne* (Gabrielsen 1999, s. 6).

Poenget med å vise til denne tidlige vitenskapsfilosofiske debatten er å knytte diskusjonen an til en senere debatt innenfor norsk samfunnsvitenskap på 70-tallet, nemlig det som blir omtalt som positivismedebatten. Her ble problematikken utvidet til også å gjelde spørsmål om forskningsmetoder (ibid). Diskusjonen ble eksplisitt knyttet til hvorvidt samfunnsvitenskapelig forskning, kanskje spesielt sosiologien, burde preges av hermeneutikk (fortolkende sosiologi) eller om den skulle ha naturvitenskapene som sitt forbilde og dermed lete

etter mer lovmessige årsakssammenhenger, altså at den skulle være nomotetisk. Diskusjoner om det ideografiske, dvs. å fortolke ut fra det særegne, dannet etter hvert utgangspunktet for (eller kanskje det er riktigere å si at det falt sammen med) diskusjoner om den kvalitative forskningsmetoden. Kvalitativ forskning kan altså betraktes som i retning av å være ideografisk, fordi utgangspunktet for fortolkningene (ofte) tar utgangspunkt i enkelthendelser og/eller enkeltindividers liv og handlinger.

Debatten berørte altså mange sider rundt spørsmålet om hva som er vitenskap og om hvordan vi skal få vitenskapelig kunnskap, og helt sentralt i positivisme-debatten var en påstand om at siden det er et prinsipielt skille mellom naturlige (dvs. naturens) fenomen og sosiale fenomen, så må det også følgelig være et prinsipielt skille mellom naturvitenskap og samfunnsvitenskap (Skjervheim 1964). Og i forlengelsen av denne delen av debatten stod spørsmålet om hvorvidt *data er teoriavhengig* eller ikke, dvs. dette er en diskusjon om forskerens posisjon eller relasjon i forhold til det forskeren studerer.

For å gjøre dette forståelig: Dersom en naturvitenskapelig forsker, for eksempel en kjemiker, har to reagensrør med hver sin kjemiske væske og blander dem i et kar slik at det skjer en kjemisk reaksjon (for eksempel en eksplosjon), så vil dette antakelig skje uavhengig om kjemikeren er ung eller gammel, mann eller kvinne, høy eller lav, eller om kjemikeren befinner seg i Norge eller Uganda, eller om hva slags språk kjemikeren snakker. Det er altså all grunn til å tro at en annen forsker, et annet sted vil oppleve det samme med samme type kjemikalier. Forskerens oppgave er videre å forklare hvorfor eksplosjonen skjer, for deretter å kanskje utvikle en regel (eller en *lov* om man vil) om dette. Denne regelen vil ikke påvirke hva som skjer neste gang de to kjemiske ingrediensene blandes, men det er en antakelse – en teori eller hypotese – om hva som sannsynlig kommer til å hende. Årsaken til at eksplosjonen skjer er knyttet til at når stoffer med bestemte egenskaper blandes, så oppstår en eksplosjon. Men det vil ikke være slik at eksplosjonen skjer *fordi* det er en regel om det, men omvendt: eksplosjonen forklares med en regel.

For en samfunnsforsker vil det være annerledes, for eksempel for en samfunnsøkonom. Dersom en samfunnsøkonom forsker på bankers evner til å takle en finanskriser, vil han eller hun kanskje sette opp et sett av kriterier som de mener er viktige for bankers evne til å kunne overleve en slik krise. Deretter kan forskeren hevde at en bestemt bank ikke fyller dette settet av kriterier for å overleve og forutsi at banken kommer til å gå konkurs. Hvis så denne banken går konkurs, kan det

synes som om forskeren har hatt rett eller at konkursen er forklart med at banken ikke oppfyller forskerens sett av regler. Men slik trenger det ikke være. Bankens konkurs kan nemlig være en konsekvens av nettopp det at forskeren spådde dens død. Når mennesker blir kjent med forskerens spådommer, vil de kanskje løpe til banken og ta ut pengene sine, noe som vil føre til at banken faktisk går konkurs. Banken går konkurs som følge av at forskeren spådde dens død, ikke som en følge av finanskrisen. Den amerikanske sosiologen Robert K. Merton benevnte slike fenomener som «selvmorderiske profetier» (Merton 1949).

Og her er vi ved kjernen i positivismedebattens problem om hvorvidt «data er teoriavhengig» eller ikke. For samfunnsvitenskapen vil det være slik at forskerens oppfatninger eller teorier om hvordan verden *er* – altså de ontologiske spørsmålene forskeren stiller – vil kunne påvirke selve det forskeren skal finne ut av. Hvordan verden framtrer, er altså knyttet til forskerens *fortolkninger* av hvordan verden ser ut.

Derfor kan vi også påstå at det er forskeren som skaper dataene eller i alle fall er *medprodusent* av data. Dette er et viktig poeng, fordi det er en påstand om at det ikke er mulig å gripe virkeligheten *i seg selv*. Vi kan kun gripe den gjennom vår språkliggjøring av verden. Det er når vi setter *ord* på verden, at vi kan forstå den. Og det er ordene vi setter på verden som gir oss tilgang til forståelsen av hvordan verden er, og det er også ordene som danner kjernen i våre fortolkninger om verden. Det er antakelig slik at verden eksisterer uavhengig av vår kunnskap om den og uavhengig av vårt språk om den, for ikke å snakke om at verden eksisterer uten samfunnsvitenskapsteorier og fortolkninger om den. Men poenget er at vi – menneskene, forskerne, alle – ikke kan gripe denne verdenen uten gjennom det språk vi setter på verden.

Dette kan være første del av svaret på spørsmålet om hvordan vitenskapelig kunnskap dannes:

- For det første handler etablering av vitenskapelig kunnskap (om verden) om *fortolkninger*, fordi vi ikke kan etablere lovmessig kunnskap om sosiale fenomener slik vi kan om naturlige fenomener (jf. positivismedebatten)
- For det andre handler etablering om vitenskapelig kunnskap om at vi fortolker vår verden gjennom *språket*, dvs. gjennom de ord og begreper vi setter på vår sosiale verden.

Det er dette som gjør at vi sier at samfunnsforskeren er i et innvendig forhold til sitt studieobjekt, fordi forskeren selv er en del av det han eller hun studerer, og fordi samfunnsforskeren også benytter språket i sine fortolkninger av den sosiale verdenen. Vi skal gå litt nærmere inn på dette i det følgende.

Samfunnsforskningens formål

Formålet med det meste av samfunnsforskningen er å forsøke å forklare og forstå avgrensede fenomener og tema i samfunnet, gjerne formulert som et eller annet problem. Vi kan imidlertid bare gripe fatt i noe som *representerer* slike fenomener og problemer, for eksempel informasjon om personers alder, kjønn, yrke, politiske preferanser, sivilstatus, inntekt osv. Dette er i stor grad målbare størrelser og opplysninger. Men vi kan også be en person fortelle om sine handlinger, dvs. hva han eller hun har gjort i bestemte situasjoner, hvem personen har samhandlet med, og – ikke minst – vi kan få tak i personens begrunnelser for sine handlinger, vi kan få vite *hvorfor* personen gjorde nettopp *dette* i en bestemt situasjon.

Når det er forskeren som produserer dataene, så er det også forskeren som må bestemme hva slags data som skal samles inn. Det vil si: det er nærmere bestemt de *problemstillingene* forskeren har bestemt som igjen avgjør hva slags type data som skal samles inn. De sentrale utfordringene i denne sammenhengen dreier seg om prosedyrer og rutiner for å samle inn data, samt rutiner og prosedyrer for hvordan vi skal behandle disse dataene etter at de er samlet inn, dvs. hvordan vi skal analysere dem. Med andre ord: hva kjennetegner prosessen fra innsamlet data til formidlet vitenskap?

Dette er både et grunnleggende vitenskapsteoretisk problem og et teknisk, håndverksmessig problem innenfor samfunnsforskningen. Problemet er todelt:

- Hvordan skal vi gå fram for å samle inn data om det vi er interessert i?
- Hvordan skal analysere dataene vi har samlet inn, slik at det blir vitenskapelig kunnskap?

Dette er spørsmål som hører til blant de mest grunnleggende spørsmålene når vi snakker om samfunnsvitenskapelig forskning. Jeg har i argumenta-

sjonen over avgrenset spørsmålet om hvordan vi skal etablere vitenskapelig kunnskap til å gjelde for samfunnsvitenskapen, og jeg skal i det følgende også avgrense diskusjonen til å gjelde for den såkalte kvalitative samfunnsforskningen.

Kvalitativ og kvantitativ forskning

Mange setter *kvalitativ* forskning opp mot *kvantitativ* forskning, og da kan vi snakke om to ulike forskningsretninger der den ene har fenomeners *egenskaper* som utgangspunkt (kvalitativ forskning), mens den andre har fenomeners *utbredelse* og deres *samvariasjon* som utgangspunkt (kvantitativ forskning)².

Et illustrerende eksempel på forskjellen mellom kvalitativ og kvantitativ forskning kan vi hente fra kjemien, vi kan se nærmere på *gull*: Der som vi finner en gullklump, er det utvilsomt interessant å finne ut mer om hva dette gule metallet består av, hva som er dets egenskaper. Er det lett eller vanskelig å forme? Er det tungt eller lett? Endres gulletts egenskaper når det varmes opp? Hva kan det brukes til? Er det vakkert eller stygt? På ulike måter er disse spørsmålene knyttet til gulletts egenskaper, og det er forhold som både kan måles (vekt, smeltepunkt), og forhold som er vanskeligere å gi eksakte målbare størrelser og som kanskje er gjenstand for fortolkninger, som hva det kan brukes til og om det er pent eller vakkert.

Men et like interessant spørsmål når det gjelder gull, er jo hvor mye det er av det. Med andre ord er det meget interessant å vite noe om dets *utbredelse*. Hvor mye gull er det? Hvor finnes det? Hva slags berggrunn gir størst andel gull? Ligger det dypt nede i grunnen? Hvor stor andel gull er det i et spesielt område? Hvor mye vil det koste å utvinne det? Dette er spørsmål der svaret på ulike måter kan kvantifiseres eller tallfestes, og det er derfor vi kaller dette kvantitativ forskning (kvantitet – mengde).

---

² Dette er ikke et absolutt skille. Det er selvsagt mulig å finne meningssammenhenger i kvantitativ forskning, og man kan i kvalitativ forskning også i en del sammenhenger kunne si noe om fenomeners utbredelse. Men jeg tror det er riktig å hevde at i det store og hele er det relevant og praktisk å skille metodene fra hverandre ut i fra deres hensikt og formål. Dette er et pragmatisk ståsted når det gjelder metodevalg, et poeng som også Johannessen et.al. (2010) argumenterer for.

Men legg også merke til at det er glidende overganger mellom forskningsretningene:

- Noen av gulletts *egenskaper*, som vekt og størrelse handler også om kvantifiserbare størrelser, og
- opplysninger om hva slags berggrunn som gir mest gull, kan handle både om kvalitative egenskaper (hva slags berggrunn det er snakk om) og kvantitative størrelser (andel gull).

Derfor er ikke det viktigste skillet mellom kvalitativ og kvantitativ forskning hvorvidt data er *tall* eller om det er mer *ikke-målbare størrelser*, men om hva som er formålet med forskningen: hva er det vi er interessert i å finne ut av? Utbredelse eller egenskaper? Eller begge deler?

Formålet med kvalitativ forskning er å bli kjent med fenomeners (eller tings) egenskaper. Med kvalitativ samfunnsforskning snakker vi videre om forskning som har ord og tekst som sin viktigste kilde for fortolkninger, men også bilder, film, musikk og ting vi observerer.

Vi kan oppsummere denne gjennomgangen av kjennetegn på kvalitativ forskning, samt gjennomgangen av forskjellene på kvantitativ forskning, med å gå tilbake til begrepet vi snakket om innledningsvis, nemlig *fortolkning*. Vi skal altså innenfor kvalitativ samfunnsforskning *forstå fenomeners egenskaper gjennom fortolkning av et avgrenset tema, ofte med utgangspunkt i et problem*.

Å fortolke andres fortolkninger – konstruktivisme

Vi begynner med begrepet *fortolkning* og hva det innebærer. Nærmere bestemt skal vi se nærmere på en ontologi som bygger på at fortolkninger er sentralt, nemlig konstruktivisme. Begrepet konstruktivisme eller det ofte benyttede *sosialkonstruktivisme*, er innen samfunnsvitenskapen (først og fremst innen sosiologien og sosialantropologien) trolig mest forbundet med Berger og Luckmanns ny-klassiske *The social construction of reality* (Berger og Luckmann 1966), der hverdagslivets «commonsense knowledge» – kunnskap som individer tar for gitt som sanne – blir analysert, med særlig vekt på prosessen som fører fram til slik kunnskap. Berger og Luckmann viser bl.a. at selv om ulike mennesker til ulike tider, og på ulike steder, på hvert sitt vis oppfatter verden som sann, så er *prosessen* fram til denne forståelsen den samme. Det handler altså om konstruksjonen av *kunnskapen* om den verdenen vi lever i, og derfor er også betegnelsen på

denne formen for konstruktivisme *kunnskapssosiologi*. Konstruktivister har som målsetting å analysere og forstå måten samfunnsmedlemmene får kunnskap om sin verden – som de altså tar for gitt – og hvordan de kan gjøre det til (så å si) samme tid.

En annen utlegning av begrepet konstruktivisme er denne:

Generelt kan man ved «konstruktivisme» forstå det synspunkt at den virkelighet vi oplever og erkender, i større eller mindre grad er formet eller skabt gjennom selve den måte vi tenker og taler om den på, gjennom vores måder at beskrive, afbilde og forklare den på, altså gjennom vores sprog og andre tegnsystemer og gjennom vore begreber, og gjennom sociale konventioner (Kjørup 2001, s. 7).

Dette innebærer at et konstruktivistisk perspektiv antar at individers og samfunnets oppfattelse og forståelse av hva som er virkelig og sant, i seg selv er et produkt av aktørers og sosiale gruppers sosiale interaksjon (Giddens 2001). Denne posisjonen innebærer at det å «forklare» sosiale realiteter som kun sosiale realiteter, vil være å overse og ta for gitt prosessen som konstruerer denne sosiale realiteten. Et konstruktivistisk perspektiv vil således argumentere for at det viktige må være å dokumentere og analysere disse konstruksjons-prosessene og ikke bare de sosiale realiteter som avledes av den sosiale konstruksjonen (ibid.).

Vi kan videre argumentere for et perspektiv om at det er *selve forståelsen av den konstruerte sosiale realiteten* som er konstruksjonen³. Og hvilket annet begrep enn *fortolkning* passer bedre til poenget om at det er selve forståelsen som er konstruert? Dette er blitt omtalt som en *erkjennelsesteoretisk konstruktivisme* (Hagen 2006). Hovedpoenget er at måten å gripe fatt i den sosiale realiteten vi ønsker å forstå, går gjennom en erkjennelse om at det er selve forståelsen av fenomenet som er konstruksjonen.

Men i tillegg er det slik at den sosiale realiteten vi ønsker å undersøke, eksisterer uavhengig av meg som forsker eller observatør, men når jeg skal forsøke å gripe denne virkeligheten, blir det *min* forståelse som forsker som også representerer konstruksjonen. Dette innebærer en ytterligere dimensjon ved konstruktivisme, nemlig en forståelse om at

³ Derfor hevder enkelte også at den korrekte betegnelsen på denne formen for konstruktivisme burde være «The construction of social reality» i stedet for «The social construction of reality» (Hacking 1999).

det ikke bare er slik at samfunnsmedlemmenes kunnskap om seg selv og samfunnet som er sosialt konstruert, men også at det eksisterer en sosiologisk konstruert forståelse av samfunnet, basert på et kunnskaps-sosiologisk utgangspunkt. Denne formen for konstruktivism kan kalles *metodologisk konstruktivism* (Hagen 1999, 2006). Metodologien gir her anvisninger om hvordan vi kan iakttå den samfunnsmessige konstruksjonsprosessen (Hagen 2006, s. 15).

Forskeren skal altså etablere vitenskapelig kunnskap som i all hovedsak er fortolkninger av andres fortolkninger, noe skal vi benevne konstruktivism! Dette er altså den ontologiske posisjonen (men ikke den eneste ontologiske posisjonen) vi skal legge til grunn når vi skal analysere våre data. Men det gjenstår ennå å si noe om hva slags data vi skal produsere, og – ikke minst – hvordan vi skal gjøre det.

Del 2: Epistemologi

Til nå har vi for så vidt holdt oss til diskusjoner om ulike sider ved det ontologiske, for eksempel gjennom det som ble diskutert sist: at metodologisk konstruktivism er å fortolke andres fortolkninger, og at dette er en påstand eller en teori om hvordan verden *er*. Verden er slik at vi kan få kunnskap om den gjennom å fortolke de fortolkninger menneskene som lever i denne verdenen gjør.

Vi skal i det følgende rette vår oppmerksomhet mot epistemologiske problemstillinger, dvs. om hvordan vi skal få tak i denne kunnskapen. Vi kan illustrere problemet på følgende måte: En norsk biskop sa en gang: «Det er lettere å si halleluja enn å gjøre det». Med det mente han at det ikke holder med et flott, opphøyd begrep om gode handlinger. Man må også kunne *gjøre* gode handlinger. Og det er der utfordringen ligger. Vi kan stille det samme spørsmålet på en litt annen måte når det gjelder vitenskap: Det er lettere å *si* vitenskapsbasert kunnskap enn å *gjøre* det. Derfor er spørsmålet: hvordan skal vi gå fram for å kunne etablere vitenskapelig kunnskap *i praksis*?

Vi husker at et av premissene vi la til grunn i argumentasjonen over, var at vi har tilgang til kunnskap om verden gjennom de ord og begreper vi setter på verden. Og det er dette vi skal ta utgangspunkt i når vi skal svare på spørsmålet om hvordan vi skal få tak i kunnskap om verden. Vi skal gjøre det via *språket*, og mer konkret: i tråd med logikken i metodologisk konstruktivism, så tar vi utgangspunkt i de ord og begreper menneskene vi snakker med, *selv* har om sin verden. Og dette

utgangspunktet skal vi omtale som Sensitizing Concepts (på norsk: empirinære begreper) (Blumer 1954, 1969, van den Hoonaard 1997).

Sensitizing Concepts – bindeleddet mellom det spesifikke og det allmenne

Vi skal altså prøve å forstå et samfunnsmessig fenomen: hvorfor gjør en person som han eller hun gjør, eller hvorfor handler en gruppe mennesker slik de gjør? Hvordan forstår de det selv, og hvordan skal vi fortolke informantenes egne fortolkninger?

Utgangspunktet er altså å undersøke menneskers fortolkninger av sitt eget liv. Denne erkjennelsen hviler i følge Herbert Blumer (1969) på følgende tre premisser:

- Det første premisset dreier seg om at mennesker *handler* i forhold til *noe* med utgangspunkt i hva slags mening det har for dem. Dette *noe* kan inkludere alt et menneske må forholde seg til i sin verden.
- Det andre premisset handler om at meningen som ligger til grunn for handlingene springer ut fra, eller kan trekkes ut fra, *den sosiale interaksjonen* som en person har med sitt fellesskap.
- Det tredje premisset er at disse meningene blir håndtert via, og modifisert gjennom, en *fortolkningsprosess* som en person tyr til for å håndtere ting han eller hun møter.

Med andre ord: mennesket vil søke mening i sin verden gjennom fortolkning av relasjoner til sine omgivelser, og omgivelsene består av både andre mennesker, hendelser og ting. Allerede her ser vi tydelig hvordan dette premisset er relatert til begrepet om konstruktivisme. I tillegg viser premissene at mening (og dermed fortolkning) er *relasjonell*. Dette betyr at det som i bunn og grunn fortolkes som mening, er relasjoner mennesker har til andre mennesker og sine omgivelser for øvrig. Og denne fortolkningen skjer gjennom bruk av språket, og det er her *begrepene* kommer inn i bildet. Det er *begrepene* som skal knytter abstrakte teorier og empirisk virkelighet sammen.

Vi kan videre illustrere poenget om metodologisk konstruktivisme ved å legge til et fjerde premiss: når en forsker ser på samfunnsfenomener, er det *menneskers* (i samfunnsforskningen kaller vi dem ofte for *informanter*) egen fortolkningsprosess som ligger til grunn for den fortolkningen og teoretiseringen som *forskeren* gjør på bakgrunn av innsamlet relevant empiri (data).

Det er også her begrepet om Sensitizing Concepts (heretter SC) kommer inn: I stedet for at vi som forskere skal gå ut fra en bestemt antakelse om det samfunnsmessige fenomenet den eller de vi undersøker lever i *før* vi har startet undersøkelsen, tar vi i denne sammenhengen utgangspunkt i informantens egne fortolkninger om sin verden, gjerne med hans eller hennes egne ord og begreper, og benytter disse som retningsanvisere for den videre analysen og fortolkningen (Blumer 1954, van den Hoonaard 1997, Bowen 2006).

SC står i opposisjon til Definitive Concepts (DC), hevder Blumer. Han definerer DC som «låste» begreper som vi benytter om vår omverden, for eksempel når sosiologiske begreper som sosial klasse, sosiale institusjoner, holdninger, verdier, kulturelle normer, roller, sosial struktur, primærgrupper, sosiale prosesser, urbanisering, sosial kontroll osv. *foreskriver* hva som skal observeres. Blumer hevder videre at problemet er at i mange analyser av empiriske forhold, så låses empiriske funn til definisjonen av begrepet. Selv om målsettingen er å unngå å havne i en grøft av *vaghet* gjennom bruk av tvetydige begreper (*ambiguos concepts*), så blir problemet at samfunnsforskningen går i den andre grøfta i stedet: begrepene blir for definitive.

Problemet oppstår når begreper blir konstituert ut fra generelle betraktninger om ett eller annet, uten empirisk spesifisering, hevder Blumer. Og når det er konstruert på denne måten, uten referanser til empirisk virkelighet, så er ikke begrepet anvendbart for analyse av virkeligheten heller. Det blir som å forsøke å tegne et kart over et område uten å ha vært ute i terrenget.

SC skal forstås på en annen måte. De skiller seg fra DC ved at de for det første *peker ut* i hvilken retning man skal se i analysen (Blumer 1954). For å bruke en metafor: Man må forsere landskapet for å bli kjent med det, og det er informantens egne begreper om landskapet som er vår retningsanviser for å se hvor vi skal legge traseen gjennom det (van den Hoonaard 1997, s. 4).

SC bryter i denne sammenhengen med forståelsen av individer som *bærere av noe* – som bærer av en egenskap som for eksempel klasse, rolle eller identitet – slik DC vil foreskrive. Individer er fortolkende og handler på bakgrunn av disse fortolkningene. De handler ikke som de gjør fordi vi har gitt dem bestemte merkelapper. Selvsagt ikke! Men Blumer hevder at det er dette som ligger bak mange analyser basert på DC: begrepet er etablert på forhånd, kanskje ut fra uklare omstendigheter,

og når vi benytter et DC på et fenomen, så har vi tilsynelatende også forklart det. Og det er nettopp her vi må utvise forsiktighet. DC relaterer seg til hverandre uten å ha noen rot i den empiriske virkeligheten, hevder Blumer:

In terms of both origin and use social theory seems in general not to be geared into its empirical world (Blumer 1954, s. 4)

SC er derimot *empirinære* begreper hentet fra informantens egen fortolkning av sin virkelighet gjennom det språk og de begreper informanten selv benytter, de utgjør startstedet for dataanalysen, og de utgjør dermed bindeleddet mellom empiri (data) og analysen (teori). SC gir oss mulighet for å plassere informanter i verden og ikke bare som en som responderer på den. SC er dermed «en logisk og til og med nødvendig metodologisk konsekvens av Blumers fundamentale premiss: Sensitizing Concepts er en meningsytring som naturlig kommer fra dem vi undersøker» (van den Hoonard 1997, s. 2, min oversetting). Det er de empiriske hendelsene og utsagnene om dem som danner grunnlaget for SC, og som former den videre analyseprosessen og gir retning til analysen (ibid.).

Men begrepet om SC er også blitt kritisert fra ulikt hold. Van den Hoonard (1997) hevder at kritikken på den ene siden kommer fra forskere som representerer den positivistiske leiren (jf. over) og dermed må avvises som nettopp det. Blumers angrep på den etablerte samfunnsvitenskapen kan sees som en kritikk av samfunnsforskeres forsøk (på 1930-50-tallet) på å etablere store, nærmest altomfattende teorier om samfunnets funksjonsmåte basert på idealer fra naturvitenskapen (positivistisk). Blumers kritikk var at samfunnsforskerne ikke hadde sitt utgangspunkt i livet menneskene faktisk levde. Løsningen var i følge Blumer å ta utgangspunkt i menneskenes liv og deres egen fortolkning av det og så etablere teorier på det grunnlaget⁴.

På den andre siden ble SC kritisert for å være for vage og for at de ikke kan si noe om verden ut over seg selv, dvs. de kan ikke si noe ut over det de faktisk beskriver. De kan med andre ord ikke være generelle eller allmenne. Vi har så vidt vært innom denne diskusjonen også i innledningen, men vi skal spesifisere et poeng her: styrken i SC ligger ikke i hvorvidt de kan formidle en eksakt og generell beskrivelse

⁴ Derfor kalles slik teoriutvikling for det første for empirinær teori (Grounded theory), og for det andre for forklarende teorier (substantive theory) (Glaser & Strauss 1967, Mjøset 2011).

av virkeligheten eller ikke, men at de må forstås som representasjoner av virkeligheten. SC er observerbare konkrete hendelser som kan observeres for eksempel i form av transkriberte intervjuer. SC *er* av natur kanskje vage i begynnelsen av en datainnsamlingsprosess, men etter hvert som datainnsamlingen og den initierende analysen skrider framover, vil de i stadig økende grad representere den empiriske konteksten de springer ut fra.

Vi kan benytte en tom *kurv* som metafor på hvordan et SC er i den innledende datainnsamlings- og analysefasen. Forskningsprosessens mål er å fylle kurven med innhold. Og kurven fylles med innhold etter hvert som datainnsamlingen og analyseprosessen skrider framover, og på den måten kan begrepet i stadig økende grad konkretiseres og bli mindre vagt.

Det er videre fristende å hevde at et synonymt begrep med SC er begrepet *fortolkningsramme* (Goffman 1974. Goffman benytter selv betegnelsen *frame*). Begrepet ligger tett opp til begrepet om SC, slik vi har behandlet det over, men det legges en dimensjon til. Vi setter nå fortolknings-prosessen inn i en kontekstuell sammenheng fordi fortolkningsrammen tar utgangspunkt i den situasjonen en person står i. Et eksempel kan vi hente fra organisasjonsforskningen. Bolman og Deal (2009) benytter begrepet fortolkningsramme som en betegnelse på våre mentale kart, tankemodeller eller kognitive briller (s.35). Et eksempel på en fortolkningsramme finner vi i deres tilnærming til forståelse eller fortolkning av hva som skjer i en organisasjon. For å forstå ulike sider ved en organisasjons hverdag benytter de ulike fortolkningsrammer – en strukturell ramme, en menneskelige ressurser-ramme, en politisk ramme og en symbolsk ramme – og lar dette på hver sin måte være ulike innganger til konkrete empiriske analyser. Poenget deres er at slike fortolkningsrammer for det første danner mentale kart for orientering i en empirisk virkelighet, og for det andre at det er skiftet mellom fortolkningsrammene som danner den beste analysen fordi det gir en inngang til en mer helhetlig analyse.

En fortolkningsramme er på den ene siden et sett av ideer eller antakelser som benyttes for å finne fram i et sosialt «terreng», og på den måten er dette noe som befinner seg i våre hoder. På den andre siden kan en fortolkningsramme *uttrykkes*. Når disse fortolkningsrammene kommer til uttrykk gjennom empiri, gjennom ord, begreper eller til og med modeller og teorier, kan de betegnes som SC. Og utfordringen for

forskeren som skal samle inn data, er nettopp å få tak i disse fortolkningssammene. Vi skal se nærmere på hvordan vi kan gjøre dette i praksis, og aller først skal vi se hvordan SC kan spille en rolle i datainnsamlingsprosessen.

Veien mot Sensitizing Concepts

SC viser til konstruksjonsprosessen og er bindeleddet mellom informantens fortolkninger av sin egen verden og forskerens fortolkninger av informantens verden. Datainnsamling gjennom intervjuing representerer for informanten en språkliggjøring av deres egen virkelighet og er dermed en fortolkningsprosess der informantens fortolkninger av egen verden står i fokus. Forskerens rolle i denne fasen er knyttet til det metodologiske, nemlig å sørge for å samle inn relevante data ut fra problemstilling og tema. For at forskeren skal kunne samle inn relevante data for problemstillingen, må forskeren sørge for å kontekstualisere intervjuet på en riktig måte, dvs. å lansere tema som informanten er rekruttert på bakgrunn av, i tillegg til å gjennomføre intervjuet på en slik måte at det er informantens fortolkninger av konteksten som kommer fram.

Et eksempel på en slik intervjueteknikk er en intervjuform som benytter *tid* som et organisatorisk prinsipp for samtalen eller intervjuet⁵. Etter å ha lansert temaet for intervjuets ulike deler, blir kronologi benyttet som et organiserende prinsipp under selve intervjuingen. Hovedbegrunnelsen for denne intervjumetoden er at informanten selv vil lansere viktige hendelser, momenter, temaer og forhold underveis i intervjuet, samtidig som det gir forskeren en mulighet for å forfølge forhold som antas å være sentrale for det som er tema, dvs. konteksten (Haavind 1987, Madsbu 1992, Andenæs 1995). Forskeren bestemmer rammen for intervjuet, mens informantene selv lanserer viktige hendelser, sammenhenger, refleksjoner osv. etter et kronologisk prinsipp, fordi *tid* er et (i denne sammenheng) nøytralt begrep, og det er samtidig et kjent ordnende prinsipp.

Neste fase er veien fra informantens fortolkninger av sin egen verden – i konteksten som er definert av forskeren – og til å etablere allmenne kategorier, begreper, og sammenhenger med dette utgangspunktet.

Prosessen er som følger: etter å ha gjennomført ett intervju og transkribert intervjuet (skrevet ut et opptak av intervjuet ordrett), så innledes

⁵ Intervjuformen er utviklet av psykologen Hanne Haavind, og kalles *livsformintervjuet* (Haavind 1987)

en første analyse⁶. Dette er en form for pre-koding (Glaser and Strauss 1967, Layder 1998), og poenget er at informantens egne begreper om sin verden står sentralt i denne fasen. Vi knytter allerede i denne fasen altså analysen til logikken rundt SC.

Deretter fortsetter prosessen med neste intervju med denne innledende analysen i bakhodet. Med andre ord handler det om komparasjon mellom intervjuene. Det andre intervjuet blir også gjennomført og deretter skrevet ut, sammenlignet med det første intervjuet, og forskeren vil fortsette med en form for midlertidig og innledende koding, klassifisering og kategorisering basert på informantens utsagn.

Poenget er å fortsette intervjuingen til forskeren opplever at å ha vært igjennom en historie om et tema der det å gjøre flere intervjuer ikke lenger gir forskeren særlig ny kunnskap om det fenomenet forskeren er opptatt av, at informantene ikke avslører nye sider ved temaet, eller at nye intervjuer gjentar det som er kommet fram i tidligere intervjuer.

Innenfor Grounded Theory kalles dette for teoretisk metning: å intervju om et fenomen til historien er mettet, det vil si til (så mange som mulig) relevante tanke kategorier og forhold i populasjonen er funnet (Esaiasson et.al. 2007). Når og hvordan en slik teoretisk metning skulle være oppnådd, må imidlertid hvile mer på en pragmatisk vurdering hos forskeren som gjennomfører undersøkelsen, samt en form for etablering av en indre logisk sammenheng der kategorier og relasjonen mellom dem skulle kunne utgjøre et hele. Dette stiller forskeren overfor store krav til begrepsvaliditet (troverdighet) (Mjøset 2011), dvs. det er krav om at det er et indre samsvar mellom SC og det som begrepet skal representere.

Det vil selvsagt være helt umulig å vite om det ikke ville komme fram nye forhold ved et fenomen dersom man fortsatte å intervju flere og flere personer, men som Esaiasson og medarbeidere selv hevder: «den osäkerheten är man beredd at ta» (ibid. s. 191)⁷.

⁶ Inspirasjonen til å forstå denne prosessen henter vi fra Grounded Theory (Glaser og Strauss 1967). I følge de amerikanske samfunnsforskerne som har fått æren av å ha "oppdaget" denne formen for kvalitativ forskning, Barney Glaser og Anselm Strauss (*The Discovery of Grounded Theory*, 1967), må eller skal teoriutvikling ta utgangspunkt i et empirisk materiale. Selv om Glaser og Strauss skal ha mye av æren for denne forskningsmetodikken, bør like gjerne Herbert Blumers innsats et drøyt tiår tidligere framheves.

⁷ Denne logikken er jeg enig i, og jeg kunne muligens tenke meg å bytte ut begrepet «teoretisk metning» med begrepet «pragmatisk metning». Det handler om å intervju til forskeren mener, opplever og kan argumentere for at han eller hun har nok empirisk materiale til å kunne benytte det til et analysearbeide, dvs. til teoriutvikling.

SC er en induktivt preget analyseprosess. I dette ligger det at retningen i analysen av et intervju går fra det spesifikke i retning mot det allmenne. Induksjon betyr å slutte fra enkelthendelser til allmenne forhold. Rent logisk er dette et problem som filosofien har diskutert gjennom tidene (induksjonsproblemet), fordi logikken på en måte skulle innebære at man skal kunne slutte fra en observasjon i nåtid til en tenkt situasjon i framtid. Og ingen kan spå om framtiden. Framtiden har ikke skjedd ennå, og i det framtiden kommer, så er den blitt nåtid.

Vi skal imidlertid lete etter *logiske* sammenhenger (logisk induksjon) i vårt empiriske materiale. Vi husker fra presentasjonen av Blumers premisser for å forstå sosiale fenomener: mening dannes i menneskers fortolkning av de relasjoner de inngår i! Og teoriutvikling i denne sammenheng er å begrepsfeste og fortolke og på den måten forklare disse sammenhengene med utgangspunkt i det innsamlede empiriske materialet. Legg merke til at selv om dette er et forsøk på å presentere logikken i en praktisk framgangsmåte for både å samle inn og analysere data, så følger vi fortsatt den samme logikken som er nevnt ovenfor der vi argumenterte for at forskerens oppgave er å fortolke informantens fortolkninger.

Oppsummering og konklusjon

Vi har forsøkt å svare på spørsmålet: Hvordan skal vi kunne si noe allment om verden på bakgrunn av studier av spesifikke forhold? Vi har argumentert for en logikk om at for å etablere vitenskapelig basert kunnskap om allmenne forhold med utgangspunkt i det spesifikke, så må vi ha en empirinær tilnærming, og vi må utvikle begreper på grunnlag av informantens egen fortolkning av sin verden. Dette er en annen måte å tilnærme seg vår sosiale virkelighet på enn ved å ta utgangspunkt i eksisterende teorier som allerede er utviklet på bakgrunn av annen empiri. Men det gjør ikke teoriene *bedre* eller *sannere* av den grunn – det betyr at den måten å frambringe kunnskap på som vi har diskutert her, har et annet formål.

Den formen for kvalitativ samfunnsforskning som er presentert og diskutert over, sorterer under begrepet *teoriutviklende*. Formålet er altså ikke å forklare fenomener på bakgrunn av eksisterende teorier, men å utvikle teorier på bakgrunn av et innsamlet materiale. Men det er umulig å starte en analyseprosess helt uten noen form for antakelser på forhånd. Derfor benytter vi som et utgangspunkt og en retningsviser SC, dvs. vi

starter analysen med utgangspunkt i informantens egen fortolkning av sin verden.

Det neste er å fortolke informantens fortolkninger. Og det er her selve poenget i teoriutviklingen ligger. Å utvikle teorier vil i vår sammenheng innebære å finne logiske sammenhenger mellom kategorier, basert på empirinære begreper, de såkalte Sensitizing Concepts (Blumer 1954, van den Hoonaard 1997). Dersom vi følger en slik framgangsmåte basert på logikken om at mennesker skaper mening gjennom å fortolke sitt forhold til sine omgivelser og at denne fortolkningen formidles gjennom språket, så kan vi også forstå hvordan vi kan si noe allment om verden på bakgrunn av studier av spesifikke forhold.

Det er også viktig å legge merke til at det som gjør denne formen for vitenskapelig basert kunnskap er muligheten for *overførbarhet*. Høy begrepsvaliditet innebærer at begrepene og kategoriene vi benytter på de fenomener vi ønsker å forstå, viser en stor grad av sammenfall. Kriteriet for å vurdere om noe er slik må bygge på argumentasjon og logiske resonnementer i selve teksten som undersøkelsen utgjør. Videre er det et vesentlig element at forskeren i denne teksten faktisk redegjør for prosessen fram mot et SC. Dette handler om forskningens pålitelighet (reliabilitet).

Sammen vil høy begrepsvaliditet og påliteligheten i forskningsprosjektet kunne gjøre at resultater fra en slik kvalitativ undersøkelse som er beskrevet her, har overførbarhet til å kunne gjelde for fenomener eller hendelser som er av samme type.

Litteratur

- Andenæs, A. (1995). *Foreldre og barn i forandring*. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday Anchor
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19, 3-10
- Blumer, H. (1956). Sociological analysis and the «variable». *American Sociological Review*, 2, 83-90.
- Bolman, L. G., Deal, T. E., & Thorbjørnsen, K. M. (2009). *Nytt perspektiv på organisasjon og ledelse: strukturer, sosiale relasjoner, politikk og symboler*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Bowen, G.A. (2006). Grounded Theory and Sensitizing Concepts. *International Journal of Qualitative Methods* 5 (3) September 2006

- Burr, Vivien (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge
- Delanty, Gerard (1997). *Social Science. Beyond Constructivism and Realism*. Buckingham: Open University press
- Enebak, V. Lite konstruktivt om konstruktivisme. *Nytt Norsk Tidsskrift* (Vol. 18 : 2001 : 3, s. S.[322]-327.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Esaiasson, P. (2009). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Gabrielsen, K. (1999). *Med sabel, korde og florett: den norske metodestriden i retrospekt* (Vol. nr 4-1999): Høgskolen i Hedmark.
- Gergen, Kenneth (2001). *Social construction in context*. London: Sage
- Giddens, A. and K. Birdsall (2001). *Sociology*. Cambridge, Polity.
- Giddens, A., & Eriksen, A. (1997). *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Glaser, B. G. (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, Cal.: Sociology Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. London: Harper and Row.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hagen, R. (2006). *Nyliberalismen og samfunnsvitenskapene: refleksjonsteorier for det moderne samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, H. (1987). *Liten og stor: mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hoonard, W. C. v. d. (1997). *Working with sensitizing concepts: analytical field research*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Johannessen, A., Tufte, P. A., & Kristoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. 4. utg. Oslo: Abstrakt forlag.
- Kjörup, S. (1999). *Människovetenskaperna, problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur
- Kuhn, T. S. (1996). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Layder, D. (1998). *Sociological practice: linking theory and social research*. London: Sage.
- Madsbu, J. P. (1992). *Involvement og forståelse: en kvalitativ undersøkelse av fedre til funksjonshemmede barn*. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Madsbu, J. P. (2004). *Realisme og relativisme innenfor sosial konstruktivisme* (Vol. nr 9-2004). Høgskolen i Hedmark
- Madsbu, J. P., & Thomassen, Å. (2007). *Det gode spørsmål* (Vol. nr 9-2007). Høgskolen i Hedmark
- Merton, R. K. (1949). *Social theory and social structure: toward the codification of theory and research*. Glencoe, Ill.: Free Press.

- Mjøset, Lars (2005). Can grounded theory solve the problems of its critics? *Sosiologisk Tidsskrift* 13(4), s 379- 408
- Mjøset, L. (2009). The contextualist approach to social science methodology. I D. Byrne & C. Ragin, editors, *The Sage Handbook of Case-based Methods*, London: Sage.
- Popper, K.R. (1997). *Popper i urval av David Miller*, Thales: Stockholm.
- Schanning, Espen (1997). *Vitenskap som skapt viten. Foucault og historisk praksis*. Spartacus Forlag A/S: Oslo
- Skjervheim, H. (1964). *Vitskapen om mennesket og den filosofiske refleksjon*. Oslo: Tanum.
- Smith, Mark J. (1998). *Social Science in Question*. Sage Publications: London
- Starrin, B. (2007). Vad handlar uppdelningen i kvalitativ och kvantitativ om? I Strannegård, L. (2007). *Den Omätbara kvaliteten*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Thurén, T. (1993). *Vitenskapsteori för nybegynnere*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aase, T. H., & Fossåskaret, E. (2007). *Skapte virkeligheter: kvalitativt orientert metode*. Oslo: Universitetsforlaget.

JULESANGER I FLERKULTURELT PERSPEKTIV

| Synnøve Sakura Heggem

Synger folk flest *Et barn er født i Betlehem* eller *Deilig er jorden* som uttrykk for nasjonal tradisjon med protestantisk tilsnitt, eller kan julesanger synges på andre måter? I denne artikkelen vil jeg kaste lys over julesanger som et komplekst fenomen i historisk så vel som samtidig kontekst. Jeg lar videre Nordens største poetiske salmeunivers (Grundtvig 1837/1944) møte en postmoderne tenkers globale spiritualitetsbegrep (King 2008). Dette skjer innenfor et perspektiv som er karakterisert ved begrepet «global godhet» og med et kritisk sideblikk til manglende kunnskap og refleksjon omkring religion som kulturelt fenomen.

Verden skapes hjemmefra

Å ha definisjonsmakt er en alltid pågående maktkamp med større eller mindre kulturelle og politiske konsekvenser. Global bevissthet er skapt ved handel, kriger og erobringer gjennom århundrene, og selv om Vesten har lang praksis på disse områdene, så er det stadig slik at «verden skapes hjemmefra», for eksempel gjennom norske riksaviser. I boka *Verden skapes hjemmefra* har forfatterne foretatt en systematisk gjennomgang av norsk presses verdensbilder ved å undersøke sju norske aviser i årene mellom 1902 og 2002 (Simonsen & Eide 2008). De undersøkte avisene er *Aftenposten*, *Arbeiderbladet/Dagsavisen*, *Bergens Tidende*, *Dagbladet*, *Nordlys*, *Stavanger Aftenblad* og *TT/VG*. Undersøkelsen viser blant annet hvordan misjonstankegang, evolusjonslære og kolonitid er en vedvarende viktig del av vår mentale arv, og hvordan internasjonal geopolitikk preger vår oppfatning av ulike deler av verden.

Hva har dette med juletradisjoner å gjøre? Julesanger har blitt flittig brukt i norsk, kristen misjonsvirksomhet. Det er nærliggende å anta at mange oppfatter julesanger som en lett gjenkjennelig del av vår mentale arv. Samtidig kan en slik litt uklar arv hindre oss i å se egne tradisjoner utenfra. En inder skal en gang ha sagt om nordmenn at de holder grantrær hellige, siden de tar dem inn i huset, pynter dem, legger gaver under dem og har fest og høytid knyttet til juleskikkene. De færreste nordmenn vil kjenne seg igjen i forestillingen om juletrær som hellige. På den andre siden lærte de fleste skolebarn i Norge at kuer er hellige i India. Skal tro om vi treffer indernes selvforståelse når vi snakker om hellige kuer ut fra våre forestillinger om hva som definerer hellighet? Vesten har lang praksis i å se verden med sitt eget blikk. Jeg vil imidlertid hevde at vi mangler øvelse i å se egen kultur med de andres blikk. Tverrkulturell kommunikasjon er krevende, ikke minst når det gjelder kulturelle, rituelle vaner som juletradisjoner og kjente sanger.

Det fremmede

Eksemplet med hellige grantrær kan virke uskyldig, men tverrkulturell kommunikasjon foregår på alle arenaer. Situasjonen, perspektivene og summen av ytringer, vaner og kulturelle spor, er uendelige variabler for å få øye på likheter og forskjeller. Å skulle forstå seg selv og andre både fra jeg/vi-et og den/de andres synspunkter, er utfordrende. Det som er fremmed, skal man på en eller annen måte forstå, overvinne, inkludere eller ekskludere i alle former for kommunikasjon. Mye forskning er gjort på å definere det fremmede, hva det betyr og hvilke måter en møter det på.

En av dem som har forsøkt å komme til rette med de forskjellige former det fremmede tar, er Julia Kristeva. I en analyse, *Fremde sind wir uns selbst (Etrangers à nous-mêmes)*, forsøker hun å vise hvordan det fremmede ikke bare, eller først og fremst hører til hos *de* og *det andre*, men går gjennom egen kropp og kultur på alle plan (Kristeva 1988). Kristevas påstand er at det fremmede i egen kultur og eget liv ofte er vanskeligere å få øye på og forholde seg til enn det fremmede hos *de* og *det andre*. Hennes prosjekt er å identifisere, forstå og å møte det fremmede på nye måter. Det innebærer også å forsones seg med det uforsonlige ved det fremmede. I forlengelsen av denne tankegangen er det grunn til å anta at muligheten til og vanskeligheten med å forstå et familiemedlem, en venn

eller en kjæreste, sammenlignet med å forstå en fra en annen gruppe eller et kontinent, ikke er artsforskjellig. Det fremmede kan ta så stor bolig i et menneske at det er i stand til å gå løs på seg selv og andre nære relasjoner med vold. Noen ganger er det enklere å like eller elske en fremmed/det fremmede mer enn seg selv/sitt eget.

For inderen som betraktet norsk julefeiring, var det grantrærne inne i huset som ble oppfattet som ekstraordinære og forsøkt forstått gjennom å definere dem som hellige. Det kan i beste fall få nordmenn til å få øye på hva som er fremmed i en av våre kollektive, rituelle vaner, og lære mer om egen kultur enn en hadde tenkt over fra før. I verste fall kan en enkelt avvise den fremmedes blikk ved å korrigere og for eksempel si at det hellige i norske juletradisjoner er noe helt annet. Ingen av delene er bare riktig eller bare feil. Det handler om kunsten å kommunisere med det fremmede i egen kultur, andres kultur og det som skjer i møte mellom mennesker med kulturelle uttrykk som medium.

Hva er julesanger, hva er salmer, hva er religion?

Hva betyr det som identitetsmarkør at det synges, spilles, danses rundt juletreet, i kjøpesentre, hjemme, på skole og i forsamlingshus og kirker landet over hver gang det nærmer seg jul? Å synge julesanger hører til rekken av felles nasjonale ritualer på norsk, som mange vil mene forener mer enn det skaper forskjeller. Slik er det kanskje fordi juletradisjoner har så mange røtter i førkristen og postkristen kultur, som også moderne tradisjonelle kristne grupper forenes om å feire, markere, og repetere.

Religiøs poesi med tone til, ofte kalt salmer, er urgamle «skikker» i de fleste kulturer, også i religion *på norsk*. Salmer forbindes ofte med kulturers *vugge*, eller også med førspråklige og strukturelle trekk i kulturen (Heggem 2005 s 8-11). Er salmer og julesanger det samme? Når forskere har klassifisert salmer, sanger, viser eller låter som mer eller mindre religiøse, viser det seg oftest at definisjonene fungerer best innenfor et relativt homogent kulturfellesskap eller et avgrenset vitenskapelig felt (Holter 1991). Denne type forskning tar sjelden høyde for tverrkulturelle kontekster når det gjelder salmer. Derfor varierer jeg terminologien med hensyn til salmer, sanger og viser; religiøse som ikke religiøse. Samtidig gir jeg i mitt doktorarbeid om Grundtvigs salmer (Heggem 2005) forslag til en ny definisjon på hva en salme er i en verden som endrer seg radikalt (Heggem 2005, s 495). Dette forslaget legger vekt på ulike

dimensjoner ved det musiske og tekstlige uttrykket, og på det situerte ved salmen som fenomen.

Siden bruken av sanger, salmer og låter er uoversiktlig og bestemmes av situasjonen, er det slik at salmer kan betraktes i et vidt spekter mellom poesi i verdensklasse og propagandastrofer for smale, religiøse grupper. De utgjør en stor og mangfoldig tradisjon knyttet til ritualiseringer av hverdagsliv og høytidsdager. Religiøse sanger har også vært umistelige medier i nasjonsbyggende prosjekt. Mange av våre mest kjente nasjonal-salmer og sanger er gode eksempler på det. Skal en få folk til å gå i takt, føle i takt, kjenne ære over tilhørighet og repetere hvem som er venner og fiender, er felles sang et mye brukt medium. Det er også vanskelig å forestille seg enkelte politiske bevegelser uten elementer av slike sammenbindende riter. Det beste eksempel i norsk, politisk tradisjon, er kanskje arbeiderbevegelsen med sanger som *Internasjonalen*, *Til ungdommen* eller *Din tanke er fri*. Hva er forskjellig og hva er likt når noen synger for å revitalisere religiøs identitet versus politisk? Nylig ble *Til ungdommen* foreslått tatt med i ny autorisert salmebok i Norge. Slike forslag skaper debatt omkring genre, sosial og religiøs funksjon av salmer og sanger.

Hvis en spør etter julesanger og andre sanger og salmers betydning på et samfunnsmessig plan i et historisk perspektiv, er det nærliggende å velge et eksempel fra nordisk kirke- og kulturhistorie. Det viser tydelig hvordan myndigheter og andre maktfaktorer i samfunnet har brukt religiøse fenomen til å styre folk og grupper. Mange vil kjenne igjen 1600-tallsparolen til Christian IV: *Regna firmit pietas* (fromhet styrker rikene). Myndighetene var klar over den makt religionen hadde over samfunnet, hjemmene, kroppene. Derfor skjønnte de at de ved å spille på fromhetens makt, kunne styre mennesker og grupper (Oftestad, Rasmussen, Schumacher, 1991 s 114 ff).

Det ville vært utenkelig å bruke en slik parole i dag. Men *fromhet* er så mangt, og definisjonen av religion er i endring. Både fromhet og religion kan skifte maske og innhold, fakter og mål. Noen vil i dag hevde at folks hengivenhet til, tro på og opptatthet av penger, ting og vekst styrer riket; og at denne kjøpefromhet er noe som myndigheter og andre makter vet å styre mennesker gjennom. Slike *skjeve* sammenligninger kan være en viktig øvelse i å se seg selv utenfra som samfunn med mer nyanserte religionsdefinisjoner, og forsøke å få øye på reelle maktfaktorer. Religiøse skikker i en tid kan ofte ligne vel så mye på helt andre skikker en annen tid. Tilsvarende gjelder det at religiøse skikker et annet sted i verden ikke uten videre kan forstås ut fra eller sammenlignes med det som faller en

først inn fra egen kultur. Ofte må en gå noen runder i kunsten å oppfatte og fortolke for å få tak i selvforståelsen hos *de andre*. Det er lett å gå i fella med å forenkle og trekke raske konklusjoner, slik eksemplet viser med hellige grantrær og hellige kuer. Det gjelder også etter mer langvarig kulturell kontakt, slik *Verden skapes hjemmefra* (Simonsen & Eide 2008) med urovekkende tydelighet viser.

En som mer enn mange har preget våre kulturelle og religiøse røtter, er den tyske munken Martin Luther (1483-1546), som ble reformator. Det viser seg likevel ofte at store reformators tenkemåte er langt mer fleksibel enn etterfølgernes. Et eksempel når det gjelder Luther, er hans definisjon av det første bud: «Du skal elske Herren din Gud.» Budet forklares slik i *Luthers Store Katekisme*: «Det som skaper både Gud og avgud, er hjertets tillit og tro, og bare den [...]. Det du altså binder ditt hjerte og setter din lit til, det er i virkeligheten din Gud.» (Hjelde, Lønning og Rasmussen 1982, V s 245-246). Luther hevdet at det en setter sin lit til og støtter seg til, individuelt som kollektivt, er ens religion. Det er kort vei fra denne tankegang til eksemplet over om materialisme eller ensidig økonomisk vekst som mulig uttrykk for religion. Men det er langt fra Luthers måte å definere religion på til de mest brukte måter i norsk kulturdebatt, enten det dreier seg om vitenskapelige diskurser, avisdebatter eller enda mer folkelig forståelse av religion. Forskjellige måter å definere religion på utgjør en stor kulturell utfordring, ikke minst i en verden hvor tverrkulturell kommunikasjon hører til svært mange menneskers hverdags erfaringer, og det stadig gjelder for alt liv å forsøke å forstå både seg selv og andre på best mulig måte.

Skal en forstå *Et barn er født i Betlehem* som fenomen i norsk kultur i et globalt blikk, er det svært mange forhold, historiske, tverrfaglige og tverrkulturelle, som krever avklaring, før en kan få klarhet i hva en julesang er for noe og hva den symboliserer i de ulike kontekster som den forekommer i. Hvis det er noe vitenskapen strever med, så er det bevisstheten om at de spørsmål og den horisont en forsker søker ut fra, er urovekkende avgjørende for de svar forskningen gir. Det gjelder også i spørsmålet om hva julesanger har betydd, kan bety og vil bety i framtiden.

Likevel kan en gjøre seg noen generelle betraktninger over fenomenet som utfordring til videre refleksjon og forskning. Det er ikke uvanlig å tenke at julesanger på den ene side er tom retorikk eller vanemessig knyttet til norsk, allmenn identitet først og fremst til internt bruk. På den annen side kan julesanger bekrefte egen religiøs identitet, slik verden

gjennom de siste hundre og femti års vestlig misjonsaktivitet har vært vitne til. I det siste tilfellet er det opplagte mål å få de andre til å anerkente egen overbevisning. Julesangen blir et middel til denne misjonsaktivitet. Tanken er at de andre gjennom sangen skal få øye på hvor aktuell, god og viktig religionen som sangen uttrykker, kan bli for dem selv hvis de blir kristne.

Er disse to tolkningene de eneste mulige? Jeg vil mene nei. Det går an å betrakte *Et barn er født i Betlehem* fra minst en synsvinkel til. Denne synsvinkelen sammenligner ikke sannhetsverdien av godset og godene i egen kulturs møte med andre. Den tar utgangspunkt i at *sannhet* er likelig fordelt i verden og kommer til uttrykk i uendelige kulturelle varianter. En slik måte er ikke nøytral. Den er heller ikke relativistisk på den måten at alt er like bra. Men den er på jakt etter stadig bedre modeller for tverrkulturell forståelse, idet den ser etter nye felles innfallsvinkler, blikk, nyanser og forskjeller. I fortsettelsen vil jeg presentere et eksempel på en slik modell.

Global spiritualitet. Hvilke varianter?

Religionsviteren Ursula King har gjennom et langt liv som forsker i ulike deler av verden utarbeidet en modell for global bevissthet. Hun interesserer seg for det flytende begrepet om *spiritualitet* i og utenfor religiøse rom verden over. Dette temaet behandler hun blant annet i *The search for spirituality. Our Global Quest for a Spiritual Life* (King 2008). Hennes tilnærming er å presentere diskusjoner om spiritualitet ut fra et videst mulig perspektiv: «This book presents contemporary debates on spirituality around the world by setting them in the widest possible context» (King 2008 innledning). Samtidig ønsker hun å bidra til de former for spiritualitet som verden på en særlig måte trenger, etter hennes mening.

Forfatteren tar utgangspunkt i vår tids eksplosive bruk av begrepet spiritualitet, og hun gjennomgår ulik anvendelse av begrepet i forskjellige deler av verden. Her berøres blant annet kommersialisering av fenomenet, spørsmålet om forholdet mellom religion og spiritualitet og det sekulære, samt hvorvidt vi står overfor en gjenfødelse, fornyelse eller revolusjon med hensyn til spiritualitet. Hun tar for seg spiritualitet som ideal og praksis før hun peker på nødvendigheten av å tenke globalt omkring spiritualitet. Det henger sammen med, sier hun, bevisstheten om at vi er *en* verden, og *en* grunnleggende økologisk kjede. Religiøs og annen pluralisme hører med til de tema som raskt melder

seg under et slikt perspektiv. Hun skriver om hvilken type spiritualitet som befordre dialog mellom ulike trosretninger, for så å fordype seg i hva *kropp* og spiritualitet har med hverandre å gjøre. Dette siste knytter hun til det å ta bolig i sin egen kropp. Hun er inne på tema som fødsel, barndom, voksen alder, aldring og det at kroppen dør. Videre tar hun stilling til spiritualitet i forhold til utdannelse og helse, stadig som globalt anliggende, samt spiritualitet og kjønn, historisk og tematisk. Også forholdet til natur og vitenskap belyses ut fra et fornyet blikk for spiritualitet, for deretter å dvele ved spiritualitet og kunst, holdt sammen med tanker om et globalt fellesskap. Avslutningsvis er hun inne på spiritualitet og kampen for tilværelsen, sosiale dimensjoner ved fenomenet, globalt ansvar, etikk og fordypelse eller meditasjon, kjærlighetens kraft, og visjonen om håp og vekst/blomstring.

Det som gjør at King både kan forsvare og kritisere egen og andres kultur og religion, er at hun har funnet fram til et utgangspunkt som hun mener både befinner seg i kjernen av enhver kulturs selvforståelse, og som tillater et utenfrablikk. Det er fenomenet *kjærlighet*. Dette fenomen går som en rød tråd gjennom boka og i store deler av hennes øvrige forfatterskap.

Et barn er født i Betlehem og Grundtvigs prosjekt

Det kan være nyttig å legge an forskjellige perspektiver på samme fenomen. Før vi kommer tilbake til julesanger og kjærlighet og en alternativ måte å synge på, tar vi et lite sideblikk på en av sangene i forhold til salmedikteren Grundtvigs univers.

Prøver vi å følge julesanger gjennom tidene, møter vi f. eks. *Et barn er født i Betlehem* første gang - ut fra sikre kilder - som krybbesang i middelalderen. For middelalderens mennesker ble religion og kultur ofte framstilt i bilder og dramatiseringer, blant annet fordi det var få som kunne lese og skrive. Når fortellingen om det hellige barn Maria fødte skulle formidles, laget man mysteriespill, og man kjenner altså *Et barn er født i Betlehem* fra denne krybbetradisjonen i Europa (Heggem 2005).

Denne julesangens store utbredelse skyldes blant annet salmedikteren Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), som på 1800-tallet med alle mulige midler, deriblant salmer, ville styrke, fornye og samle det danske folk til nasjonal revitalisering og oppvåkning. Til dette nasjonsbyggende prosjektet hentet han frem folkets historier, også sett i lys av verdenshistorie, mytologi, fortellinger, sanger og salmer.

For at folket, også allmuen, skulle finne sin egen og sin felles identitet, måtte disse medier tale til hjertene. Å syngre på eget morsmål, med sitt eget hjerte, var for Grundtvig helt nødvendig for nasjonal oppvåkning (Heggem 2005). I tillegg til å oversette norrøne tekster, blant annet av Snorre og Saxo og engelsk middelalderdiktning ved Beowulf, skrev han verdenshistorie og Danmarkshistorie. Grundtvig ville samle det beste fra alle hjørner av kristendommens flerfoldige kulturelle nedslagsfelt. Danskene skulle kunne kjenne seg som del av en stor, historisk, samtidig og framtidsrettet mentalitet. Han oversatte derfor salmer fra ulike kulturkretser i fortiden, eller *sangskoler*, som han også kalte det. Det handlet om kulturkretser som i Grundtvigs retorikk ble kalt *den hebreiske sangskole*, *den latinske*, *den romerske* og *den angelske*, *den tyske* og *den nordiske*. Et kor av stemmer skulle klinge sammen med danskernes egne stemmer. En av hans gjendiktninger fra den *latinske* kulturkrets var *Et barn er født i Betlehem*. Han laget også egne salmer. En av dem er *Deilig er den himmel blå*. Det var opprinnelig en sang til *Hellige tre kongers dag*, fordi det er en salme som gjenforteller fritt og barnevennlig den bibelske fortelling om de tre konger som kom til barnet i krybben med gaver, gull, røkelse og myrra. Av andre julesanger han diktet, er *Det kimer nå til julefest* også mye brukt i norsk juletradisjon. Hans samtidige, Bernhard Severin Ingemann (1789-1862), diktet *Deilig er jorden*. Som kulturelle bidrag kan slike og lignende sanger nesten ikke overvurderes når saken gjelder norsk og nordisk identitet. De har blitt felleseie i norsk/nordisk/delvis europeisk tradisjon, både i og utenfor de kirkelige rom i kulturen.

Noe av det mest særpregede med Grundtvigs språk generelt er at hans mange identiteter og stemmer kommer til uttrykk i et delvis komplekst, delvis enkelt språk. Han engasjerte seg dypt i tidens aktuelle spørsmål og opptrådte på de fleste arenaer i samfunnet. Han lot sin stemme høre ut fra og inn mot de største politiske, filosofiske, religiøse, vitenskapelige, eksistensielle og historiske felt, til de helt personlige og relasjonelle; knyttet til en påfallende kjønnsbevissthet.

Det er ikke tilfeldig at salmegenren var den genre han trivdes aller best med og kanskje uttrykte seg mest presist gjennom. Salmen har alltid forsøkt å tale allment sant om «alt», samtidig som den er stereotyp, stedegen, tidstypisk og personbundet situert. På salmens poetiske arena kunne den helt særegne politiske, filosofiske, eksistensielle og religiøse samfunnskritiske og om mulig ennå mer: Samfunnsbyggende personlighet, finne sitt aller beste sted. Salmen som genre hviler på den aksiomatiske sannhet om kjærlighet som fundamental verdi. At alt henger sammen

med alt i et samfunn, var for romantikkens tenkere en viktig forutsetning for å tale sant. Et slikt syn delte Grundtvig (Heggem 2005).

Vi ser gjennom et historisk perspektiv at en tilsynelatende uskyldig julesang med sine kontekstuelle og mentale omgivelser kan bære med seg spor av, og være tegn på store kulturelle, religiøse og samfunnsdannende prosjekt.

Hva er det med kjærlighetens makt? To univers møtes

Setter en *Et barn er født i Betlehem*, som blant annet er en del av Grundtvigs poetiske univers, ved siden av Ursula Kings spiritualitetstenkning, er det naturligvis mange måter å sammenligne på. I denne sammenheng vil jeg antyde resultater av en slik sammenligning som uttrykk for en alternativ måte å tolke julesanger på. Det representerer altså et tredje alternativ til de to nevnte: en misjonerende og en mer eller mindre sekulær måte. Artikkelformen gir ikke plass til å redegjøre i detalj for premissene for sammenligningen. I hovedsak dreier det seg om likhetstrekk mellom Ursula Kings globale spiritualitetsmodell og Grundtvigs univers. Begge har et globalt perspektiv, med fokus på det kroppsnære og stedegne. De ser del- og helhet, lokal og global kultur. De bygger begge på en mikro- versus makromodell i samfunnet gjennom blant annet filosofiske, kulturelle, religiøse, eksistensielle og politiske perspektiver. Disse to universene har et svært likt syn på hva som er hellig og hvorfor, og her er kjærlighet en fundamental verdi.

Kjærlighet er det viktigste enkeltfenomen som samler Grundtvigs tenkning til ett rike. I salmer som egentlig handler om kristendommens kjernesannheter, *Vidunderligst av alt på jord*, eller *Jeg er så underfull en Magt* (Grundtvig 1837 s 33) beskriver Grundtvig kristendommens historie og innhold i poetisk form. I et av versene skriver han om verdien av fenomenet *sannhet* i denne kjærlighetens diskurs:

Vel fremmed på hver Plet på Jord,
man fundet har min Stemme
Dog, over alt, hvor Sandhed boer,
jeg har i Grunden Hjemme

For Grundtvig gjaldt det i ethvert livsforhold å søke sannhet, skjønnhet og godhet, før en vurderte hva som sto det gode liv imot. Dette hørte til hans dypeste overbevisning. Det hadde personlige implikasjoner, familiære, nasjonale og globale aspekt. I et slikt perspektiv er mottoet for

enhver global søken etter felles arenaer, også en søken etter det samme: sannhet, godhet, skjønnhet. Eller sagt med ett eneste ord: kjærlighet (Heggem 2005).

Det som også i Ursula Kings forskningsblikk står sentralt, er som nevnt, tanker om kjærlighet som grunnleggende fenomen for å forstå og utvikle enhver kultur. Hun knytter dette opp til mange ulike forskere og forskningstradisjoner. En av dem er den svært kjente religionsforsker Mircea Eliade (1907-1986). Han sier følgende om kjærlighet som konsept:

The concept of love, in one form or another, has informed the definition and development of almost every human culture in the history of the world – past and present, East and West, primitive and complex. Broadly conceived, love has been a motivational force in the shaping of culture within both the ideological and behavioral dimensions of life and a substantive theme in the by-products of almost every form of human activity: in religion and the arts, literature and music, dance and drama, philosophy and psychology. It is, perhaps, safe to say that the idea of love has left a wider and more indelible imprint upon the development of human culture in all its aspects than any other single notion (Eliade 1987 s 31-40)

Det feltet i kulturforskningen som forholder seg sentralt til kjærlighet som fenomen, er i stadig vekst. Det gjelder ikke minst i forhold til kjærlighet og kjønn, sett i lys av tverrkulturell kommunikasjon, historisk og nåtidig. I et nylig utkommet oppslagsverk, *Encyclopedia of Love in World Religions*, I-II, (Cornberg Greenberg 2008) behandles en rekke tema omkring kjærlighet, kjønn og religion på tverrkulturell og tverreligiøs basis. Slike arbeid vil kunne løfte diskusjonene om grunnleggende kulturelle tema ut fra kjernesporsmål omkring hva kultur og tverrkulturelle fenomen dreier seg om.

Inntil slike forskningsfelt har funnet bredere nedslagsfelt og en mer fast tradisjon, er det vanskelig å vurdere enkeltfenomen som for eksempel julesanger. Desto viktigere er det å holde liv i de spørsmål som gjør at slike undersøkelser kan finne sted. Det er spørsmål som: Hvilken forskjell gjør det om en synger med den ene eller den andre form for familiær, nasjonal, global bevissthet? Hvilke forskjeller gjør det om det er jenter, gutter, menn eller kvinner som synger? Hvordan finne balansen mellom kjærlighet til det egne, til dem og det fremmede, på individuelt nivå, i grupper, og på nasjonalt og globalt nivå?

Å synge på nye måter

Holder forskjellige typer nordmenn grantrær hellige når de synger *Et barn er født i Betlehem* og går rundt treet? Synger de med eller uten ironi? Er de på misjonstokt? Gjør de bare det som er koselig og hyggelig uten annen baktanke? Eller ønsker de syngende å støtte en flerkulturell feiring med en bevisst, nasjonal identitet i endring? Det kan være vanskelig å finne ut hva en sangakt betyr og hvem som har definisjonsmakten. Det gis ikke entydige svar på dette, men det kan gjøre stor forskjell ut fra graden av kunnskap, bevissthet, perspektiv og vektlegging av den ene, den andre eller den tredje globale modell.

Sanger og salmer er fenomen som eksisterer i det de blir sunget, og de er lite tilgjengelige i etterkant. Derfor er de også vanskelige å definere betydningen av. Hvorfor så anstrenge seg for nettopp det? Et eksempel fra en brutal, politisk sammenheng er hendelsene 22. juli. Når jeg som forsker, prest, samfunnsborger og privatperson ønsker å argumentere for en flerkulturell og flerreligiøs variant av det å synge julesanger i lys av Grundtvig og King, er det noe jeg ser på som et bidrag til beskyttelse mot de krefter i kulturen som ønsker det motsatte: Å styrke nasjonal renhet gjennom monokulturalisme. De religionsformer og kulturelle (u-)vaner som støtter monokulturalisme, hevder at norske, kristne tradisjoner utelukkende er våre og står i et fundamentalt motsetningsforhold eller konkurrerende forhold til andre religioner og kulturer. Derfor er julesanger et godt eksempel på noe som vil gjøre en forskjell i framtiden, sett i forhold til hva slags samfunn vi vil ha, og hvordan vi legger til rette for praksis på ulike arenaer.

Det er forskjell på lokal aktivitet som fremmer global bevissthet om felles goder og framtid og en som forsvarer sin suverenitet som overordnet og sannere enn andres. Derfor vil det gjøre en forskjell om en synger *Et barn er født i Betlehem* med den ene eller den andre form for global bevissthet og kjærlighetsforståelse. Oftest er det konteksten som avgjør hvilken sang-akt vi deltar i eller betrakter. Det er en felles utfordring å finne ut hvilken modell som ligger til grunn for feiringen. Bare det å stille spørsmålet i ulike kontekster vil kunne bety den mest avgjørende forskjell. Økt kunnskap om religion og livssyn vil også hjelpe.

Å vurdere grader av tilhørighet i stedet for å oppfordre til skarpe grenser mellom ulike gruppers bruk av julesanger som identitetsmarkør, kan også være en god start på bevisstgjøring. For meg, som prest, forsker og norsk verdensborger, født i Japan, er det utenkelig å synge *Et barn er født i Betlehem* som del av et lukket, ekskluderende univers. Til gjengjeld

er det mer og mer lystbetont å synge på barnlig repeterende, nye og utforskende måter, i et åpent, inkluderende univers. Det gjør jeg ut fra tillit til at bare en globalt fundert godhet kan bringe verden videre, også julesangene.

Referanser

- Cornberg Greenberg, Y. (red.) (2008). *Encyclopedia of Love in World Religions*, bind I-II. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Eliade, M. (1987). *The Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan.
- Balslev, Th. m.fl. (1944-64). *Grundtvigs Sang-Værk. Samlet Udgave*, I-VI. København: Det danske forlag.
- Heggem, S.S. (2005). *Kjærlighetens makt, maskerade og mosaikk. En lesning av Grundtvigs Sang-Værk til den Danske Folke-Kirke*, doktoravhandling. Oslo: Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet.
- Hjelde, S., Lønning, I., Rasmussen, T. (1982). *Martin Luther, Verker i Utvalg I-V*. Oslo: Gyldendal.
- Holter, S.W. (1991). *Kom, tilbe med fryd - innføring i liturgikk og hymnologi*. Oslo: Solum Forlag.
- King, U. (2008). *The Search for Spirituality. Our Global Quest for a Spiritual Life*. New York: BlueBridge.
- Kristeva, J. (1988). *Etrangers à nous-mêmes*. Librairie Arthème Fayard (i tysk oversettelse: *Fremde sind wir uns selbst*.) Frankfurt am Main: Suhrkamp 1990.
- Oftestad, B., Rasmussen, T., Schumacher, J. (1991). *Norsk kirkehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Simonsen, A. H. og Eide, E. (2008). *Verden skapes hjemmefra*. Oslo: Unipub.

EPLER OG PÆRER: OM ANALOGIEN MELLOM KOMMUNIKASJONS- RÅDGIVERE OG ADVOKATER

| Øyvind Ihlen og Anne Oline Haugen

Noen kommunikasjonsrådgivere sammenlikner sitt yrke med advokaters. Strategisk kommunikasjon ses da på som påvirkningsforsøk som foregår i offentlighetens «rettssal». En kjernetanke er at de synspunktene som utelukkende er basert på egeninteresse, ikke vil kunne vinne fram, ettersom konkurrerende synspunkter og argumenter umiddelbart vil dukke opp. Demokratiet hviler nettopp på at alle skal kunne fremme sine synspunkter. I dette essayet diskuterer vi sammenlikningen mellom kommunikasjonsrådgivere og advokater i lys av teori om profesjonell etikk og påvirkning.

En stadig tilbakevendende diskusjon innen kommunikasjonsfaget både nasjonalt og internasjonalt dreier seg om profesjonalitet og profesjonalisering av bransjen (Fitzgerald 1946, Ihlen & Rakkenes 2009, Pieczka & L'Etang 2001). Det vi her kaller kommunikasjonsbransjen, omfatter så vel fast ansatte rådgivere i enkeltvirksomheter og rådgivere som jobber i kommunikasjonsbyrå. Byråene har en tendens til å stjele medieoppmerksomhet på tross av at det store flertallet av kommunikasjonsrådgivere er fast ansatt i organisasjoner eller bedrifter for øvrig. Uansett sysler de med strategisk kommunikasjon definert som en organisasjons hensiktsmessige bruk av kommunikasjon for å oppnå sitt formål («purposeful use of communication by an organization to fulfill its mission») (Hallahan, Holtzhausen, van Ruler, Verčič, & Sriramesh 2007:3). Vi tar særlig utgangspunkt i byråenes virksomhet ettersom etikktemaet settes på spissen når byråene kontaktes av tvilsomme klienter.

Både praktikere og mange akademikere har vært opptatt av å få anerkjennelse for at strategisk kommunikasjon er et fag (f.eks. «Her er...» 2009). Kommunikasjonsbransjen er imidlertid åpen, det vil si, alle og enhver kan bruke tittelen kommunikasjonsrådgiver og selge sine råd. Dette skaper et problem for dem som ønsker at bransjen skal oppnå høyere anseelse. I diskusjonen om fag og profesjon skjeler en gjerne til lege- og advokatstanden og peker på hvordan slike klassiske profesjoner har oppnådd sin status blant annet gjennom sertifisering og fastlagte utdanningsløp. Enkelte land som for eksempel Brasil har da også innført krav til sertifisering for dem som vil drive med kommunikasjonsrådgivning (Molleda, Athaydes, & Hirsch 2003). I USA har de to store praktikerforeningene Public Relations Society of America (PRSA) og International Association of Business Communicators (IABC) begge utviklet akkrediteringsordninger som gir medlemmene et bevis på at de behersker visse kunnskaper. Institute of Public Relations (IPR) i England har et tilsvarende diplom som de utsteder. Og i Norge tilbyr Norske Informasjonsrådgivere (NIR) en sertifiseringsordning for kommunikasjonsbyråer. Siden 2004 har Det Norske Veritas stått for gjennomføringen av sertifiseringen, basert på en standard utviklet av engelske Public Relations Consultants Association.¹ I skrivende stund (oktober 2011) har imidlertid bare ni av 26 NIR-medlemmer blitt sertifisert. Denne siden av bransjens profesjonalisering går altså heller treigt. For å kunne drive advokatvirksomhet derimot, må den som driver virksomheten, ha bevilling, og denne bevilgingen gis av Tilsynsrådet for advokatvirksomhet.²

Lisens eller sertifisering er en ting, et annet viktig trekk ved profesjoner er at de har en spesifikk yrkesetikk. Se for eksempel den norske advokatforeningens hjemmeside, www.advokatforeningen.no med «Regler for god advokatskikk» (besøkt 15. juni 2011), og Code of Conduct for den europeiske advokatorganisasjonen CCBE, som finnes samme sted. En slik yrkesetikk er i utgangspunktet noe som har til hensikt å skulle hjelpe til med både å analysere, håndtere og forebygge etiske konflikter ved at en innfører en moralsk dimensjon (Brinkmann 2003). Norsk kommunikasjonsforening som organiserer over 3000 kommunikatører, har laget et sett etiske prinsipper som blant annet involverer integritet, skikkethet og konfidensialitet.³ Byråenes organisa-

¹ <http://nir.no/sertifisering/> (besøkt 20. april, 2011)

² Dette er fastsatt i lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene, domstoloven, § 220.

³ <http://www.kommunikasjon.no/Bransjen/Etikk> (besøkt 20. april, 2011) Førsteforfatter

sjon, NIR, opererer på liknende måte med 12 punkter i det de kaller Rådgiverplakaten. Det første punktet lyder at «En rådgiver kan arbeide for alle lovlige virksomheter og privatpersoner som ønsker å bedre sin kommunikasjon med andre». ⁴ Dette er en innsnevring av den tidligere formuleringen om at «Alle har rett til å fremme sine synspunkter, og til å hente bistand til dette». ⁵ Legendariske tidlige utøvere av yrket som Ivy Lee og Edward L. Bernays mente på samme måte at de skulle være sine klienters advokater overfor «offentlighetens domstol» (Barney & Black 1994). I dette essayet diskuterer vi denne analogien mellom kommunikasjonsrådgivere og advokater. Først diskuterer vi imidlertid den generelle etiske utfordringen til feltet strategisk kommunikasjon, dernest det engelske begrepet *advocacy* og forestillingen om advokatrollen. Vi presenterer så fem sentrale dimensjoner der vi mener det er for store ulikheter mellom kommunikasjonsrådgivere og advokater til at analogien fungerer. I konklusjonsavsnittet trekker vi fram det vi mener er en mulig konsekvens dersom kommunikasjonsrådgivere fastholder analogien og antyder dessuten en alternativ retning for å utmeisle en etisk plattform for bransjen.

Den etiske utfordringen

Hva skal samfunnet med feltet strategisk kommunikasjon? Det finnes mange forsøk på å gi et godt svar på dette spørsmålet (se f.eks. Coombs & Holladay 2007). Strategisk kommunikasjon kan brukes for både gode og dårlige saker, for gode og dårlige klienter. Dersom praksisen skal kunne forsvares etisk, må den imidlertid kunne peke på noe annet enn bare egeninteresse; den må også kunne vise til at utøverne opptrer etisk, at det er en viss yrkesetikk som dominerer og som samfunnet som sådan er tjent med.

En undersøkelse av norske kommunikatører viste at alle mente yrkesgruppen av og til havnet i etiske tvilssituasjoner. Prosenten sank riktignok da de ble spurt om de personlig hadde opplevd etiske konflikter eller hatt etiske dilemmaer. Langt over halvparten sa likevel at de hadde opplevd dette enkelte ganger eller ofte/svært ofte (Gabrielsen 2000, 2004). En nyere undersøkelse gjennomført av Norsk kommunika-

---

er for øvrig medlem av Kommunikasjonsforeningens etiske råd.

⁴ <http://nir.no/etikkk/> (besøkt 17. oktober, 2011)

⁵ http://nir.no/etikkk/generell_tiln_rming/ (besøkt 20. april, 2011)

sjonsforening ga noenlunde det samme bildet: 46 prosent sa de hadde opplevd etiske problemer eller dilemmaer i sin arbeidsdag i løpet av 2009 (N=1647) (Kommunikasjonsforeningen 2010).

Et annet spørsmål er hvordan kommunikatørene løste sine etiske problemer eller dilemmaer. En undersøkelse gjennomført på vegne av Oslo Journalistklubb og Kommunikasjonsforeningen i Oslo og Akershus ga et heller nedslående resultatet for sistnevnte. Journalistene ble stilt spørsmål om de opplevde kommunikatørene sett under ett som ærlige, og hele 45 prosent svarte «i ganske liten grad» og 14 prosent «i svært liten grad» (N=921).⁶ Det paradoksale er altså at yrkesgruppa som skal være eksperter på omdømme har et heller dårlig omdømme i enkelte kretser. En mulig kilde til dette omdømmet kan kanskje være atferden til kommunikasjonsbyråene ettersom den er spesielt synlig i mediene? Hemmelighold, innsidehandel, manipulasjon og drittpakker har iallfall vært stikkord når metodene til byråene diskuteres (Allern 1997, Ihlen & Robstad 2004). Debatt om «den vanskelige åpenheten» har gått i bransjens diskusjonsfora også (prprat.no, innlegg 30. august 2010).

Det er også vanlig å peke på hvordan kommunikasjonsbransjen i sin tid oppsto som følge av kritisk søkelys på næringslivet. Særlig store bedrifter har vært opptatt av å forsvare sine interesser og det økonomiske systemet de nyter godt av. Gitt store ressurser, har slike bedrifter også vært i stand til å systematisere arbeidet med strategisk kommunikasjon. Tradisjonelt har altså bransjen først og fremst vært opptatt av spesielle særinteresser, framfor offentlighetens interesser. En vanlig øvelse er imidlertid å framstille disse interessene som sammenfallende (Cralle & Vibbert 1995, Ewen 1996, Heath 1980).

Særlig internasjonalt har kommunikasjonsbransjen også en lang historie for å jobbe med tvilsomme kunder. Ulike diktatorer og diktaturer har ofte figurert på kundelistene (Cutlip 1994, Ewen 1996, Tye 1998). Burson-Marsteller har for eksempel jobbet for tvilsomme regimer i Argentina, Romania, og Nigeria. Byrået bisto indonesiske myndigheter etter massakre på demonstranter i Øst-Timor, og det skal etter sigende også ha lagd en svertkampanje da en av lederne av øyas frigjøringsbevegelse fikk fredsprisen (Allern 2003, Stauber & Rampton 1995). Andre kommunikasjonsbyrå har hjulpet kinesiske myndigheter etter at demonstranter ble massakrert på Den himmelske freds plass, og bistått

⁶ http://www.kommunikasjon.no/Bransjen/Tall+og+fakta/_attachment/9891?_ts=12e00cdcc5e&download=true (besøkt 20. april, 2011)

diktatorer på Haiti og i Libya. Nettsteder som <http://www.prwatch.org> kan supplere denne lista. Ofte trekker en fram hvordan byråene også hjelper omstridte bransjer, som for eksempel tobakks- eller våpenindustrien. I Norge jobbet byrået Talk for selskapet The Five Percent Community (T5PC) som etter hvert ble stemplet som et pyramideforetak (Kampanje 2006).

Det er flere mulige forsvar som kan tas i bruk for praksisen som er nevnt over. Kommunikasjonsbyrået kan for eksempel relativisere og peke på at det var et annet politisk klima som gjaldt da oppdraget ble utført. Byrået kan argumentere med at det har oppfordret til å endre klientens praksis og at dialog er den beste måten å oppnå dette på. Og endelig kan byrået trekke fram at det i bunn og grunn oppfører seg som et advokatbyrå. En sørger for at *klientens* side representeres. Andre byrå får representere motstridende syn. Det er dette sistnevnte synet vi vil diskutere i denne artikkelen.

Forsvar for virksomheten

Det finnes etter hvert mye litteratur som tar for seg etikk og strategisk kommunikasjon (f.eks. Bowen 2010, Curtin & Boynton 2001, Day, Dong, & Robins 2001, Parsons 2004, Seib & Fitzpatrick 1995). På tross av dette er det få tegn til at det har utmeislet seg noen enighet på feltet. Den personlige etiske normen til hver praktiker synes fremdeles å dominere, og ulike etiske teorier og prinsipper har ulike tilhengere (Boynton 2002).

Som poengtert over, er det ofte om å gjøre for kommunikasjonsrådgivere å demonstrere at interessene til virksomheten og offentligheten kan forenes. Mange teoretikere poengterer også at de skal bidra til at praksisen blir både etisk og effektiv på denne måten. Innenfor den såkalte symmetriteorien heter det at praktikere må bestrebe seg på å få til en dialog med omgivelsene og at denne dialogen skal danne basis for symmetriske relasjoner. Det poengteres gjerne at virksomheter *må* ta hensyn til omgivelsene dersom de vil overleve og lykkes på lang sikt. Noen ganger kan virksomheten forsøke å kontrollere sine omgivelser, noen ganger kan den bøye av når det er interessekonflikter. Kommunikasjonen kan plasseres på et kontinuum mellom slike symmetriske og asymmetriske taktikker, mellom det å forsøke å oppnå konsensus og det å løse problemer. På lang sikt må imidlertid symmetrien sette grenser (se f.eks. Grunig 2001, Toth 2006).

Flere har pekt på det de mener er en angst for *overtalelse* blant tilhengerne av den overnevnte symmetriteorien (Miller 1989, Moloney 2006, Porter 2010). Et argument er at praktikere ansettes eller leies inn *nettopp* for å slåss for en virksomhets interesser gjennom å drive overtalelse. Noen lener seg derfor isteden på teori om *persuasion* eller retorikk og poengterer hvordan dette kan foregå innen etiske rammer (Ihlen 2010, Pfau & Wan 2006). Idealet om etisk *advocacy* er også løftet fram. *Advocacy* oversettes gjerne som forsvaret, advokatgjerning eller arbeid.⁷ Det kan defineres som «the act of publicly representing an individual, organization, or idea with the object of persuading targeted audiences to look favorably on—or accept the point of view of—the individual, the organization, or idea» (Edgett 2002:1). Alle disse tilnærmingene har det til felles at de ikke betrakter overtalelse i seg sjøl som noe som er bra eller dårlig. Når en spør hvordan praksisen tjener samfunnet, er det i denne sammenhengen gjerne forstått at påvirkningsarbeidet ikke må gå på bekostning av offentlighetens interesser (Coombs & Holladay 2007). Hos noen teoretikere finner en dessuten det synet at «no entity can manipulate others forever, if at all» (Heath 1993:143). Selv om virksomheter drives av egeninteresse, så blir denne holdt i sjakk av responsen til virksomhetens interesser, inkludert mediene. Dette gjør at virksomheten må ta inn over seg andres interesser og behov for å lykkes på lengre sikt. På dette punktet er det dermed en parallell til symmetriteorien, men det poengteres altså at det ikke er noe etisk galt i å forsøke å påvirke.

Noen trekker også inn begrepet *samfunnsansvar* og holder det opp som en ledestjerne for kommunikasjonsbransjen (Bivins 1993, Boynton 2002, Daugherty 2001). Samfunnsansvar er da forstått som at en ikke bare skjeler til en virksomhets bunnlinje, men også tar hensyn til de omkostningene som virksomheten påfører samfunnet og sine interesser. Som et minimum fokuserer samfunnsansvar på den måten en virksomhet forholder seg til økonomiske, sosiale og miljømessige hensyn (Ihlen 2011). Ut fra et slikt normativt perspektiv blir det oppgaven til den som jobber med strategisk kommunikasjon å hjelpe en bedrift i en slik retning. Det foreslås gjerne at påvirkningsarbeid må skje i forhold til et «sensitivitetskriterium» der en balanserer klientens prioriteringer med en forståelse av samfunnsansvar (Edgett 2002, Fitzpatrick & Gauthier 2001). Også nevnte Edvard L. Bernays trakk i samme retning når han

⁷ <http://ordnett.no/search?search=advocacy&lang=en> (besøkt 19. oktober, 2011)

formulerte sitt «manifest»: «The needs of our society demand competition, but the interest of a group should not, in this competitive striving, be permitted to run counter, as sometimes happen, to society as a whole» (Bernays 1952:8). Samtidig er det på det rene at hva som er i «samfunnets interesse», kan være høyst uklart. Bernays arbeid for tobakksfabrikanter er for eksempel mye diskutert (se Tye 1998).

Den overnevnte utgaven av samfunnsansvarstanken har imidlertid konkurranse fra et annet syn, nemlig at bransjens samfunnsansvar er innfridd når kommunikasjonsrådgivere tar på seg rollen som advokater i «the adversarial process in a participatory democracy» (Barney & Black 1994:240).

Advokat-analogien

Som nevnt har tanken om at kommunikasjonsrådgivere kan sammenliknes med advokater en lang historie (Barney & Black 1994). At den fremdeles er levende (om ikke dominerende), kan en finne mange indikasjoner på. I Kommunikasjonsforeningens siste etikkundersøkelse mente over 80 prosent (N=1607) at deres rolle i stor eller svært stor grad kunne beskrives som en brobygger mellom virksomheten og omgivelsene (Kommunikasjonsforeningen 2010). Samtidig var det en forholdsvis stor andel (43 prosent, N=1562) av de spurte som anså at deres rolle var i stor eller svært stor grad beskrevet gjennom det å være en forsvarer for virksomheten. Det er også funnet en ganske sterk «klienteffekt» hos norske praktikere, det vil si, de identifiserer seg med sin arbeidsgivers interesser og perspektiver (Gabrielsen 2004). Utenlands finner en for eksempel utsegn av typen: «I know it was my responsibility as a public relations manager to attempt to bring public opinion in agreement with what my company wanted» (Repper 1992:111).

Amerikanske PRSA legger vekt på at klientenes karakter, omdømme eller synspunkter ikke må forveksles med kommunikasjonsrådgiveres (Seib & Fitzpatrick 1995). Den direkte advokatsammenlikningen kommer trolig enda tydeligere til syne dersom en ser på kommunikasjonsbyråenes virksomhet. For eksempel siteres ofte et utsagn fra en leder i Hill & Knowlton: «our job is not to make white black or to cover the truth, but to tell the positive side regardless of who the client is» (Roschwalb sitert i Beder 1998:128). Her er en annen liknende uttalelse som gjør advokatsammenlikningen eksplisitt: «[My agency] take the view that we are advocates. We won't lie but we are not going to volunteer damaging

information. We will put the best foot forward, I would compare it with being a barrister in a court of law».⁸ Også advokater skal forholde seg til mediene slik at det tjener klienten. Samtidig skal advokaten være forsiktig med å fremstå som «garantist for tiltaltes uskyld». Advokaten kan jo risikere at klienten senere tilstår (Langbach 1996). I Norge har altså NIR tidligere sagt at «Alle har rett til å fremme sine synspunkter, og til å hente bistand til dette». Som en utdypning av dette prinsippet het det:

Ethvert individ, enhver gruppering og virksomhet har i et demokrati rett til å fremme sine synspunkter innenfor de rammer ytringsfriheten gir. Dette er både en rettighet og et premiss for et velfungerende demokrati. Også aktører som har begått lovbrudd, eller har foretatt handlinger som går på tvers av de alminnelige oppfatninger i samfunnet, har rett til å belyse sin side av saken.

Det ligger derfor ingen begrensninger på hvilke kategorier av oppdragsgivere NIRs medlemmer kan representere. Slike begrensninger kan kun begrunnes i det enkelte selskaps ønske om å styre sitt renommé, eller i den enkelte medarbeiders personlige overbevisning.⁹

I den såkalte Rådgiverplakaten som ble vedtatt i september 2011, innnevret riktignok NIR noe ved å poengtere at virksomhetene må være lovlige.¹⁰ NIR knytter uansett an til noen større verdier enn bare lommebøkene til sine medlemmer og klienter. Organisasjonen peker på en viktig samfunnsmessig betydning: Kommunikasjonsrådgivere gir simpelthen et bidrag til ytringsfriheten og at ulike aktører har rett til å få belyst sin sak. Så må det være opp til publikum å avgjøre hvem som har rett og argumenterer best for seg (Barney & Black 1994). Og på samme måte som advokater bør ikke kommunikasjonsrådgivere føle seg forpliktet til å presentere synspunkter som går på tvers av klientens interesser. Gitt at vi lever i et pluralistisk samfunn med et mangfoldig medielandskap og et aktivt organisasjonsliv, vil alle relevante syn presenteres. Og igjen: De synspunktene som er utelukkende drevet fram av egeninteresse, vil møte motbør, enten fra kritiske journalister, politikere eller NGO'er (Heath 1993). Med denne analogien på plass gir byråene seg en «etisk

⁸ http://www.globalprblogweek.com/archives/are_ethics_good_busi.php (besøkt 2. mai, 2006)

⁹ http://nir.no/etikkk/generell_tiln_rming/ (besøkt 20. april, 2011)

¹⁰ <http://nir.no/etikkk/> (besøkt 17. oktober, 2011)

lisens» til å representere hvem det skulle være, selv om interessene til klienten måtte gå på tvers av samfunnets interesser. Analogien bygger rett og slett på at samfunnet som helhet er tjent med at noen gir disse interessene en stemme.

Kritiske innvendinger

I dette avsnittet skal vi trekke fram særlig fem sider ved den overnevnte analogien som vi mener fortjener oppmerksomhet. Vi skal diskutere forskjellene i de to systemene som advokater og kommunikasjonsrådgivere er en del av, regler og normene som brukes i disse systemene, de profesjonelle rollene til de to yrkesgruppene, omfanget av påvirkning som de utfører og hva som står på spill for de ulike interessene som de representerer.

System: Advokater og kommunikasjonsrådgivere er aktører i to vidt ulike systemer som maskeres av metaforbruken om «the court of public opinion». I offentligheten har man slett ikke noen garanti for at motsatte synspunkter fremmes eller gis oppmerksomhet dersom de fremmes. Advokater på den annen side, opererer innenfor et system som er ment å sikre rettferdighet og representasjon av alle synspunkter og interesser, uavhengig av den økonomiske kapitalen til de involverte. Dette gjelder både i straffesaker og i sivile saker og kalles gjerne det kontradiktoriske prinsipp (se Hov 2010). Analogien mellom advokater og kommunikasjonsrådgivere lener seg på en forestilling og et ideal om at det finnes en velfungerende offentlig sfære; rettssalen for advokater sin del. Mange forfattere har imidlertid pekt på at dette idealet ikke må forveksles med virkeligheten (Mayhew 1997, Sproule 1989). Motsatte synspunkt *kan* komme til å bli presentert i offentligheten, men dette har en altså ingen garanti for.

Regler og normer: I rettssalen styrer dommerne med basis i lover og regler. Fortolkningen av disse er selvsagt mye omdiskutert, både innenfor og utenfor rettssalen. Lovene og regelverket er imidlertid vesensforskjellig fra de sosiale normene som publikum bruker for å «dømme» en virksomhets atferd. For det første er disse bestemmelsene, det vil si, lovene og regelverket, bindende for aktørene. For det andre håndheves de av retten etter lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene, kapittel 10 (Se her høyesteretts kjennelse om offentliggjøring av filmopptak av domfelt i rettssalen etter at dom var avsagt, HR-2003-37-a - Rt-2003-593). De sosiale

normene er gjerne uskrevne og har en mer flytende og omstridt karakter. Når en «dom» felles med basis i sosiale normer, er ikke denne endelig. Det er så godt som umulig å sette sluttstrek for saker som er oppe i den «offentlige domstol». En høyesterettsdom derimot, kan i «intet Tilfælde paaankes» - se grunnloven § 90, og det samme gjelder underrettsdommer hvor ankefristen er ute.

Profesjonelle roller: I utgangspunktet har advokater først og fremst sin rolle knyttet til det å opprettholde det juridiske systemet, mens kommunikasjonsrådgiveres rolle først og fremst knyttes til å drive påvirkning på vegne av en individuell klient (Parsons 2004). De færreste vil klandre advokaten som forsvarer en morder eller forveksle handlingene eller synspunktene mellom disse to. I advokatforskriften kapittel 12 pkt. 2.1 understrekes også advokatens uavhengighet, også i forhold til egen klient. (Forskrift 20. desember 1996 nr. 1161, advokatforskriften. Se også Halvorsen (2007)). Den som jobber med kommunikasjon, kan derimot ikke på samme måte peke på et skille mellom sak/klient og seg sjøl. Rollen kan ikke knyttes til et system som skal sikre rettferdighet og likebehandling i forhold til fastlagte lover og regler.

Graden av påvirkningsarbeid: Hovedoppgaven til advokater er å representere klienten i rettssalen. Samtidig ser en imidlertid at det er blitt vanligere å prosedere saker i mediene og også å opptre som klienters talspersoner.¹¹ I utgangspunktet er imidlertid påvirkningsarbeidet som kommunikasjonsrådgivere utfører, langt mer omfattende, og kommunikasjonsrådgivere har en større verktøykasse (Seib & Fitzpatrick 1995). Den «offentlige domstol» er så vidtrekkende, og påvirkningsarbeidet strekker seg mye lengre slik at det blir vanskeligere å skille mellom etikken til klienten og etikken til kommunikasjonsrådgiveren. Og igjen: Advokaters arbeid kan som regel relateres tilbake til rettssalen og det juridiske systemet.

Det som står på spill: I rettssalen forsøker advokater å forhindre at klientene skal bli idømt straff av domstolen. Også foretak kan straffes (se almindelig borgerlig straffelov 22. mai 1902 nr. 10, straffeloven, § 48a). Noe liknende kan selvsagt stå på spill i saker kommunikasjonsrådgivere er involvert i, men i all hovedsak er det først og fremst virksomhetens *omdømme* som trues (Weaver, Motion, & Roper 2006). Dette er så avgjørt viktig for en virksomhet, men likevel av en annen karakter enn straff.

¹¹ Se www.lovdatab.no, Disiplinæravgjørelser for advokater, hvor det er flere avgjørelser som omhandler uttalelser advokater har kommet med i media.

Sett sammen mener vi disse fem dimensjonene gjør at analogien mellom advokater og kommunikasjonsrådgivere halter for mye til at den er brukbar.

Konklusjon

Samfunnet som sådant trenger funksjonen strategisk kommunikasjon ettersom vi har bestemt oss for å ha bedrifter og organisasjoner, og disse må si noe om hvordan de forholder seg til omverdenen. Omverdenen må dessuten ha en kanal inn til virksomhetene. Det er verken ønskelig eller mulig for virksomheter å ikke-kommunisere, og strategisk kommunikasjon er ikke en uetisk aktivitet *per se*. Basert på diskusjonen over vil vi imidlertid hevde at kommunikasjonsrådgivere bør finne seg en annen etisk plattform enn advokatsammenlikningen. Det er en utfordring for bransjen å forene sin rolle som noen som slåss for en virksomhets interesse med rollen som tilrettelegger for sosial kommunikasjon. Det å integrere tanken om samfunnsansvar synes som en mulig vei å gå selv om det ikke er lett å bestemme *hvordan* samfunnsansvar skal defineres og operasjonaliseres. Feltet strategisk kommunikasjon må dessuten utvikle en etikk for feltet der etikken er et mål i seg sjøl, og det må vurderes i hvilken grad etikken kan være gjenstand for håndheving. Ofte finner man en tendens til at etikken reduseres til et verktøy. Da bør en ikke overraskes om en får motbør og et dårlig omdømme.

Kommunikasjonsrådgivere som vil opptre etisk, har en utfordring på minst to plan: Først må de vurdere om klienten eller klientens mål er mulig å forsvare. Dette bør etter vår mening skje ut fra en vurdering av om målet eller klienten innfrir et samfunnsansvar, ikke bare om virksomheten er lovlig eller ikke. Dernest må metodene som tas i bruk, være etiske. I forhold til det sistnevnte er det flere mulige etiske prinsipper som kan anvendes, for eksempel at kommunikasjonsrådgivere ikke bruker misrepresenterte, forvridde eller irrelevante data for å støtte argumenter eller påstander (Larson 2001).

Forsøket på å sammenlikne kommunikasjonsrådgivere og advokater er også noe som kan slå tilbake på kommunikasjonsbransjen som sådan. Å fastholde analogien virker som en form for ideologisk insistering på at det perfekte markedet eksisterer og at «the business of business is business» (Friedman 1970). Dette er ikke bare en feilslått tanke, men tanken har liten praktisk relevans ettersom opinionen mener at næringslivet

generelt må ta samfunnsansvar (Ihlen 2011). Kommunikasjonsbransjen verken kan eller bør forsøke å isolere seg fra dette etiske klimaet. Et dårlig omdømme for bransjen som sådan er resultatet av en slik manøver. Samtidig virker det som om det er en pris mange kommunikasjonsrådgivere er villige til å betale.

En kritisk innvending som kan reises til diskusjonen over, er at det ofte er et glidende skille mellom advokaters arbeid og kommunikasjonsrådgiveres. Det vil si, som det allerede er poengtert, så går mange advokater langt i å bruke mediene strategisk for å tjene sine klienter. Hvilke etiske normer skal gjelde for disse aktørene på denne arenaen? Vi vil likevel fastholde at det først og fremst er en diskusjon som advokatene må ta, og at det ikke gir *kommunikasjonsrådgivere* noen ny rolle. (Se Graver (2007) om forvaltningens mediehåndtering, som belyser noe av området både advokater og kommunikasjonsrådgivere befinner seg). Dette vil være et fruktbart område å forske på. Et annet område som trenger ytterligere oppmerksomhet, er skjæringspunktet mellom virksomheters interesser og samfunnets interesser. Her kan feltet strategisk kommunikasjon hente mye fra felt som for eksempel næringslivsetikk og samfunnsansvar (Crane, McWilliams, Matten, Moon, & Siegel 2008, Ihlen, Bartlett, & May 2011).

Referanser

- «Her er...». (2009). Her er pr-toppenes timepriser. *Kampanje*. Retrieved from <http://www.kampanje.com/pr/article5243495.ece>
- Allern, S. (1997). *Når kildene byr opp til dans*. Oslo: Pax Forlag.
- Allern, S. (2003). Etikk i public relations. In R. Ottosen & T. Roksvold (Eds.), *Presseetisk front: Festskrift til Odd Raaum* (pp. 173-183). Kristiansand: IJ-forlaget.
- Barney, R. D., & Black, J. (1994). Ethics and professional persuasive communications. *Public Relations Review*, 20(3), 233-248.
- Beder, S. (1998). *Global spin: The corporate assault on environmentalism*. London: Chelsea Green Publishing Company.
- Bernays, E. L. (1952). *Public relations*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Bivins, T. H. (1993). Public relations, professionalism, and the public interest. *Journal of Business Ethics*, 12, 117-126.
- Bowen, S. A. (2010). The nature of good in public relations: What should be its normative ethic? In R. L. Heath (Ed.), *The SAGE handbook of public relations* (pp. 569-584). Thousands Oaks, CA: Sage.

- Boynton, L. A. (2002). Professionalism and social responsibility: Foundations of public relations ethics. *Communication Yearbook*, 26, 230-265.
- Brinkmann, J. (2003). *Etikk for næringslivet: Perspektiver og praksis*. Oslo: Unipub forlag.
- Coombs, W. T. & Holladay, S. J. (2007). *It's not just PR: Public relations in society*. Malden, MA: Blackwell.
- Crable, R. E. & Vibbert, S. L. (1995). Mobil's epideictic advocacy: «Observations» of Prometheus bound. In W. N. Elwood (Ed.), *Public relations inquiry as rhetorical criticism: Case studies of corporate discourse and social influence* (pp. 27-46). Westport, CT: Praeger.
- Crane, A., McWilliams, A., Matten, D., Moon, J. & Siegel, D. S. (Eds.). (2008). *The Oxford handbook of corporate social responsibility*. New York: Oxford University Press.
- Curtin, P. A. & Boynton, L. A. (2001). Ethics in public relations: Theory and practice. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 411-422). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cutlip, S. M. (1994). *The unseen power: Public relations: A history*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Daugherty, E. L. (2001). Public relations and social responsibility. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 389-402). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Day, K. D., Dong, Q. & Robins, C. (2001). Public relations ethics: An overview and discussion of issues for the 21st Century. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 403-410). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Edgett, R. (2002). Toward an ethical framework for advocacy in public relations. *Journal of Public Relations Research*, 14(1), 1-26.
- Ewen, S. (1996). *PR! A social history of spin*. New York: Basic Books.
- Fitzgerald, S. E. (1946). Public relations: A profession in search of professionals. *The Public Opinion Quarterly*, 10(2), 191-200.
- Fitzpatrick, K. & Gauthier, C. (2001). Toward a professional responsibility theory of public relations ethics. *Journal of Mass Media Ethics*, 16(2-3), 193-212.
- Friedman, M. (1970, September 13). The social responsibility of business is to increase its profits. *New York Times Magazine*, pp. 122-126.
- Gabrielsen, K. (2000). *Kommunikasjon, informasjon og etikk* (Rapport No. 9). Rena: Høgskolen i Hedmark.
- Gabrielsen, K. (2004). Loyalty versus conflict in Norwegian practitioners. *Public Relations Review*, 30, 303-311.
- Graver, H. P. (2007). Rettslige sider ved forvaltningens mediehåndtering. *Tidsskrift for rettsvitenskap*(3), 321-360.
- Grunig, J. E. (2001). Two-way symmetrical public relations: Past, present, and future. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 11-30). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Hallahan, K., Holtzhausen, D., van Ruler, B., Vercic, D. & Sriramesh, K. (2007). Defining strategic communication. *International Journal of Strategic Communication*, 1(1), 3-35.
- Halvorsen, H. (2007). *Advokatvirksomhet, betingelser og krav*. Oslo: Advokforeningen.
- Heath, R. L. (1980). Corporate advocacy: An application of speech communication perspectives and skills-and more. *Communication Education*, 29, 370-377.
- Heath, R. L. (1993). Toward a paradigm for the study and practice of public relations: A rhetorical approach to zones of meaning and organizational prerogative. *Public Relations Review*, 19(2), 141-155.
- Hov, J. (2010). *Rettergang*. Oslo: Papinian.
- Ihlen, Ø. (2010). The cursed sisters: Public relations and rhetoric. In R. L. Heath (Ed.), *The SAGE handbook of public relations* (2 ed., pp.59-70). Thousands Oaks, CA: Sage.
- Ihlen, Ø. (2011). *Samfunnsansvar på norsk: Tradisjon og kommunikasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ihlen, Ø., Bartlett, J. & May, S. (Eds.). (2011). *Handbook of communication and corporate social responsibility*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Ihlen, Ø. & Rakkenes, K. (2009). Public relations in Norway: Communication in a small welfare state. In K. Sriramesh & D. Verčič (Eds.), *The global public relations handbook: Theory, research, and practice* (Expanded and revised ed., pp. 466-487). New York: Routledge.
- Ihlen, Ø. & Robstad, P. (2004). *Informasjon & samfunnskontakt - per-p er og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kampanje. (2006, 3. januar). Haddal forlater sjefsstolen i Talk. *Kampanje*.
- Kommunikasjonsforeningen. (2010). *Medlemsundersøkelse 2009*. Oslo: Kommunikasjonsforeningen.
- Langbach, T. (1996). *Forsvareren*. Oslo: Juridisk Forlag.
- Larson, C. U. (2001). *Persuasion: Reception and responsibility* (9 ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Mayhew, L. H. (1997). *The new public: Professional communication and the means of social influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, G. R. (1989). Persuasion and public relations: Two «Ps» in a pod. In C. H. Botan & V. Hazelton Jr. (Eds.), *Public relations theory* (pp. 45-66). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Molleda, J.-C., Athaydes, A. & Hirsch, V. (2003). Public relations in Brazil: Practice and education in a South American context. In K. Sriramesh & D. Verčič (Eds.), *Global public relations handbook: Theory, research and practice* (pp. 356-377). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Moloney, K. (2006). *Rethinking public relations: PR propaganda and democracy* (2. ed.). London: Routledge.
- Parsons, P. J. (2004). *Ethics in public relations*. London: Kogan Page.

- Pfau, M. & Wan, H.-H. (2006). Persuasion: An intrinsic function of public relations. In C. H. Botan & V. Hazelton Jr. (Eds.), *Public relations theory II* (pp. 101-136). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Pieczka, M. & L'Etang, J. (2001). Public relations and the question of professionalism. In R. L. Heath (Ed.), *Handbook of public relations* (pp. 223-235). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Porter, L. (2010). Communicating for the good of the state: A post-symmetrical polemic on persuasion in ethical public relations. *Public Relations Review*, 36(2), 127-133.
- Repper, F. C. (1992). How communication managers can apply the principles of effectiveness. In J. E. Grunig, D. M. Dozier, W. P. Ehling, L. A. Grunig, F. C. Repper & J. White (Eds.), *Excellence in public relations and communication management* (pp. 109-116). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Seib, P. & Fitzpatrick, K. (1995). *Public relations ethics*. Forth Worth, TX: Harcourt Brace.
- Sproule, J. M. (1989). Organizational rhetoric and the public sphere. *Communication Studies*, 40(4), 258-265.
- Stauber, J. & Rampton, S. (1995). *Toxic sludge is good for you! Lies, damn lies, and the public relations industry*. Monroe, ME: Common Courage.
- Toth, E. L. (Ed.). (2006). *The future of excellence in public relations and communication management: Challenges for the next generation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Tye, L. (1998). *The father of spin: Edward L. Bernays & the birth of public relations*. New York: Henry Holt and Company.
- Weaver, K., Motion, J. & Roper, J. (2006). From propaganda to discourse (and back again): Truth, power, the public interest and public relations. In J. L'Etang & M. Pieczka (Eds.), *Public relations: Critical debates and contemporary practice* (pp. 7-21). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

SOSIALE MEDIER OG POLITISK KOMMUNIKASJON – GAMMELT NYTT?

| Mona Pedersen og Martin Nkosi Ndlela

Nothing can be further from the spirit of the new technology than «a place for everything and everything in its place».
Marshall McLuhan

Denne artikkelen vil belyse hvordan endringer i informasjons- og kommunikasjonsteknologi påvirker den politiske kommunikasjonen. Artikkelen undersøker *om* og eventuelt *hvordan* de sentrale aktørene innenfor det politiske landskapet, det vil si politikere, politiske partier, innbyggerne og media, endrer sin måte å kommunisere på som følge av sosiale medier som Twitter, Facebook og blogging. Artikkelen gjennomgår først noen generelle trekk ved politisk kommunikasjon og mediens funksjoner i den sammenheng. Deretter går vi mer spesifikt inn på sosiale mediers plass innenfor medielandskapet, og vi ser dette i lys av hvordan politisk kommunikasjon i sosiale medier fungerer i lokalpolitikken. For å illustrere forskjellige teoretiske perspektiver benytter vi oss av en enquête-undersøkelse hvor lokalpolitikere i Elverum og Åmot har delt sine erfaringer og refleksjoner rundt egen bruk av sosiale medier i valgkampsammenheng. Dermed kan artikkelen også belyse hvilken rolle sosiale medier har spilt i lokalvalgkampen i 2011 i de utvalgte kommunene.

Enquêteuttalelsene er samlet inn gjennom en invitasjon via Facebook. Invitasjonen gikk ut til 16 ulike lokalpolitikere som til sammen representerte partiene som stilte liste i kommunene Åmot og Elverum ved kommunevalget i 2011. I utvalget vårt var det ni menn og sju kvin-

ner, både ordfører kandidater og personer lengre ned på valglistene. Vi ba den enkelte lokalpolitikeren besvare to spørsmål:

Spørsmål 1: *Hvordan vil du beskrive sosiale mediers rolle som lokalpolitisk verktøy?*

Spørsmål 2: *Hvordan benytter du deg av sosiale medier i valgkampen?*

Formålet med henvendelsen var å få fram lokalpolitikernes egne refleksjoner og erfaringer med sosiale medier i valgkampsammenheng. Halvparten, det vil si åtte politikere (hvorav fem menn og tre kvinner fra fem ulike partier) svarte på forespørselen.¹ Spørsmålene ble utformet for å belyse sosiale mediers rolle i en større lokalpolitisk kommunikasjonsstrategi, samt at vi ønsket å høre hvordan lokalpolitikere selv vurderte sine aktiviteter i de sosiale mediene som en del av egen politisk virksomhet. De ulike vurderingene, synspunktene og refleksjonene som vi fikk inn, vil presenteres sammen med de teoretiske diskusjonene som artikkelen adresserer nedenfor.

Politisk kommunikasjon: Medienes ulike roller

Politisk kommunikasjon kjennetegnes ved å være en dynamisk prosess i kontinuerlig forandring som et resultat av sosiale, kulturelle og teknologiske endringer. På grunn av utviklingen innen de politiske, sosiale og teknologiske sfærene er politisk kommunikasjon nødt til å endre seg i både stil og substans (Lilleker 2006). Kommunikasjon mellom politiske partier og innbyggerne står sentralt i den demokratiske tradisjonen. Politiske aktører, det være seg politiske partier eller pressgrupper, bruker mediene for å få sitt budskap fram til målgruppene. McNair hevder at hensikten med politisk kommunikasjon er å *overbevise* publikum. All politisk kommunikasjon er derfor ment å oppnå *en effekt* på mottakerne av budskapet. Som bemerket av Cees Hamelink:

[...] for the elected politicians the key functions of communication are to persuade electorate to accept political decisions as legitimate; to persuade people to support the political party and to vote for its representative; to profile political leaders; to manage the political party image; to manage the daily political news flow in the media and to collect information about people's opinions (Hamelink 2007:179).

¹ Respondentene er anonyme, og siteres med hvert sitt nummer.

I demokratiske samfunn fungerer mediene som både *tilretteleggere* og *produsenter* av politisk kommunikasjon. Mediene er ikke bare formidlere av ulike politiske budskap. Gjennom sine produksjonsprosesser, valg, analyser og kommentarartikler vil mediene også påvirke budskapet, hvilket kan få betydning for hvordan enkeltsaker blir oppfattet. Publikum er ikke bare passive mottakere av den medierte informasjonen, men de vil bearbeide budskapet ut fra den enkeltes sosio-demografiske forutsetninger. Slike forutsetninger spiller en viktig rolle i bestemmelsen av hvorvidt og på hvilken måte et budskap får effekt.

McNair hevder at viktigheten av informerte, kunnskapsrike velgere tilsier at demokratisk politikk må forfølges på den offentlige arena (McNair 1999:18). Den tyske sosiologen og filosofen Jürgen Habermas har kalt denne arenaen for *en offentlig sfære*. Ifølge Edgar (2005) vokser den offentlige sfæren fram innenfor det komplekse samspillet mellom det offentlige området av staten og det private området representert ved økonomien og familien (Edgar 2005). Habermas beskriver den offentlige sfære som et område i vårt sosiale liv hvor noe som nærmer seg en offentlig opinion kan dannes (Edgar 2005:31). En annen måte å beskrive dette på finner vi hos Gripsrud som sier at den offentlige sfære er «et sted der borgenes ønsker og meninger kommer til uttrykk» som igjen forutsetter et skille mellom offentlig og privat (Gripsrud 1996:226).

Som samfunnsborgere trer vi inn i den offentlige sfære når vi uttrykker våre meninger om saker som har allmenn interesse, enten ansikt til ansikt, eller gjennom brev, tidsskrifter og aviser og andre massemedier (Edgar 2005). Mediene er derfor et sentralt element i den politiske offentligheten. Måten som mediene er utformet på, det vil si deres institusjonelle og kontekstuelle faktorer, inkludert eierstrukturer, markeder og maktforhold mellom mediene og det politiske systemet, er bestemmende faktorer i politisk kommunikasjon. I ethvert land er måten som den politiske kommunikasjonen foregår på, fundamentalt knyttet til det politiske systemet, maktforhold og medieorganisering og politisk økonomi.

I boken *Den medialiserte politikken* erkjenner forfatterne Jenssen og Aalberg at mediernes posisjon som samfunnsaktører har økt. Når mediene går fra å være en passiv kanal for sterke politiske aktører til å bli en regissør som iscenesetter den politiske offentligheten, er mediernes rolle ikke lenger triviell (Aalberg og Jenssen 2007:7). Forfatterne påpeker at «mediernes makt har gradvis økt til et nivå der vi ikke bare kan si at politikeres, partiers og regjeringers skjebne avgjøres i mediene, men også

i stor grad *av* mediene» (op.cit). Denne utviklingen har skjedd gradvis gjennom flere faser som delvis har overlappet hverandre. Blumler og Kavanagh opererer med tre faser: 1) Partidominerte kommunikasjons-systemer, 2) fjernsynet som dominerende medium, og 3) en stadig sterkere tendens i retning av en spredning av de viktigste middel for kommunikasjon, medier mangfoldighet, stedsnærhet, rekkevidde og kjendispreg (1999:213). Det samme mønsteret finner vi gjentatt i den norske forskningen på valgkampene (Allern 2004, Aalborg og Jenssen 2007). Forskningen er også samstemt om at fjernsynet de siste tiårene har vært valgkampenes viktigste medium (Thorbjørnsrud 2009). Det kan imidlertid være verdt å notere seg at dette forholdet er annerledes når vi sammenligner stortingsvalg og lokalvalg. Fjernsynet har en mindre betydningsfull rolle ved kommune- og fylkestingsvalg. I vår enquêteundersøkelse kommer det fram at det er lokalavisene som nyter en framskutt posisjon i lokalvalgene; «[...] lokalavisene er viktigst, tross alt» (R7), sier én, og «papiravis det mest sentrale medium for oss lokalpolitikere da det når flere folk. Sosiale medier er et supplement» (R2), uttaler en annen.

Sosiale medier, endring og en ny offentlighet?

Hva har så preget mediernes formidling innenfor et tradisjonelt medielandskap? Vi kan skille mellom «gamle» og «nye» medier, hvor de «gamle» mediene, som presse og kringkasting, har vært preget av en lineær, ovenfra-og-ned kommunikasjonsmodell, der mye av kommunikasjonen fra budskapsprodusentene ut til mediebrukerne er enveis. Brukerne har dermed hatt liten innflytelse eller mulighet til å gi respons på det som presenteres gjennom media. Framveksten av Internett er en del av utviklingen innenfor ny informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT). Internett har forandret mediernes produksjonsprosesser så vel som våre vaner som mediebrukere. Det er videre store forskjeller mellom ulike demografiske grupper i internettbruken, og hovedtendensen går ut på at ungdom og yngre voksne med høy utdanning er de ivrigste brukerne. Det området innenfor internett som øker mest, er bruken av nettsamfunn som i 2010 var på 47 prosent, hvor det tilsvarende tallet i 2007 var 13 prosent.²

² Se statistikken fra SSB her: <http://www.ssb.no/emner/07/02/30/medie/sa121/internett.pdf> [lest 23.august 2011]

Mediefakta (2010) noterte en formidabel utvikling innenfor sosiale medier i Norge, hvorav Facebook og Twitter er de mest utbredte, både i forhold til andelen av befolkningen som benytter seg av sosiale medier, og i tidsbruken. Mediefakta konkluderer med at sosiale medier på Internett «er for lengst blitt en kommunikasjonsform for folk flest» og at de står som en naturlig og nødvendig del av manges hverdag (Mediefakta 2/2010). Også den politiske kommunikasjonen er i endring som følge av dette.

En mulig definisjon av sosiale medier er «medier som muliggjør brukerskapt innhold, samskapning og innholdsdeling i sosiale nettverk» (Brandtzæg & Lúders 2009:14). Dette er mer eller mindre uformelle og varige relasjoner. Til forskjell fra «gamle» medier, kjennetegnes de «nye» mediene ved at brukerne – forstått som enkeltpersoner utenfor medie-redaksjonene – selv skaper koblinger mellom hverandre og at de selv skaper og utveksler innholdet i mediene. Kommunikasjonen er altså ikke enveis, toppstyrt og lineær i «nye» medier. Begreper som nettsamfunn eller sosiale medier er en samlebetegnelse for ulike nettverkstjenester med forskjellige kjennetegn, og disse omfatter for eksempel Facebook, Wikipedia, YouTube, Twitter, Nettby og Flickr. Disse tjenestene preges av brukerskapt innhold, ofte omtalt som Web 2.0, hvor ulike blogg-tjenester og nettleksikonet Wikipedia løftes fram som typiske eksempler.

Disse «nye» mediene tilbyr også nye teknologiske muligheter for politiske partier og velgerne, og de representerer en omveltning fra den gamle lineære kommunikasjonen i «gamle» mediene som radio, tv og aviser. Som Knut Lundby sier, har «digitalisering [...] endret mediene og folks bruk av dem» (2010:351). Han påpeker og at «internett styrker stadig sin posisjon som plattform for mediebruk» (ibid.353). Internett har muliggjort fremveksten av elektroniske arenaer som i sin tur tilbyr nye muligheter for å nå ut til velgerne. I en studie av hvordan norske kommuner bruker Internett for politisk kommunikasjon, merket forskerne seg at innføringen av Internett på flere måter har påvirket hvordan lokale myndigheter informerer og kommuniserer med innbyggerne. For eksempel har alle landets kommuner egne nettsider som gir en mengde informasjon om kommunen, styringsstrukturer, tjenesteyting og politiske partier (Baldersheim, Haug og Øgård 2008). Karlsen (2010b) stiller det relevante spørsmålet om det er slik at det er ny medieteknologi som driver fram endringer i måten valgkamper føres på. Hans konklusjon er at ny teknologi både former og formes i samspill med eksisterende kampanjepraksis og ulike tradisjoner i et land.

Veksten i mediekanaler fører også til endringer i hvordan politiske budskap distribueres og mottas, noe som leder til at formidlere som ønsker å informere, overtale eller bare holde oppmerksomheten, må tilpasse seg til hva vanlige folk finner interessant, relevant og tilgjengelig (Blumler og Gurevitch 2000:111). Habermas hevder at «omstillingen av kommunikasjon fra bøker og aviser til tv og internett har på den ene siden ført til en enorm utvidelse av medieoffentligheten og en fortetning av kommunikasjons-nettverkene som savner sidestykke».³ Han viser til at kommunikasjonssammenhengene både er blitt utvidet og fragmentert gjennom bruken av internett. Forskerne viser til at nettutviklingen er i ferd med å endre offentligheten, men hvilken endring er det snakk om?

Mye av debatten handler om de tradisjonelle mediens framtid og rolle i den nye offentligheten. I det nye medielandskapet hvor sosiale medier tar stadig større plass, har forskerne begynt å diskutere hvorvidt vi nå ser slutten på mediens portvaktfunksjon. Det kan for eksempel hevdes at sosiale medier undergraver de tradisjonelle mediens makt over hva slags informasjon som tilflyter befolkningen ved at representanter for befolkningen selv kan publisere innhold gjennom internett (Øvrebø 2009). Dette er beskrevet som en deltakerkultur som karakteriseres av at man «heller enn å snakke om media produsenter og forbrukere som utøvere av separate roller, kan vi nå se dem som deltakere som samhandler med hverandre etter et nytt sett med regler som ingen av oss fullt ut forstår» (Jenkins 2006:3). I en offentlighets- og demokratidebatt er man delt i synet på en slik deltakerkultur. De som stiller seg positive til utviklingen, legger vekt på det positive i at individer kan delta mer direkte i beslutningsprosessene, at det blir enklere å la ulike meninger komme fram og at informasjonsflyten mellom befolkning og beslutningstagere forbedres. Nettet kan være et forum for å uttrykke protest eller misnøye, samt at nettet kan bli en arena for å gjennomføre valg.⁴ På den andre siden hevder pessimistene at det er vanskelig å finne fram i informasjonsjungelen, at kvaliteten på informasjonen er svært variabel, og at det kreves høy kompetanse i å bruke nettet samt å vurdere kvaliteten på informasjonen. Slik sett kan internett bidra til å forsterke forskjeller heller enn å

³ Se kronikk av Habermas her: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=2006106020053&NL=1> [sist besøkt 26.august 2011]

⁴ Ved kommune- og fylkestingsvalget i 2011 gjennomførte Kommunal- og regionaldepartementet prøveprosjektet *E-valg 2011* i ti kommuner hvor velgerne for første gang kunne avgi sin stemme elektronisk.

minske dem (Liestøl og Rasmussen 2007). Det stilles i denne sammenheng også spørsmål ved om den politiske aktiviteten som foregår på nett, faktisk har forbedret de demokratiske forutsetningene. Politikk på nett kan øke individualiseringen og skape ulik tilgang, og videre hevdes det at den digitale offentligheten ikke er tilstrekkelig inkluderende, interaktiv eller konsekvent til å spille en slik rolle (Livingstone 2005:19). Mellom disse to posisjonene ligger det som er kjent som «normaliserings»- eller «forsterkingshypotesen». Denne går i korte trekk ut på at nye medier reproducerer og eventuelt forsterker eksisterende skiller. Medienes utbredelse avhenger av blant annet økonomisk utvikling, forskning og investering, og disse faktorene er ulikt fordelt mellom folk og land. Undersøkelser fra Norge viser at det først og fremst er de politisk interesserte som oppsøker partienes hjemmesider på nett, og det er de største og mest ressursrike partiene som satser mest offensivt på kommunikasjon via nettet (Aalberg og Elvestad 2005:120). Slik sett representerer ikke Internett og sosiale medier noe nytt og unikt, men opererer i forlengelsen av eksisterende skiller med hensyn til for eksempel aviser og andre tradisjonelle medier.

Et annet aspekt er hastigheten på nettet: «Internett undergraver i dag faktorer som gjør at endringer ikke lenger finner sted i langsommere tempo, og derfor under mer kontrollerte betingelser», skriver Rasmussen, som mener at vi med dette får en radikaliserings tendens hvor sentrale journalistiske adskilte områder mellom intervjuobjekt og kilder, mellom profesjons- og sjangergrenser, mellom redaksjon og marked får stadig mer glidende grenseoppganger (Rasmussen 2001:376). Vi kan så langt oppsummere med at bruken av sosiale medier øker, også blant politikere og deres organisasjoner. Sosiale medier utfordrer de tradisjonelle mediene med sin deltakerorienterte kultur og struktur. I en demokrati-debatt er det likevel ulike oppfatninger om hvilken rolle de sosiale mediene innehar med hensyn til en bedre utnytting av et demokratisk potensial.

Det første spørsmålet i vår undersøkelse ønsker nettopp å belyse aspekter ved deltakerkulturen og sosiale mediers rolle i en større lokalpolitisk kommunikasjonsstrategi. I svarene vi fikk, ble sosiale medier framhevet blant annet som «et nyttig korrektiv og et viktig sideblikk. Det gir et innblikk i reaksjoner og oppfatninger utenfor det lokalpolitiske establishment» (R4). Muligheten til direkte kommunikasjon med potensielle velgere ble løftet fram som en fordel ved sosiale medier: «[...] det er en rask, enkel og effektiv måte å sende ut et budskap på hvor

man også kan få tilbakemeldinger» (R2). «Barrieren for å ta kontakt eller å gi uttrykk for reaksjoner virker lavere enn det å ta direkte kontakt. Jeg synes jo at dette er nyttig» (R4). Det vi altså kan kalle deltakerkulturen, ble direkte omtalt i fem av svarene. Tilgjengelighet og fleksibilitet med tanke på tidsbruk var også et sentralt aspekt:

[...] sosiale medier [er] en fleksibel og effektiv kanal for kommunikasjon, men [...] det [er] også en krevende form som krever bl.a. oppdateringer og gode formuleringer. Effektiv i den forstand at man får sendt ut sitt budskap når man har tid til å gjøre det (særlig på kveldstid og helgene). Det å skrive i avisen eller gjennomføre intervjuer er mer tidkrevende (R3).

Sosiale medier inngår altså som ett av flere møtesteder mellom politikere, velgere og journalistene: «Facebook og bloggen min er mine personlige informasjonskanaler, men vil aldri erstatte tradisjonelle aktiviteter og direkte møter med folk i møter, på stands og husbesøk. Jeg prioriterer alt dette like høyt som før, fb [Facebook] og blogg kommer i tillegg» (R5).

Flere uttrykker dessuten en ambivalens eller usikkerhet i forhold til viktigheten av sosiale medier: «Jeg er usikker på om sosiale medier spiller noen vesentlig rolle i lokalpolitikken eller i valgkampen» (R6). «Jeg må nok innrømme at jeg ikke er den fremste brukeren av de nye sosiale medier, men har i hvert fall en kanskje litt for «sovende» facebook-profil. Mitt forhold til disse mediene er derfor noe ambivalent, og det kan hende at jeg undervurderer betydningen av dem» (R1).

Hvordan er forholdet mellom sosiale medier og lokalpressen, som altså løftes fram som det mest sentrale mediet i lokalvalgkampen? Også her er erfaringene forskjellige. En politiker påpeker at «Jeg opplever at avisene plukker saker og sitater fra meg fra bloggen min, og jeg henviser aktivt til den» (R5). Andre opplever store variasjoner og ser flere nyanser i dette samspillet:

Opplever også at Twitter og Facebook har to ulike nivåer når det gjelder hvem man kommuniserer til. Det er få lokale politikere som benytter Twitter, men at det heller er en mer «nasjonal» kanal. Det gjør at den kanalen ikke er så «viktig» i årets valgkamp, men kan fungere som oppdatering til eget bruk og til inspirasjon for lokal politikk. Det som overrasker meg litt er kanskje at de lokale massemedier ikke synes å ta tak i de lokale politikernes budskap som kommer frem i de sosiale mediene. Ikke at det er de store sakene som kommuniseres først i sosiale medier, men det gjøres liksom litt på

siden av hverandre. Politikere bruker f.eks. avisene som bakgrunn, men ikke omvendt. Kanskje har det en sammenheng med at det er ikke mange politikere i Elverum som bruker sosiale medier bevisst og oppdaterer seg daglig. Det er kanskje ikke alle politikere som synes sosiale medier er effektive kanaler og bruker heller andre måter å få frem sitt politiske budskap på. Men tror det handler mye om å mestre de ulike kanalene. Det er klare og store forskjeller på hvem som mestrer dette (R3).

Det er altså ulike oppfatninger blant de forespurte lokalpolitikere om hvor stor rolle sosiale medier har som lokalpolitisk verktøy, men de som bruker sosiale medier aktivt, opplever dette som nyttig med tanke på kontakt med velgerne. Samtidig inngår sosiale medier i en større strategisk mediesyklus. Dette er i samsvar med undersøkelser gjennomført av TNS Gallup (2009) som viser at sosiale medier under valgkampen 2009 i stor grad var benyttet i forlengelse av de tradisjonelle mediekanalene. Sosiale medier har blitt en integrert del av partiers valgkampstrategier. Mye av inspirasjonen herfra er hentet fra USA og særlig President Barack Obamas bruk av sosiale medier i sin valgkamp. TNS Gallup konkluderte med at sosiale medier påvirket få personer i valgkampen for Stortingsvalget 2009.⁵ 16 prosent av respondentene hevder at de hadde brukt sosiale nettsamfunn for å informere selv og /eller diskutere politiske tema med andre under stortingsvalget i 2009, men kun 8 prosent oppgir at de sosiale mediene påvirket deres valg.

Karlsen (2010a) har beskrevet hvordan journalistikken fanger opp endringer i politisk kommunikasjon de siste tiårene. Han peker på at under valgkampen i 2001 var journalister opptatt av hvilke partier som var best på nett, i betydningen om de ulike partiene hadde egne sider på Internett. Fire år senere var spørsmålet endret til hvilke partier var best på nett i betydningen nettsted. Senere var det spørsmål om norske politikeres dårlig bruk av blogg. I forbindelse med lokalvalget i 2007 peker Karlsen på at journalistene var mest opptatt av lokalpolitikernes selvrepresentasjon gjennom videosnutter på såkalte Web 2.0-plattformer som YouTube. Senere har fokus skiftet til politikernes bruk av Facebook og Twitter. Det later altså til at politikernes selvrepresentasjon gjennom sosiale medier har fått stadig større journalistisk oppmerksomhet.

⁵ <http://www.tns-gallup.no/?did=9088157> (TNS Gallups InterBuss Q3 2009)

Selvrepresentasjon i nye medier

Medie- og samfunnsforskere har i flere tiår før sosiale medier gjorde sitt inntog i mediefloraen, pekt på en økende utvisking av skillet mellom den offentlige og den private sfæren, hvor tema som tilhører det private området, opptar en stadig større plass i mediene og fortrenger det fellesskapsorienterte saklighetskravet om «allmenn interesse».⁶ Med sosiale medier åpnes muligheten for en større grad av *selvrepresentasjon* fra brukernes side enten det dreier seg om politiske aktører eller vanlige borgere. I denne sammenhengen er det de politiske aktørene som er interessante. Begrepet selvrepresentasjon er sterkt knyttet til sosiologen Erving Goffman. Han anvender skuespiller-metaforen for å forklare hvordan ulike aktører opptrer. En opptreden forklarer han som «den aktiviteten en person utfolder i løpet av et tidsrom som er kjennetegnet ved samvær med en bestemt gruppe iakttagere, og som har en viss innflytelse på iakttagerne» (Goffman 1992:27). Videre anvender han en restaurant-metafor for å skille mellom selve opptreden «frontstage» og det som skjer på bakrommet, eller «backstage». Det kan for eksempel være en rolig og gemyttlig stemning i selve restauranten hvor middagsgjestene oppholder seg, mens stress og aggressivitet preger aktiviteten på kjøkkenet. For den som opptrer «frontstage», er den personlige fasaden – som kjønn, klesstil, holdning og manerer – viktige trekk i hvordan vi definerer og opplever opptreden. Goffmans metaforer har overføringsverdi til det politiske området. Vi kan se for oss fjernsynets partileder-debatt som en opptreden «frontstage» hvor partilederne er skuespillere som blir definert gjennom den fasaden de da setter opp. Det politiske «kjøkkenet» eller «backstage»-området kan være det stedet hvor partilederen trenes og forberedes for sin opptreden hvor for eksempel åpne diskusjoner og konflikter kommer fram, eller det kan være når fjernsynssendingen er avsluttet og partilederne igjen kan innta «sitt vanlige jeg». «Backstage» står alltid i forhold til en bestemt opptreden, men kjennetegnes også ved at «det inntrykk man søker å gi med en opptreden,» kan bli åpent motsagt «som en selvfølgelig ting» (ibid:96). Joshua Meyrowitz har videreutviklet Goffmans selvrepresentasjonsteori, som han mener har en viss overføringsverdi på elektroniske medier. Goffman vektlegger ansikt-til-ansiktkommunikasjon, og Meyrowitz mener at den ikke dekker alle

⁶ Både Habermas offentlighetsteori og Richard Sennets berømte begrep om intimitets-tyranniet hører hjemme her.

aspekter ved medierte kommunikasjonssituasjoner. Media har muliggjort en sammensmelting av de tidligere skarpt adskilte «front»- og «backstage» til en ny midtscene.

Using the concepts of back and front region as a base, the new behavior that arises out of the merging situations could be called a «middle region» behavior. [...] To adapt, the competent performer adjusts his or her social role so that it is consistent with the new information available to the audience. A middle region [...] behavior pattern contains elements of both former onstage and offstage behaviors but lack their extremes (Meyrowitz 1985:47).

En utvidet midtscene fører altså til at både front- og backstage situasjonene utvikles til det Meyrowitz kaller «forefront» og «deep back» områder (op.cit). Det stilles nye krav til den som opptrer om å være tilpassningsdyktig til alle de ulike situasjonene på den utvidede midtscenen, hvor konsistens i de ulike situasjonene skaper troverdighet. På samme vis kan manglende konsistens og stor distanse i opptredener i ulike sfærer være ødeleggende for en politiker. Selvrepresentasjonsteorien er svært relevant i tilknytning til sosiale medier som på mange måter kan sies å utgjøre en slik midtscene hvor aktørene iscenesetter seg selv, og den er benyttet i flere studier av politikeres bloggpraksis og Twitter-bruk (Krogstad 2007, Johansen 2011). De sosiale mediene utfordrer skiller mellom de offentlige og private sfærene, eller «frontstage» og «backstage», og de legger til rette for en større grad av selvrepresentasjon.

En rekke medieoppslag basert på trivielle Facebook-grupper og ulike Twitter-meldinger tyder på at mange redaksjoner er svært interesserte i sosiale medier. Politikere er seg også bevisst at det er mange journalister som følger dem på Twitter eller har dem som «venn» på Facebook. Politikerne oppfatter at det er mulig å bruke sosiale medier strategisk for å vinne kampen om medieoppmerksomheten (Johansen 2011). Samtidig har vi en rekke eksempler på at lokalpolitikere går ut og offentlig beklager publiserte meldinger i disse foraene. Høyres varaordfører i Aure kommune, Rita Ormbostad, sendte ut en pressemelding og beklaget en kommentar hun publiserte på Facebook om den nasjonale vinneren av Melodi Grand Prix i februar 2011, da mange oppfattet denne kommentaren som rasistisk.⁷ Kent Andersen, styremedlem i Oslo Frp, fikk mye medieoppmerksomhet da han i juni 2011

⁷ Se artikkel: <http://www.tk.no/nyheter/article5494715.ece> [sist besøkt 26.august 2011]

la ut en melding på Twitter om spiondømte Arne Treholt hvor han blant annet skrev at Treholt skulle være «glad dødsstraff er opphevet». Andersen måtte raskt ut å presisere at han verken var for dødsstraff eller at han ønsket Treholt død.⁸ Eksempelene er langt flere, og et mønster som går igjen, synes å være at politikerne ikke har tatt tilstrekkelig høyde for at sosiale medier kan sies å være en slik utvidet «midtscene» som Meyrowitz beskriver. På «midtsenen» er aktørene verken helt private eller helt offentlige. Impulsive handlinger fra «deep back»-området som i «gjerningsøyeblikket» ses som ens egne private ytringer, plukkes opp og spilles videre i det offentlige rom.

I hvilken grad tenker lokalpolitikere i vår undersøkelse over grenseoppgangene mellom seg selv som privatpersoner og som politiske aktører i offentligheten? De fleste synes å være klar over at sosiale medier fungerer som en form for «midtscene», og de forsøker både å vise fram noen av de mer personlige sidene samtidig som de tar visse forbehold: «Jeg liker fb fordi det tvinger meg til å være kort og det er en kanal ut som jeg kontrollerer selv [...] [jeg] legger ut både politisk og litt personlig informasjon men er forsiktig i måten jeg uttrykker meg på» (R6), påpeker en av listetoppene. En annen ser også muligheten til å bygge nettverk gjennom Facebook:

[...] Facebook er et sted hvor det også skal være plass til at folk føler de blir litt kjent med meg. Derfor legger jeg ut mer enn bare politikk. Jeg har bestemt meg for en åpen linje hvor nesten alle venneforespørsler blir godkjent, fordi jeg vil bygge et større nettverk på fb. Samtidig vil jeg vurdere formen og eventuelle begrensninger fortløpende, ut fra de erfaringer jeg gjør framover (R5).

I lokalpolitikernes vurdering av sine egne aktiviteter i sosiale medier var det stor variasjon i svarene. Ikke uventet var listetopper mer bevisste og strategiske enn politikere lengre ned på listene. «Jeg er aktiv på blogg, Facebook og Twitter. Jeg har mål om å være aktiv på Facebook og Twitter daglig i valgkampen, mens jeg i valgkampen har mål om å legge ut innlegg på bloggen minimum tre ganger pr. uke» (R2), skriver en ung mann som innehar andreplassen på listen til et av de større partiene. «Jeg mener sosiale medier en viktig og direkte kanal til støttespillere og motspillere, og derfor bruker jeg Facebook bevisst og aktivt som arena for politiske innlegg»

⁸ Se artikkel: http://wap.nrk.no/m/distrikt/artikkel.jsp?art_id=17668103 [sist besøkt 26. august 2011]

(R5), uttaler en av ordfører kandidatene. «Jeg anser min Facebook-konto som en privat profil, men så står jeg også ganske langt ned på lista» (R8), påpeker en tredje person. Samtidig erfarer enkelte at det å stå fram mer personlig i en slik deltakerkultur som sosiale medier representerer, kan medføre en kommunikasjonstretthet. Videre stilles folk overfor kompliserte avgrensinger i forhold til hvor tydelig man kan eller bør være.

[...] over tid har jeg gått litt lei. Både fordi fb til tider kan virke som en arena for syting og klaging, til tider opplever jeg det som veldig nedslående! [...] Det er ofte de samme som kommenterer *hele* tiden, og gjerne *veldig* negativt. Jeg merker også at jeg kvier meg for å ta ordentlig igjen. Det bør man jo gjøre. Vi er altfor redde for å provosere (R4).

Det er altså stor variasjon i lokalpolitikernes egen bruk av og oppfatning om de sosiale mediene. Imidlertid later det til at våre respondenter har en relativt høy bevissthet om hvordan de ønsker å fremstå gjennom sosiale medier, altså selvrepresentasjonen, og på hvilken måte sosiale medier inngår i en politisk kommunikasjonsstrategi. Det er videre en gjennomgående enighet om at sosiale medier ikke er i stand til å erstatte andre lokalpolitiske strategier og virkemidler. Sosiale medier er et supplement.

Avslutning

Mediene er sentrale i ethvert politisk system, og i et demokrati har mediene en avgjørende rolle når det gjelder både å formidle viktig informasjon, påvirke vår dagsorden samt være «vaktbikkjer». Dessuten fungerer mediene sosialiserende på oss som deltakere i et demokrati. I konkurransen om å bli folkevalgte representanter må de politiske aktørene finne effektive måter å kommunisere til og med oss velgere på. Vi har altså redegjort for *om*, og eventuelt *på hvilken måte* de sentrale aktørene innenfor det politiske landskapet, det vil si politikere, politiske partier, innbyggerne og media, har endret sin måte å kommunisere på som følge av sosiale mediers inntreden. Svaret etter denne gjennomgangen er ikke entydig. På den ene siden åpner sosiale medier for en sterkere, mer direkte interaksjon mellom politiske aktører og velgerne. Deltakerkulturen som disse «nye» mediene preges av, bryter med strukturer som kjennetegner de «gamle» massemediene. Samtidig kan vi se spor av en mulig skjevhet i denne deltakerkulturen som ikke tjener et demokratisk ideal. Som

mediebruksundersøkelsen viste, er ikke bruken av sosiale medier jevnt fordelt i befolkningen. Nye medier representerer slik sett gammelt nytt ved at eksisterende skiller i befolkningen repeteres, videreføres og forsterkes gjennom nye kanaler. Også flere av lokalpolitikere som siteres, kommenterer eksplisitt at de registrerer at bruken av sosiale medier varierer og at det er noen relativt få som har en høy aktivitet i disse foraene. Ved en ensidig vektlegging av sosiale medier kan vi dermed risikere å få en form for informasjonsgap hvor noen få øver stor innflytelse mens andre står på sidelinja.

Teknologioptimistenes spådom om at det blir enklere å la ulike meninger komme fram, blant annet gjennom at alle kan produsere og publisere brukerstyrt innhold via sosiale medier og at demokratiske idealer dermed ivaretas bedre, ser heller ikke ut til å vinne fram så langt. Tilliten til tradisjonelle medier er fortsatt høy, og deltakere i sosiale medier refererer og sirkulerer stoff fra de etablerte mediene. De aller fleste brukerne benytter ikke muligheten til å produsere selv. Slik sett er det lite som tyder på at sosiale medier overtar for andre journalistiske funksjoner og politiske strategier. Våre lokale funn understøttes av flere større studier med tanke på at det understrekes at sosiale medier er et supplement i et etablert mediesystem. Vi kan også se en tendens til at betydningen av nye, sosiale medier løftes fram og overdrives og at det særlig er de etablerte, tradisjonelle mediene som står i spissen for slike framstillinger. Forskningen finner imidlertid lite bevis for slike store omveltninger, men ser at de tradisjonelle mediene fremdeles dominerer mens de nye føyer seg inn i etablerte strukturer. Imidlertid later det til at sosiale medier er i ferd med å utvikle seg til et marked hvor politikere kan tilby meninger og journalister kan plukke saker. For de politikerne som er seg denne mediefunksjonen bevisst, kan sosiale medier utgjøre en strategisk mulighet til å skaffe seg oppmerksomhet rundt enkeltsaker.

Referanser

- Allern, S. (2004). Fra politikermakt til journalistmakt. Programlederroller i fjernsynsvalgkampen 1961-2001. Aardal, B, Krogstad, A & Narud, HM (red.) *I valgkampens hete. Strategisk kommunikasjon og politisk usikkerhet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bartle, J. & Griffiths, D. (2000). *Political Communications Transformed: From Morrison to Mandelson*. Gordonsville, VA, USA: Palgrave Macmillan.

- Blumler, J.G. & Kavanagh, D. (1999). The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication*, 16 (3), ss 209-230.
- Blumler, J.G. & Gurevitch, M. (2000). Rethinking the Study of Political Communication. Curran, J. & Gurevitch, M. *Mass Media and Society*. Third edition. London: Arnold.
- Brandtzæg, P. & Luders, M. (2009). *Privat 2.0 Person-og forbrukervern i den nye medievirkeligheten*. Oslo: SINTEF.⁹
- Edgar, A. (2005). *Philosophy of Habermas*. Durham, GBR: Acumen.
- Goffman, E. ([1959/1974] 1992). *Vårt rollespill i det daglige*. Oslo: Pax Forlag.
- Gripsrud, J. (2002). *Mediekultur, Mediesamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamelink, C. (2007). The professionalization of political communication. Democracy at Stake? Negrine, R. & Holtz-Bacha, C. (2007). *The Professionalisation of Political Communication*. Bristol, GBR: Intellect Ltd.
- Baldersheim, Haug og Øgård (2008). *Mot den virtuelle kommunen: studier i e-demokrati og e-forvaltning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Johansen, GS. (2011). *Valg 2009: Den siste TV-valgkampen? En studie i norske politikeres bruk av sosiale medier*. Masteroppgave i medievitenskap ved Institutt for medier og kommunikasjon. Universitetet i Oslo.
- Karlsen, R. (2010a). Internett, valgkamp og demokrati. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift 2010/nr 3*.
- Karlsen, R. (2010b). Does new media technology drive election campaign change *Information Polity Vol. 15* Number 3/2010 215-225.
- Karlsen, R. (2011). Still Broadcasting the Campaign: On the Internet and the Fragmentation of Political Communication with Evidence from Norwegian Electoral Politics. *Journal of Information Technology & Politics*. Volume 8, Issue 2, 2011.
- Korsnes, O. (2008). *Sosiologisk leksikon*, 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Krogstad, A. (2007). En bok, en blogg og en blondine. Personlig politisk lederskap i nye medier. *Sosiologisk tidsskrift*, vol. 15, ss 195-225.
- Lilleker, D. (2006). *Key Concepts in Political Communication*. London: Sage Publications.
- Liestøl, G. & Rasmussen, T. (2007). *Digitale medier. En innføring*, Andre utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Livingstone, S. (2005). Critical Debates in Internet Studies: Reflections on an Emerging Field. Curran, J. & Gurevitch M. *Mass Media and Society. 4th Edition*. London: Hodder Arnold.
- Lundby, K. (2010). Medier overalt. Frønes, I. & Kjølørød, L. (red.). *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Meyrowitz, J. (1985). *No Sense of Place*. Oxford: Oxford University Press.

⁹ Tilgjengelig på <http://www.sintef.no/upload/Konsern/Media/Personprosent20ogprosent20forbrukervern.pdf> [besøkt 21.august 2011]

- McCombs, M. & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
- McNair, B. (2007). *An Introduction to Political Communication*, 4th edn. London: Routledge.
- Thorbjørnsrud, K. (2009). *Journalistenes valg. Produksjon, interaksjon, iscenesettelse. Møtet mellom journalistikk og politikk i en valgkamp med fokus på NRK Fjernsynets valgformater*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Unipub.
- Øvrebø, O. A. (2009). Omskolering av portvakter. Eide, M (red.) *Journalistiske nyorienteringer*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Aalberg, T. og Elvestad, E. (2005). *Mediesosiologi*. Oslo: Samlaget.
- Aalberg, T. og Jenssen, A.T. (2007). *Den medialiserte politikken*. Oslo: Universitetsforlaget.

BIDRAR OFFENTLEGLOVA TIL Å GI ALLMENNHETEN ØKT INNSYN I INTERNE DOKUMENTER?

| Anne Oline Haugen

Artikkelen omhandler bestemmelsene som gjelder unntak for interne dokumenter i lov av 19. mai 2006 nr. 16 om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova). Hensynene bak offentlighetsprinsippet er først og fremst demokratihensynet, kontrollhensynet og rettssikkerhetshensynet (NOU 2003:30 s. 43–44). Ulike offentlige prinsipper kan veie tilstrekkelig tungt til at det kan gjøres begrensninger i offentlighetsprinsippet. Det kan bl.a. være hensynet til effektive beslutningsprosesser. Dette hensynet har vært noe av bakgrunnen for reglene som unntar interne dokumenter (NOU 2003:30 s. 45–46). Interne dokumenter vil være dokumenter forvaltningen selv har fått utarbeidet eller dokumenter andre har utarbeidet på vegne av forvaltningen. Ofte vil innsyn i organinterne dokumenter være aktuelt på et tidlig stadium i saksbehandlingen og «vil kunne legge til rette for offentlig debatt og sørge for verdifull saksopplysning og nyttige korrektiver til forvaltningens saksbehandling» (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005 s. 45). Imidlertid kan det være vanskelig på grunn av tidspress å gi disse notatene en form som gjør dem egnet for innsyn, og dette kan blant annet innebære en forsinkelse av saksbehandlingen. I tillegg kan det skapes forventninger om et bestemt resultat (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005 s. 45). En avveining av disse hensynene ligger bak regelen om unntak for interne dokumenter.

Noe av bakgrunnen for offentliglova og de nye bestemmelsene om unntak for interne dokumenter, var behovet for større åpenhet i forvalt-

ningen. Artikkelen fokuserer på i hvilken grad reglene om unntak for interne dokumenter i offentleglova kan bidra til større åpenhet.

1) Oversikt

Arbeidet med å endre lov om offentlighet i forvaltningen (offl.) av 19. juni 1970 nr. 69 tok tid. Det startet med offentlighetsmeldingen, se St.meld. nr. 32 (1997–98). Offentlighetsmeldingen ble behandlet i Stortinget 5. november 1998, se Innst. S. nr. 21 (1998–99). I kongelig resolusjon av 10. desember 1999, 99/19090 E, gis mandat til et utvalg som skal «[...] ta opp de forslag som er drøftet og vurdert i St. melding nr. 32 (1997-98) om offentlighetsprinsippet i forvaltningen». I utvalgets mandat sies det om interne dokumenter og dokumentoffentlighet i kommunene blant annet:

Utvalget skal gjennomgå unntaksreglene i § 5 annet ledd med sikte på økt offentlig innsyn [...] Utvalget skal særlig vurdere om det bør innføres en rett til innsyn i faktiske opplysninger, jf uttalelsene i Innst S nr 21 (1998–99) s 10, og i tilfelle klargjøre hva slags informasjon som skal falle inn under regelen. [...] Den tradisjonelle oppfatning har vært at den enkelte kommune som hovedregel regnes som ett organ i forhold til offentlighetsloven [...] De kommunale særlovorganer er derimot tradisjonelt oppfattet som egne organer, slik at korrespondanse mellom disse og andre kommunale organer ikke kan unntas fra offentlighet med hjemmel i § 5 første ledd. Som en oppfølging av lov av 25. september 1991 nr 107 om kommuner og fylkeskommuner, ble de fleste særlovorganer opphevet, og de forskjellige enheter blir nå som regel opprettet i medhold av kommuneloven. Dette kan ha fått uforutsette følger for retten til offentlig innsyn. Utvalget skal vurdere om lovendringer er nødvendig for å sikre offentlig innsyn i kommunale organers virksomhet, og eventuelt komme med forslag til slike lovendringer.

Utvalget ba om en presisering på dette punktet, og Justisdepartementet understreket i presiseringen av 5. januar 2001 at «[...]det ligger utenfor utvalgets mandat å ta opp en alminnelig diskusjon om unntaket for organinterne dokumenter i § 5 første ledd. Det vil imidlertid være en del av utvalgets oppgave å vurdere spørsmålet om dokumentoffentlighet i kommunene uten hensyn til § 5 første ledd, jf. mandatets punkt c».

På bakgrunn av dette skulle utvalget vurdere unntaksadgangen i offentlighetsloven § 5 annet ledd, det vil si dokumenter utarbeidet av

andre enn organet selv for organets saksforberedelse. I tillegg skulle utvalget vurdere innsynsrett i faktiske opplysninger. Spørsmålet om dokumentoffentlighet i kommunene skulle vurderes spesielt.

Resultatet av utvalgets arbeid foreligger i NOU 2003:30 *Ny offentlighetslov*, som igjen er fulgt opp av Ot.prp. nr. 102 (2004–5). Offentleglova ble vedtatt 19. mai 2006 og trådte i kraft 1. januar 2009. Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) er igjen fulgt opp av Ot.prp. nr. 9 (2005–2006). De eneste endringene den sistnevnte proposisjonen innebærer i forhold til den førstnevnte proposisjonen når det gjelder offentleglova, er endringer i § 16 tredje ledd.¹ Lovens dokumentbegrep er teknologiavhengig, se offentleglova § 4 første ledd. Elektroniske dokumenter vil ikke bli omhandlet spesielt, selv om konkrete problemstillinger forekommer.²

2) Innledning om interne dokumenter

Hovedregelen om unntak for interne dokumenter, det vil si dokumenter som organet selv har utarbeidet, er regulert i offentleglova § 14. I offentleglova § 15 er det regulert unntak for dokumenter utarbeidet av enkelte andre. For kommuner og fylkeskommuner er det ytterligere regler i offentleglova § 16. Denne bestemmelsen regulerer hvilke unntaksregler for interne dokumenter, dvs. §§ 14 og 15 i offentleglova, som ikke gjelder kommuner og fylkeskommuner.

3) Dokument utarbeidet for eiga saksførebuing (organinterne dokument) § 14

Dette er hovedregelen i offentleglova om unntak for interne dokumenter. Bestemmelsen står i kapittel 3 om *Unntak frå innsynsretten*. Utgangspunktet i offentleglova § 14 er at et forvaltningsorgan kan unnta dokumenter som er utarbeidet for organets egen interne saksforberedelse. Dette var tidligere regulert i offentlighetsloven § 5 første ledd, og denne vil også omfatte bestemmelsene i offentleglova § 15 og dels bestemmelsene i offentleglova § 16. Første ledd i offentleglova § 14 er derfor en videreføring av offentlighetsloven § 5 første ledd. Annet ledd i offentleglova § 14 er en ny bestemmelse som begrenser adgangen til å

¹ I tillegg er det noen språklige endringer, og enkelte endringer i annen lovgivning.

² Se for eksempel uttalelse fra Justisdepartementets lovavdeling av 13. november 2009 nr. 3555 om innsyn i driftslogg for SMS-tjeneste.

unnta dokumenter eller deler av dokumenter. Tredje ledd i offentleglova § 14 er også en ny bestemmelse og inneholder en forskriftshjemmel.

Det er en rikholdig praksis som knytter seg til offentlighetsloven § 5 første ledd, og denne praksisen kan gi avklaringer når det gjelder tolkingen av offentleglova § 14. Med praksis her menes først og fremst forvaltningspraksis. Dette gjelder bl.a. hva som regnes som ett organ. I og med at unntaksadgangen knytter seg til organets egen interne saksforberedelse, har det betydning hva som hører til ett og samme organ. Her viser proposisjonen blant annet til *Veileder i offentlighetsloven* fra Justisdepartementet (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005, s. 130). Denne er fulgt opp av *Rettleiar til offentleglova* fra samme departement. Utgangspunktet er at en organisasjon som utad fremstår som en selvstendig enhet, må regnes som ett forvaltningsorgan. Et departement regnes som ett organ, og det samme gjelder et vanlig frittstående direktorat, m

Det sies i proposisjonen at det som fremgår av veilederen må utdypes noe, blant annet når det gjelder Regjeringen. Den vil være et kollegium hvor alle departementer som er involvert i en regjeringskonferanse, må regnes som ett og samme organ (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 130 og *Veileder i offentlighetsloven* fra Justisdepartementet s. 34–35).

Kommuner regnes i hovedsak som ett organ, og det samme er tilfellet for fylkeskommuner (St.meld. nr. 32 (1997–98) s. 55–56). Ved gjennomgangen av offentleglova § 16 vil dette med kommuner/fylkeskommuner som ett forvaltningsorgan bli utdypet noe nærmere.

Dokumentet må også være utarbeidet for den interne saksforberedelse. Det var en forutsetning etter offentlighetsloven at unntaksbestemmelsen for interne dokumenter ikke gjaldt dokumenter som ble sendt ut av organet. Dette gikk ikke eksplisitt frem av ordlyden i offentlighetsloven § 5 (Se nærmere om dette i Frihagen 1994.) I proposisjonen sies det at det som hovedregel er et vilkår at dokumentet ikke er sendt ut av organet, og at dette vilkåret henger sammen med at dokumentet må være utarbeidet for den interne saksforberedelsen. Det er unntak fra dette vilkåret hvor dokumentet blir sendt ut av organet i forbindelse med klagebehandling. Her vil dokumentet fortsatt betraktes som et internt dokument (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 131). Dokumenter utarbeidet for organets interne saksforberedelse vil ikke uten videre kunne omfatte dokumenter som bare refererer opplysninger og anførsler mottatt utenfra (Frihagen 1994 bind I s. 333 og Eckhoff/Smith 2010 s. 249).

I offentleglova § 14 annet ledd er det listet opp en rekke unntak fra bestemmelsen som gir adgang til å unnta dokumenter utarbeidet for den

interne saksforberedelsen. Disse begrensningene av unntaksbestemmelsene vil i stor grad falle sammen med tidligere rett. Det som er nytt, er at begrensningene i unntaket for interne dokumenter i større grad går eksplisitt frem av selve loven.

Av offentleglova § 14 annet ledd bokstav a går det frem at unntaket ikke gjelder for dokumenter eller deler av dokumenter som inneholder forvaltningsorganets endelige beslutning i en sak. En endelig beslutning vil uansett ikke være utarbeidet for organets interne saksforberedelse, så dette fulgte allerede av tidligere rett. Dersom vilkåret om endelig avgjørelse i en sak ikke er oppfylt, vil unntaksregelen i første ledd komme til anvendelse, hvilket betyr at dokumentet kan unntas som internt. Her nevner proposisjonen spesielt at konklusjoner fattet av regjeringsoppnevnte utvalg ikke vil bli regnet som endelige avgjørelser, og vil dermed bli omfattet av unntaket for interne dokumenter etter første ledd. Det nevnes også situasjoner hvor disse avgjørelsene kan betraktes som endelige (Ot.prp. nr.102 (2004–2005) s. 132). Det sies samme sted at dersom avgjørelsen direkte har betydning for private, vil bestemmelsen i bokstav a komme til anvendelse.

Etter offentleglova § 14 annet ledd bokstav b kan ikke generelle retningslinjer for organets saksbehandling unntas. Dette er en viktig presisering, for det var uklart hvor langt offentlighetsloven ga rett til innsyn i disse retningslinjene. Utgangspunktet både etter offentlighetsloven og offentleglova er at allmennheten skal ha tilgang til de rettsregler som forvaltningen hjemler sine avgjørelser i. Det går imidlertid frem av forarbeidene at det ikke er disse reglene det siktes til. «Disse vil naturlig nok være gjort kjent på annen måte» (NOU 2003:30 s. 138). Dette kunne kanskje vært problematisert noe mer bl.a. i forhold til hvordan allmennheten får tilgang til rettsregler. Prinsippet om publicatio legis, dvs. at lover skal være allment tilgjengelige, kunne kanskje vært trukket inn.

Interne retningslinjer derimot, vil ikke være tilgjengelige på annen måte, men disse kan også være viktige premisser for avgjørelsen, og dette bør allmennheten ha tilgang til. Et eksempel på slike retningslinjer er forvaltningens retningslinjer for utøving av det skjønne forvaltningen er tillagt gjennom lovgivningen. Retningslinjene trenger ikke være rettslig bindende, men de må kunne ha innvirkning på saksbehandlingen i organet. Også utfyllende regler om saksbehandling, etiske retningslinjer m^o er omfattet. I følge proposisjonen vil retningslinjer som gjelder den enkelte sak likevel ikke falle inn under bokstav b (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 132). Imidlertid vil parter kunne ha innsynsrett, dvs. i de

faktiske opplysningene m.m. etter partsinnsynsretten, se forvaltningsloven § 18 c.

I offentleglova § 14 annet ledd bokstav c omfattes foredrag til saker som behandles av Kongen i statsråd etter at saken er avgjort. Denne bestemmelsen innebærer en formell utvidelse av innsynsretten, da disse dokumentene etter tidligere lovgivning kunne unntas etter offentlighetsloven §§ 5 første ledd og 6 første ledd nr. 3. Imidlertid har det i praksis nesten alltid blitt utøvet meroffentlighet for foredragene etter at saken er behandlet i statsråd (NOU 2003:30 s. 267, Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 132 og Frihagen 1994 bind II s. 132–133, flg.).

Offentleglova § 14 annet ledd bokstav d omfatter presedenskort, i den grad de ikke omfatter organinterne overveielser. Med presedenskort menes en kortfattet beskrivelse av dokumentets innhold (NOU 2003:30 s. 267 og Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 132). Muligheten for unntak var noe uklar etter offentlighetsloven. Det ble antatt at såkalte presedensregistre ikke uten videre ville være offentlige (Frihagen 1994 bind I s. 202). Imidlertid ble det understreket i forarbeidene til lovendringene i offentlighetsloven i 1982 at «Det finnes systematiserte saksregistre og såkalte «presedensregistre» som vil være unndratt offentlighet, men der et begrenset innsyn etter k o m i t é e n s mening bør kunne innrømmes» (Innst. O. nr. 40 (1981–82) s. 4 i kommentarene til § 5). Etter offentlighetsloven var det derfor en begrenset innsynsrett i presedensregistre. Det vil fortsatt være en innsynsrett i selve *registeret*, se lenger ned.

Utgangspunktet er at presedenskort ikke er omfattet av unntaksbestemmelsen, dvs. at det er innsynsrett i disse kortene.³ Imidlertid følger det av proposisjonen til offentleglova at innsynsretten i presedenskort faller bort dersom kortet gjengir organinterne vurderinger (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 132). Dette gjelder både hvor kortet gjengir interne vurderinger eller sammenfatter innholdet i et organinternt dokument. Det er da vanskelig å vurdere om bestemmelsen innebærer en reell utvidelse av innsynsretten eller ikke, i og med at det ikke foreligger tilstrekkelig empiri på i hvor stor grad presedenskort inneholder organinterne vurderinger. Det går frem av proposisjonen at presedenskort ofte samles i et presedensregister. Blir presedensregisteret ført elektronisk, kan det etter offentleglova § 9 kreves innsyn i registeret. Det kan ifølge bestemmelsen

³ Her kan det være litt uklart om disse kortene må inngå som en del av de interne saksdokumentene i den enkelte sak, eller om det via presedensregisteret kan gis innsyn i slike kort. Dette vil ikke bli videre utdypet.

kreves innsyn i en sammenstilling av presedenskortene dersom det kan gjøres med enkle fremgangsmåter (Ibid. s. 132).

Offentleglova § 14 tredje ledd inneholder en forskriftshjemmel. Denne hjemmelen gir Kongen adgang til å gi forskrift om at unntaket i første ledd ikke skal gjelde for bestemte organinterne dokumenter som blir utvekslet innfor bestemte statlige eller statlig tilknyttede organer. Bakgrunnen for denne bestemmelsen er at det legges til grunn at de hensyn som ligger bak unntaket i første ledd, ofte ikke vil gjøre seg gjeldende «[...] for dokument for den interne saksførebuinga som blir utveksla innanfor store organ» (Ibid. s. 132). Eksempler som nevnes i proposisjonen, er dokumenter fra administrasjonen til kollegial enhet i universiteter og høyskoler og dokumenter fra administrasjonen til styret i helseforetak. Disse eksemplene som nevnes er nå lovfestet i forskrift 17. oktober 2008 nr. 1119 (offentlegforskrifta) § 8.

Oppsummeringsvis kan det sies at offentliglova § 14 viderefører rettstilstanden etter offentlighetsloven. Bestemmelsen kan likevel bidra til økt innsyn i generelle retningslinjer for organets saksbehandling. I tillegg kan bestemmelsen innebære økt innsyn i presedenskort ved at det nå er slått fast en begrenset innsynsrett i disse. Også tredje ledd kan innebære en utvidelse av innsynsretten, i og med det ikke var en tilsvarende forskriftshjemmel i offentlighetsloven. Så langt er forskriftshjemmelen imidlertid kun anvendt i de to situasjonene som er nevnt ovenfor.

4) Dokument innhenta utanfrå for den interne saksførebuinga §

Etter offentliglova § 15 kan dokumenter utarbeidet for den interne saksforberedelse av enkelte andre enn organet selv unntas fra innsyn. Tidligere var dette hjemlet i offentlighetsloven § 5 annet ledd.

Offentliglova § 15 første ledd omfatter dokumenter utarbeidet av underordnet organ. Dette unntaket var tidligere hjemlet i offentlighetsloven § 5 annet ledd bokstav a. Offentliglova § 15 første ledd omfatter også dokumenter utarbeidet av et departement til et annet. Dette unntaket var hjemlet i offentlighetsloven § 5 annet ledd bokstav c.

Ifølge proposisjonen må tre vilkår være oppfylt for at dokumenter utarbeidet av underordnet organ skal falle inn under bestemmelsen (Ibid s. 133 flg.). Dokumentet må være innhentet fra et underordnet organ, det må være til bruk for den interne saksforberedelsen og dokumentet

må være innhentet av det overordnede organet. Dette omfatter ikke ethvert dokument som kommer utenfra, og slik sett sammenfaller denne bestemmelsen i stor grad med den tidligere bestemmelsen i offentlighetsloven § 5 annet ledd bokstav a. I proposisjonen vises det til kommentarene til offentleglova § 14 om hva som utgjør et organ, noe som vil ha betydning når man skal ta stilling til om et organ er underordnet eller ikke. Avgjørende for om organet er underordnet er at overordnet organ har organisasjons- og instruksjonsmyndighet. I tillegg vil organer som har en uavhengig stilling regnes som underordnet organ dersom de blir bedt om å utføre generelle utredningsoppgaver. Et organ blir likevel ikke underordnet om det er lovpålagt å uttale seg i en bestemt sak (Ibid s. 133). Spørsmålet er belyst i veileder til offentlighetsloven. Det er også behandlet av Frihagen (Frihagen 1994 bind I s. 341 flg.). Her er det ingen endringer i forhold til hva som ble regnet som underordnet organ i offentlighetsloven § 5.

Som nevnt vil vilkåret om at dokumentet skal være til bruk for den interne saksforberedelsen innebære at formålet med å innhente dokumentet i hovedsak er at det skal brukes til saksforberedelse. Dokumentet må også være innhentet av det overordnede organet. Dette gikk ikke eksplisitt frem av offentlighetsloven § 5, men ble også tidligere lagt til grunn (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 134).

Offentleglova § 15 første ledd har som formål å sikre at det bare gjøres unntak fra offentlighet i situasjoner der hensynene bak bestemmelsen krever det. Unntakshjemmelen i § 15 skal kunne brukes for å sikre forsvarlige avgjørelser i den enkelte sak. Unntaket vil også kunne benyttes for å sikre forsvarlige avgjørelsesprosesser på lengre sikt. Det vil derfor kunne legges avgjørende vekt på om innsyn vil kunne skade fremtidige interne beslutningsprosesser. Dette innebærer et skadevilkår i tillegg til de ovenstående vilkår for når dokumenter skal kunne unntas som interne. Det er satt som vilkår at unntak er nødvendig for «[...] å sikre forsvarlige interne avgjerdsprosesser». I denne interesseavveiningen fokuseres det ikke på det offentlige interesser generelt, men på avgjørelsesprosessen spesielt. Krav om skadevilkår kom også til uttrykk i offentlighetsloven. Dette var i enkeltbestemmelser, se blant annet offentlighetsloven § 6 første ledd nr. 2, og i hovedregelen om meroffentlighet i offentlighetsloven § 2 tredje ledd. Interesseavveiningen i offentleglova § 15 kan sees på som en forlengelse og styrking av meroffentlighetsprinsippet som tidligere kom til uttrykk i offentlighetsloven § 2 tredje ledd

og nå i offentleglova § 11. I og med at det ikke er enhver offentlig interesse som kan vektlegges i denne interesseavveiningen, men kun hensynet til avgjørelsesprosessen, vil nok dette kunne innebære en styrking av prinsippet om meroffentlighet.

Det kan bare gjøres unntak dersom innsyn vil skade *den interne avgjørelsesprosessen hos mottakeren*. Med mottakeren her må menes den som har tatt initiativ til utarbeidelse av dokumentet (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 134).

Som nevnt kan det tas hensyn også til eventuelle skader ved fremtidige avgjørelsesprosesser. Konkrete eksempler på at skadevilkåret er oppfylt, er hvor det er tett samarbeid mellom organene og der underordnet organ direkte gir råd og vurderinger. Det legges også til grunn at der hvor dokumentet bare inneholder generelle premisser , er hovedregelen at det ikke er adgang til å unnta dokumentet. Dersom skadevilkåret er oppfylt, er det adgang til å unnta hele dokumentet (Ibid. s. 135).

Etter offentleglova § 15 første ledd andre punktum er det adgang til å gjøre unntak for dokumenter som et departement har innhentet fra et annet departement til bruk i sin interne saksforberedelse. Den tilsvarende bestemmelsen i offentlighetsloven var § 5 annet ledd bokstav c. Når det gjelder vilkårene om at dokumentet skal være innhentet og til bruk for den interne saksforberedelsen hos mottakeren, skal dette tolkes på samme måte som de tilsvarende vilkår i første punktum (Ibid. s. 135). Unntaksadgangen gjelder også her hele dokumentet, og ikke bare de delene som det vil ha skadevirkning å offentliggjøre (Ibid. s. 135).

Det legges til grunn i proposisjonen at det er et svært tett og nært samarbeid mellom departementene, og at kravet om skadevilkår oftere vil være oppfylt når det gjelder disse dokumentene enn de andre dokumentene som kan unntas etter første ledd.

Etter offentleglova § 15 annet ledd kan deler av et dokument som inneholder råd og vurderinger om hvilke standpunkt forvaltningsorganet skal innta, unntas fra offentlighet. (Graver 2007 s. 363). Den tilsvarende bestemmelse i offentlighetsloven var § 5 annet ledd bokstav b. Kravet om at dokumentet måtte være innhentet og at det skulle være utarbeidet for den interne saksforberedelse gjaldt på samme måte som nå etter offentleglova § 15 første ledd. Det sies i proposisjonen at kravet om at dokumentet må være innhentet, er mer absolutt etter annet ledd, da det vil være svært upraktisk at noen gir slike råd uten å bli bedt om det (Ibid. s. 135–136).

Imidlertid er det dokumentets innhold og ikke hvem som har utarbeidet det som er avgjørende i offentleglova § 15 annet ledd. Etter offentlighetsloven § 5 annet ledd bokstav b var det hele dokumentet som ville være unntatt. De delene av dokumentet som inneholder råd og vurderinger om hvilke standpunkt organet skal innta, kan unntas etter offentleglova § 15 annet ledd. Råd og vurderinger vil omfatte hvilke standpunkt organet skal ta, hvilke handlingsalternativ som skal velges, hvilke avgjørelser som bør treffes, hvilke konsekvenser dette vil innebære osv. Generelle premisser vil derimot ikke omfattes av unntaksregelen, bortsett fra hvor de er sammenvevd med konkrete råd (Ibid. s. 135). Også her er det et skadevilkår som må være oppfylt. Interesseavveiningen har en litt annen karakter enn interesseavveiningen etter første ledd første punktum (Ibid. s. 135). Også etter annet ledd skal det legges vekt på interessene til avgjørelsesprosessen hos mottakerorganet. I tillegg er det adgang til unntak dersom innsyn vil skade interessene til andre offentlige organer som saken vedrører. Nødvendighetskravet innebærer at «[...] det må vere ein nokolunde reell fare for at det vil føre til skade av eit visst omfang på dei interessene føresegna skal verne om» (Ibid. s. 135).

Etter offentleglova § 15 tredje ledd gjelder unntakene i første og annet ledd tilsvarende for dokumenter om innhenting av dokumenter som omfattes av første og annet ledd. At unntakene gjelder tilsvarende innebærer at skadevilkårene i første og annet ledd også gjelder adgangen til å gjøre unntak for dokumenter om innhenting med mer (Ibid. s. 136). Etter tidligere rett var dette regulert i offentlighetsloven § 5 annet ledd. Det som er nytt, er at det i offentleglova § 15 tredje ledd helt konkret nevnes at dette også omfatter «[...] innkallinger til og referat frå møte mellom overordna og underordna organ, mellom departement og mellom eit organ og nokon som gir råd og vurderingar som nemnde i andre ledd». Også tidligere ville det være adgang til å unnta disse dokumentene (Ibid. s. 136). Det sies i tredje ledd at unntakene gjelder tilsvarende, og det vil si at alle vilkår må være oppfylt, også skadevilkårene. Dersom det ikke vil ha skadevirkninger som nevnt i første eller annet ledd om dokumentene blir offentliggjort, er det ikke adgang til å gjøre unntak.

Av offentleglova § 15 fjerde ledd går det frem at «Paragrafen her gjeld ikkje for dokument som blir innhenta som ledd i allmenn høyring i ei sak.» Dette fulgte også av tidligere rett, se offentlighetsloven § 5 annet ledd siste punktum. Se også regelverksinstruksen fastsatt av Administrasjonsdepartementet 30. august 1985. Av punkt 16 i instruksen

fremgår det at det skal være høring av utkast til lover og forskrifter og utredninger (Frihagen 1994 bind I s. 357). Forskjellen mellom tidligere rett og offentleglova § 15 fjerde ledd, er at det i tidligere rett kun omfattet høringsbehandling i generelle saker, mens det ikke er en slik begrensning i offentleglova § 15 fjerde ledd.

Oppsummeringsvis kan det sies at offentleglova § 15 viderefører tidligere rett. Bestemmelsen kan også bidra til økt innsyn blant annet ved at det er kun de delene av dokumentet som knytter seg til råd og vurderinger, som kan unntas. I tillegg kan kravet om skadevilkår for at unntaksbestemmelsene skal komme til anvendelse, bidra til økt innsyn.

5) Innsyn i interne dokument hos kommunane og fylkeskommunane § 16

Dette er en bestemmelse som kun gjelder kommunal sektor. De generelle unntaksreglene for interne dokumenter i offentleglova §§ 14 og 15 gjelder i utgangspunktet kommunal sektor, men med de begrensninger som følger av offentleglova § 16. Dette var tidligere regulert i offentlighetsloven § 5.

I offentleglova § 16 første ledd regnes opp visse dokumenter som det ikke kan gjøres unntak for etter offentleglova §§ 14 og 15 selv om vilkårene i disse bestemmelsene er oppfylt.

Av offentleglova § 16 første ledd bokstav a følger at reglene i offentleglova §§ 14 og 15 ikke gjelder «[...] saksframlegg med vedlegg til eit kommunalt eller fylkeskommunalt organ». Dette var regulert i offentlighetsloven § 5 tredje ledd, og offentleglova § 16 innebærer derfor ingen endring i rettstilstanden på dette området.

Av offentleglova § 16 første ledd bokstav b følger at unntaksreglene i offentleglova §§ 14 og 15 heller ikke gjelder «saksliste til møte i folkevalde organ». Dette var regulert i offentlighetsloven § 2 annet ledd annet punktum, og heller ikke her innebærer offentleglova § 16 noen endring i rettstilstanden.

Av offentleglova § 16 første ledd bokstav c følger at unntaksreglene heller ikke gjelder dokumenter fra eller til «[...] kommunale og fylkeskommunale kontrollutvalg, revisjonsorgan og klagenemnder» i forbindelse med klagesaker. Også tidligere ble disse enhetene regnet som egne organ når det gjaldt unntak for interne dokumenter, og det legges til grunn i forarbeidene at bestemmelsen ikke innebærer noen

endring i rettstilstanden (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 137). Det innebærer at dokumenter som sendes fra disse nevnte enheter ikke regnes som interne dokumenter. Dokumenter som sendes fra enheter i kommunen *til* disse tidligere nevnte enhetene, regnes heller ikke som interne dokumenter, dersom dokumentene er utarbeidet med det formål at de skal oversendes til kontrollutvalg m.fl. Derimot vil dokumenter som ikke er utarbeidet med det formål og som oversendes til kontrollutvalg m.fl., regnes som interne dokumenter (Ibid. s. 137). Det er en presisering i offentleglova § 16 første ledd annet punktum om at unntakene i offentleglova § 14 likevel gjelder dokumenter som blir utvekslet mellom kommunale og fylkeskommunale kontrollutvalg og sekretariatet til disse utvalgene. Bakgrunnen er at kontrollutvalget skal ha et eget sekretariat som skal være uavhengig av resten av kommuneadministrasjonen (Ibid. s. 137).

Av offentleglova § 16 første ledd bokstav d går det frem at unntakene i offentleglova §§ 14 og 15 heller ikke gjelder hvor en kommunal eller fylkeskommunal enhet opptrer som en ekstern part i forhold til en annen slik enhet. I kommentarene til bestemmelsen sies at unntakene i §§ 13 og 14 ikke kan brukes, men det er naturlig å anta at det her menes §§ 14 og 15 (Ibid. s. 137). Også dette er i samsvar med tidligere rett, men det gikk ikke eksplisitt frem av offentlighetsloven. Departementet understreket at det kunne være klargjørende dersom dette ble presisert i loven (Ibid. s. 137). Det bestemmelsen tar sikte på, er hvor en enhet opptrer som en utenforstående i forhold til en annen kommunal enhet, typisk hvor skoleetaten søker plan- og bygningsetaten om tillatelse til å føre opp en ny skole.

I offentleglova § 16 annet ledd slås det fast at unntaket i offentleglova § 14 ikke gjelder dokumenter fra eller til kommunale og fylkeskommunale særlovsorgan eller kommunalt foretak etter kommunelovens kapittel 11. Dette er fordi kommunale og fylkeskommunale særlovsorgan og kommunale foretak betraktes som egne enheter, slik at dokumentene til og fra disse enhetene ikke betraktes som dokumenter innen et og samme organ.

Å betrakte blant annet særlovsorgan som egne enheter er i hovedsak i samsvar med tidligere rett, se lenger ned, men det gikk ikke eksplisitt frem av offentlighetsloven. Det kan likevel gjøres unntak etter de andre unntaksbestemmelsene, blant annet offentleglova § 15, dvs. at dokumentet for eksempel er innhentet fra et underordnet organ i forbindelse med den interne saksforberedelsen. Det er som nevnt to alternativer som slås fast i

offentleglova § 16 annet ledd. Det første alternativet slår fast at unntaket i offentliglova § 14 for dokumenter som organet har utarbeidet for egen saksforberedelse, ikke gjelder for dokumenter til eller fra et kommunalt eller fylkeskommunalt særlovsorgan. Dette er i samsvar med tidligere rett (Frihagen 1994 bind I s. 344). Kommunale særlovsorganer er opprettet med hjemmel i særlov og ikke i kommuneloven og betraktes som selvstendige organer. Etter lovendringene i forbindelse med vedtakelsen av kommuneloven av 25. september 1992 bortfalt så å si alle særlovsorganer, og oppgavene ble lagt til de ordinære kommunelovsorganer. Ett av utvalgene som fortsatt gjenstår, er eldreråd, se lov av 11. august 1991 nr. 76 om kommunale og fylkeskommunale eldreråd. Særlovsorganene som finnes, har stort sett ikke egen administrasjon, men i den grad de har det, vil administrasjonen regnes som en del av særlovsorganet (Frihagen 1994 bind I s. 345–346).

Annet alternativ slår fast at offentliglova § 14 heller ikke gjelder for dokumenter til eller fra kommunale eller fylkeskommunale foretak etter kommunelovens kapittel 11. Et kommunalt eller fylkeskommunalt foretak er en utskilt og ganske frittstående del av kommunen eller fylkeskommunens forvaltning, men det er ikke eget rettssubjekt (Overå og Bernt 2006 s. 448). Tidligere var det derfor noe uklart om dokumenter som ble utvekslet mellom de kommunale foretak og resten av kommunen kunne unntas som organinterne dokumenter. Kommunale foretak ble regnet som egne organer, og det var uklart om dokumenter som ble utvekslet mellom kommunale foretak og andre deler av kommunene kunne unntas som organinterne (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 56 og s. 138).

Det går frem av proposisjonen at det var nødvendig med en klargjøring, og slik korrespondanse vil etter offentliglova § 16 annet ledd derfor ikke være organintern (Ibid. s. 138). Et unntak fra dette er likevel dersom for eksempel rådmannen som ledd i kontrollen av kommunale foretak etter kommunelovens kapittel 11, får oversendt dokumenter som må regnes som organinterne i foretaket. Da vil dokumentet fortsatt kunne unntas etter offentliglova § 14 (Ibid. s. 138).

Etter offentliglova § 16 tredje ledd første punktum gjelder unntaket i offentliglova § 14 som hovedregel ikke for dokumenter som blir sendt fra eller til en kommunal eller en fylkeskommunal enhet på områder hvor enheten har selvstendig avgjørelsesmyndighet. Tidligere var det adgang til å gjøre unntak for denne korrespondansen, dvs. å unnta den som organintern, forutsatt at ingen av unntakene fra hovedregelen om at kommunen skal sees på som ett forvaltningsorgan, kom til anvendelse.

Unntak hvor kommunen ikke regnes som ett og samme organ, vil være hvor det er et særlovsorgan, dvs. opprettet etter annen lovgivning enn kommuneloven eller kommunale foretak etter kommunelovens § 11 som sender eller mottar dokumentet eller ved klagebehandling hvor klageinstanser ikke kan regnes som samme organ som underinstansen (Ibid. s. 56). Kriteriet selvstendig avgjørelsesmyndighet innebærer at enheten har fått delegert avgjørelsesmyndighet innenfor sitt område. Er det tilfellet, må enheten betraktes som et eget organ når det gjelder unntaket for organinterne dokumenter.

I kommuner og fylkeskommuner som har innført kommunal parlamentarisme, vil i hvert fall det kollegiet som utgjør kommunerådet ha avgjørelsesmyndighet og dermed utgjøre en enhet. I kommuner som har opprettet bydeler som har fått delegert beslutningsmyndighet, vil disse bydelene betraktes som egne enheter eller organer (Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 138 flg.). Bestemmelsen i offentleglova § 16 tredje ledd første punktum vil innebære en utvidet innsynsrett i kommuner og fylkeskommuner, fordi kommuner og fylkeskommuner ikke i samme grad vil regnes som ett organ i forhold til unntaket for organinterne dokumenter. Dette er i stor grad det som var rettstilstanden før kommuneloven av 25. september 1992 trådte i kraft, dvs. at kommunen i mange situasjoner ble betraktet som flere forvaltningsorganer, og ikke ett.

Etter offentleglova § 16 tredje ledd annet punktum er det fastsatt to unntak fra regelen i tredje ledd første punktum om at unntaket for organinterne dokumenter ikke gjelder dokumenter som blir sendt til og fra enheter i kommuner og fylkeskommuner.⁴ For det første gjelder unntaket for interne dokumenter i offentleglova § 14 for saker der administrasjonssjefen og kommunerådet utfører kontrolltiltak overfor en enhet. Dette gjelder bare kontrolltiltak etter kommuneloven § 23 nr. 2 andre punktum (Ibid. s. 139).

Dernest gjelder unntaket når administrasjonssjefen og kommunerådet blir forelagt utkast til vedtak eller før en innstilling blir lagt frem for et folkevalgt organ. Det går frem at det må presiseres i bestemmelsen at det kun er utkastet som kan unntas (Ot.prp. nr. 9 (2005–2006) s. 1).

Etter offentleglova § 16 tredje ledd tredje punktum gjelder unntaket for interne dokumenter etter offentleglova § 14 også merknader fra rådmannen og kommunerådet til slike utkast som er nevnt i annet punktum.

⁴ De andre unntaksreglene i loven, herunder offentleglova § 15, vil gjelde på vanlig måte.

Oppsummeringsvis kan det sies at offentleglova § 16 viderefører tidligere rett. Bestemmelsen kan likevel bidra til økt innsyn først og fremst ved at det åpnes for at en kommune i større grad kan betraktes som flere og ikke ett organ. I og med at det etter særlovgivningen likevel er svært få utvalg, er det likevel litt uklart hvor stor betydning dette faktisk vil få.

6) Avsluttende kommentarer

Bestemmelsene i offentleglova §§ 14, 15 og 16 om unntak for interne dokumenter viderefører i stor grad tidligere rettstilstand etter offentlighetsloven. Disse bestemmelsene inneholder også en rekke presiseringer slik at denne rettstilstanden nå i større grad fremgår av selve lovteksten. I tillegg innebærer bestemmelsene enkelte utvidelser av innsynsretten. Offentleglova § 14 kan bidra til økt innsyn i generelle retningslinjer for organets saksbehandling og til en viss grad i presedenskort ved at det nå er slått fast en begrenset innsynsrett i disse. Forskriftshjemmelen i offentleglova § 14 tredje ledd er en nyskapning og kan innebære en utvidelse av innsynsretten. Offentleglova § 15 kan bidra til økt innsyn ved at det kun er de delene av dokumentet som det knytter seg råd og vurderinger til som kan unntas. I tillegg er det krav om skadevilkår for at unntaksbestemmelsene i offentleglova § 15 skal komme til anvendelse, noe som også kan utvide innsynsretten. Når det gjelder offentleglova § 16, vil bestemmelsen til en viss grad åpne for at kommunen betraktes som flere selvstendige enheter. Den endelige konklusjonen blir derfor at de interne dokumentene ikke blir fullt så interne.

Referanser

Bøker:

- Eckhoff, T. og Smith, E. (2010). *Forvaltningsrett*, 9. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Frihagen, A. (1994). *Offentlighetsloven*, 3. utgave. Bergen: Eget forlag.
- Graver, H. P. (2007). *Alminnelig forvaltningsrett*, 3. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bernt, J. F. og Overå, O. (2006). *Kommuneloven med kommentarer*, 4. utgave. Oslo: Kommuneforlaget.

Proposisjoner og meldinger m.m.:

Ot.prp. nr 102 (2004–2005)

Ot.prp. nr. 9 (2005–2006)

Innst. O nr. 40 (1981–82)

St. meld. nr. 32 (1997–98)

NOU 2003:30

Diverse instruksjer og veiledere:

Veileder i offentlighetsloven, G-0354 B

Rettleiar i offentleglova, G-0419 N

Regelverksinstruksen fastsatt av Administrasjonsdepartementet 30. august 1985

BYGDELISTA – «KJERRINGA MOT STRØMMEN» I NORSK LOKALPOLITIKK

| Mona Strand

De såkalte «bygdelistene» er fremdeles til stede i lokalvalgene, til tross for at de i faglitteraturen gjerne omtales som et førmoderne fenomen, som hører historien til. Utviklingen i lokalpolitikken har først og fremst vært preget av at de politiske partiene har fått økende fotfeste. Denne prosessen, som omtales som «politiseringsen av lokalpolitikken», har ført til at man har fått stadig flere partier å velge mellom, selv i små kommuner. Rokkan (1966) anså bygdelistene som uttrykk for det rent lokale og for konflikten mellom sentrum og periferi. Etter hvert som de landsomfattende politiske partiene dominerte det lokale styre, var dette også et resultat av at en ny konfliktstruktur dominerte i politikken. Konflikter knyttet til arbeidsmarked og varemarked var uavhengig av geografi. Dermed var antakelsen at bygdelistene ville bli irrelevante og gradvis forsvinne.

Den lange utviklingslinjen i lokalpolitikken viser riktig nok at partiernes dekningsgrad stadig øker. Men samtidig har bygdelistene med ujevne mellomrom et visst oppsving. Både ved at slike lister stiller til valg i et økende antall kommuner og ved at de tildels har oppnådd stor oppslutning ved enkelte av valgene. I flere kommuner har bygdelistene også innehatt ordførervervet. Etter valget i 2007 var tallet 23 kommuner med bygdeliste-ordførere. Dette innebærer at det i perioden 2007-2011 var flere ordførere fra ulike lokale lister enn det var fra Kristelig Folkeparti, Fremskrittspartiet, SV eller Venstre (Bergh og Bjørklund 2009:148). Oppslutningen om de lokale listene indikerer ikke at det har skjedd en reversering av politiseringsen, men det er likevel interessant å diskutere

hva slags fenomen de lokale listene representerer. Selv om bygdelistene på landsbasis utgjør et relativt marginalt fenomen, kan det være av interesse å gå litt nærmere inn på hvilken rolle listene spiller i dagens lokalpolitikk og hva slags type engasjement de fanger opp. Kanskje kan listene også fortelle oss noe relevant om de politiske partienes funksjon og utfordringer?

Bygdelista – ikke bare et bygdefenomen

Samleposten «Lokale lister» i valgstatistikken favner over et mangfold av politisk engasjement. I dagligtalen og i media omtales listene gjerne som «bygdelister». Begrepet har for så vidt den fordel at de fleste skjønner hva som menes med det. Men i faglig sammenheng er det utilfredsstillende og upresist. Oppfatningen av de lokale listene som «grendelister» og som uttrykk for interne geografiske stridigheter i kommunen, er ikke riktig. Aars og Ringkjøp (2005) skiller mellom tre typer lokale lister: Lister som representerer hele kommunen, lister som dekker deler av kommunen og enkeltsakslistene eller aksjonslistene. Utviklingen etter 1975 har vist at tyngdepunktet av de lokale listene representerer hele kommunen (Aars og Ringkjøp 2005:175). Flere større byer har hatt innslag av lokale lister i flere år, som for eksempel «Drammen byliste» og «Folkets Stemme» i Fredrikstad. I Hamar har den såkalte «By- og bygdelista» innehatt ordførervervet i tre sammenhengende valgperioder. Flere av listene har med representanter fra hele kommunen, og flere har også et helhetlig program for utviklingen av kommunenes ulike tjenester.

Et annet forhold å ta i betraktning er at benevnelser som starter med «bygde-» kan gi noen bestemte assosiasjoner i retning bygdeoriginal, bygdetulling og bygdestrid. *Aftenposten* beskrev de lokale listene i en artikkel foran kommunestyrevalget i 1999 med blant annet følgende overskrift: «Bygdekrangel-Norge går til valg» (*Aftenposten* 6. august 1999). Underforstått: De såkalte bygdelistene representerer en «mindreverdige» form for politisk aktivitet og utgjør en tumleplass for lokale kverulanter, de er gjerne knyttet til sentrum-periferikonflikter når det gjelder lokaliseringdebatter i kommunen, og de kan også være en arena for kandidater som ikke nådde opp i partienes nominasjoner. Selv om det skulle finnes eksempler som passer til slike beskrivelser, så er dette likevel ikke det representative bildet av dagens lokale lister.

Statistisk Sentralbyrå har utarbeidet detaljerte framstillinger over «ikke rene partilister» fra og med kommunestyre- og fylkestingsvalget i 1975. Begrepene «Lokale lister», «Felleslister» og «Andre lister» defineres slik:

Lokale lister (LL) omfatter lister som henvender seg til deler av kommunen, og lister med et generelt navn. Dessuten er oppgavene for flertallsvalget i Modalen tatt med her. Felleslister (FL) mellom to eller flere registrerte partier er gruppert som felleslister. Gruppen Andre lister (AL) omfatter vesentlig lister med et registrert politisk parti og en uregistrert gruppe, samt lister som stilte i flere kommuner eller med navn som viser et politisk syn (Statistisk Sentralbyrå 1996:11).

I det følgende brukes begrepet «lokale lister». Disse står samlet sett for et temmelig variert knippe av politiske alternativer som først og fremst har det til felles at de ikke er knyttet til noe bestemt politisk parti. Bortsett fra dette viser de stor variasjon i listenavn og hovedsaker. De har kommet og gått, med ulik begrunnelse og variert levetid, men som fenomen har de aldri vært helt borte. Og stikk i strid med rådende teori har vi til tider opplevd et oppsving av lokale lister lenge etter at de politiske partiene har overtatt hovedrollen i lokalpolitikken. For hvert valg har velgerne ofte flere alternativer å stemme på, selv i små kommuner. Lokale lister har også hatt en bemerkelsesverdig vekst i mange europeiske land (Reiser og Holtmann 2008:7). De utgjør en relativt liten, men likevel interessant del av lokalpolitikken, som det kan være verdt å studere nærmere og sette inn i en større sammenheng. Kanskje er det heller slik at disse listene spiller en rolle som «sikkerhetsventil» i lokaldemokratiet, en viktig alternativ arena for politisk innflytelse ved siden av de politiske partiene?

Jens Arup Seip (1997) omtaler de norske politiske partiene som «en sent utviklet gren av organisasjonssamfunnet» og mener at dannelsen av politiske partier skjedde svært sent i Norge. Partiene ble dannet med utgangspunkt i striden om innføring av parlamentarismen på slutten av 1800-tallet. Enda lenger tid tok det før partiene dominerte i det lokale styre. Rokkan (1966) omtaler som tidligere nevnt denne prosessen som «politiseringen av lokalpolitikken» og som fjerde og siste fase i prosessen mot utvikling av massedemokratiet:

Fase 1: Innføringen av alminnelig stemmerett

Retten til å stemme ved valg har først og fremst vært knyttet til kjønn, alder og økonomisk status. De som hadde stemmerett i henhold til Grunnloven av 1814, var kun menn over 25 år: Borgere i byene og selveiende bønder. De økonomiske kravene knyttet til stemmeretten ble gradvis lempet på fram til innføringen av alminnelig stemmerett for menn i 1898 og for kvinner i 1913.

Fase 2: Mobiliseringen av de nye gruppene som hadde fått stemmerett

Utvidelsen av stemmeretten førte i første omgang til at valgdeltakelsen, målt i prosent, totalt sett ble lavere. Det tok tid før de nye gruppene som hadde fått stemmerett, tok den i bruk. Graden av valgdeltakelse hang dermed lenge sammen med sosial status, kjønn og geografi.

Fase 3: Gruppenes aktivisering til direkte deltakelse i det politiske liv

Det at de nye gruppene som har fått stemmerett og etter hvert engasjerer seg direkte i politikken, omtales som «de store mobiliseringsbølger i norsk politikk». Dette gjelder bondebevegelsen, arbeiderbevegelsen og kvinnebevegelsen.

Fase 4: Partienes overtakelse av det lokale styre

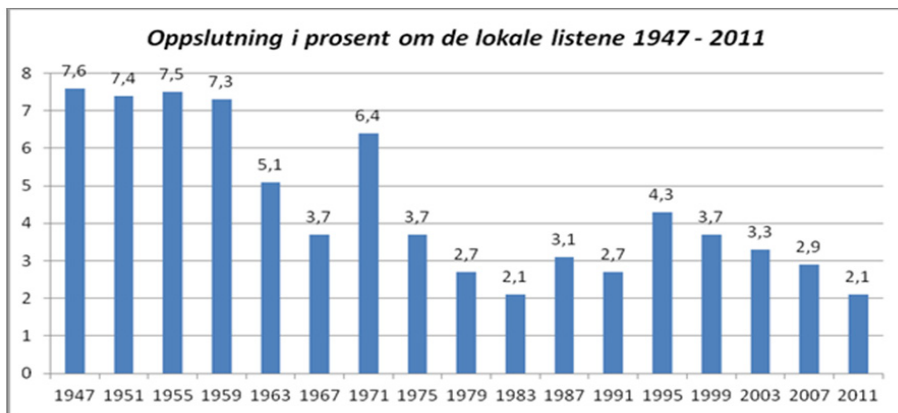
Politiseringen av lokalpolitikken ser ut til å følge den samme utviklingen over hele landet ved at de politiske partiene gradvis fortrenger de lokale listene og overtar det lokale styre. Men farten i denne utviklingen er ulik og avtegner et klart geografisk mønster: De sentrale østlandskommuner var de som raskest ble politisert, mens de perifere primærnæringskommuner kom senest i gang. Dette gjelder spesielt Nord-Norge og Vestlandet (Rokkan 1966:251). Arbeiderpartiet var det parti som ledet an i politiseringsprosessen som særlig skjøt fart etter at forholdstallsvalg ble innført i 1919. I 1937 stilte partiet liste i over nitti prosent av alle herredene og lå dermed langt foran de to neste partiene, Bondepartiet og Venstre. De lokale listene ble ansett som «et overgangsstadium i politiseringsprosessen», som ville forsvinne når de politiske partiene hadde etablert seg i lokalpolitikken (Hjellum 1967:48). De politiske partienes inntreden endrer den lokale politikken, hvilke stridsspørsmål som vektlegges og hva som påvirker den enkeltes stemmegivning:

Samtidig med at lokalpolitikken politiseres, kommer sannsynligvis også de lokale problemer mer i bakgrunnen. Når bare politiske partier stiller liste ved kommunevalgene, vil således partiidentifikasjonen bli en

avgjørende faktor for den enkelte velgers stemmegivning, og de lokale stridsspørsmål vil i mer beskjeden grad spille inn (Ibid:48).

I etterkrigstiden sank antallet lokale lister gradvis samtidig med at partiene stilte lister i stadig flere kommuner. Men ved valget i 1971 fikk de lokale listene en kraftig økning over hele landet. Fram til dette valget, hadde lokale lister historisk sett først og fremst vært et periferifenomen. Økningen ved 1971-valget kom særlig i Oslofjordområdet og Trøndelag (Arstein 1997). Mens de gamle lokale listene i større grad var preget av å være uttrykk for geografiske motsetninger i kommunene, målbar de nye listene nå nye politiske saker: Desentralisering av beslutningsmyndighet, kvinnefrigjøring, og miljø saker (Valen 1972:274). Dette er saker som kan ses som eksempler på såkalt «New Politics» (Inglehart 1975), saker som ikke umiddelbart faller inn under den tradisjonelle høyre-venstre aksene og dermed heller ikke i det etablerte partimønsteret. De gamle partiene avspeilet i stor grad konfliktmønstre fra 1920-tallet (Østerud 1991:246). Det ble derfor behov for alternativer som stod for andre verdier, som for eksempel livskvalitet, miljø og selvrealisering. De lokale listene synes å ivareta noe av dette behovet.

De lokale listene – omfang og mangfold

Kilde: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-6.html>

Lokalvalgene etter 1971 førte igjen til en nedgang i antallet lokale lister, men ikke ned til samme nivå som tidligere. Og andelen av befolkningen som hadde anledning til å stemme på lokale lister, hadde økt. Så på mange måter utgjør 1971-valget et tidsskille eller et forvarsel om hva som skulle komme ved senere valg. Fra 1990-tallet fikk vi en ny økning i

antallet lokale lister og i oppslutningen om disse. Nå ble de lokale listene omtalt som «enkeltsakslistene» eller «protestlister». Listene var annerledes enn de tradisjonelle listene som i større grad var å anse som en protest mot et system, mot de rikspolitiske partienes dominerende stilling i lokalpolitikken (Bjørklund 1999:124).

De lokale listene er interessante av flere årsaker. For det første så er de her ennå. Det skulle de jo ifølge teorier om politisk utvikling ikke være, fordi de er definert som førmoderne fenomener som ville miste sin eksistensberettigelse når partiene etter hvert erobret den lokalpolitiske arenaen. For det andre, er det interessant å se på hvilke interesser listene målbærer. Hva kan det fortelle oss om de politiske partienes evne til å ta opp i seg nye strømninger?

De politiske partiene står tross alt sterkt i det lokale styre og stiller lister i stadig flere kommuner. Rundt halvparten av norske velgere oppgir at de har en tilknytning til et bestemt parti, selv om denne andelen har sunket over tid (se mellom andre Aardal 1999). Variasjonen i styrken i partiidentifikasjon er forklart med framveksten av utdanningssamfunnet, som skulle erstatte velgernes tidligere nærmest affektive tilknytning til de politiske partiene med en mer kognitiv tilknytning. Dette støttes derimot ikke av empirien som viser at de personene med sterkest grad av partiidentifikasjon er unge velgere med høy utdanning (se blant annet Listhaug (1989) og Berglund (1999)). Politiske omstendigheter har sterkere forklaringskraft enn sosiale endringer (Aardal 1999). Spørsmålet om Norges tilknytning til EU er eksempel på nasjonale stridsspørsmål som går på tvers av partilinjene, og som kan føre til store bevegelser i velgerskaren. Slike stridsspørsmål kan man også finne i lokalpolitikken. Dette innebærer at når de etablerte partiene ikke evner å fange opp engasjementet i lokale saker, så kan velgerne lete etter alternative løsninger:

- Jobbe aktivt for standpunktet sitt innen partiet
- Bryte med partiet, eventuelt melde seg inn i et annet parti
- Engasjere seg i alternative kanaler (aksjoner, underskriftskampanjer)
- Engasjement gjennom lokale lister
- Passivitet

Motivasjon for valget av deltakelse i lokale lister

Hvorfor velger politisk interesserte mennesker å engasjere seg gjennom lokale lister når det finnes flere etablerte politiske partier å velge mellom? Dette var utgangspunktet for en undersøkelse av listedeltakere i to utvalgte kommuner foran lokalvalget i 1999 (Strand 2000). Både i Hamar og Stor-Elvdal hadde lokale lister fått en bemerkelsesverdig stor oppslutning ved flere valg. Formålet med undersøkelsen var å utdype hva slags motivasjon som lå bak valget av lokale lister som lokalpolitisk arena siden det i begge kommuner var flere andre etablerte partier å velge mellom. Var listene uttrykk for grendestrider og dermed eksempler på den «gammeldagse» bygdelista, var de protestlister i forbindelse med enkeltsaker eller representerte de noe helt annet, som valganalysene ikke hadde fanget opp?

Hamar og Stor-Elvdal er kommuner som er interessante i vår sammenheng av flere grunner. Kommunene er ulike i forhold til sentralitet og befolkningsstørrelse. Hamar er Hedmarks største by, og kommunen er fylkets nest største, med 28 662 innbyggere pr 1. januar 2011 (SSB's nettsider). Hamar ligger i den raskest voksende delen av fylket. Stor-Elvdal er en distriktskommune, stor i geografisk utstrekning, men liten – og minkende – i folketall, med 2 665 innbyggere pr 1. januar 2011 (ibid). Men begge kommunene ble tidlig politisert, og lokale lister har ikke vært til stede i lokalpolitikken i hele etterkrigstiden. Arbeiderpartiet har hatt en dominerende stilling i mange år. I begge kommuner ble det etablert lokale lister på 90-tallet. Disse fikk sterk oppslutning fra og med første valg. I begge kommuner har de lokale listene også innehatt ordførervervet i flere perioder.

Intervjumaterialet peker på tre hovedårsaker til engasjementet i listene i de to kommunene: Ulike enkeltsaker, oppfatningen av den rådende lokale politiske kulturen og synet på partienes rolle i lokalpolitikken. Uttalelser fra ordførerne fra de to kommunene kan illustrere poenget. Da de ble spurt om årsaken til de lokale listenes oppslutning, svarte de slik:

Det er basert på tre årsaker: For det første så var det kommunesammenslåingen mellom Hamar og Vang. Det var på en måte en lærebok i demokrati for Vangssokningene. Det var jo en folkeavstemning, riktignok rådgivende, den endte jo med bortimot 96% nei. Likevel så ble storkommunen gjennomført. Det andre var det stadig større gapet mellom den politiske beslutningsmyndighet i Hamar, og befolkningen, som da

toppet seg i den såkalte Trafikk-aksjonen, eller Levende By-aksjonen, som egentlig var en politisk revolusjon i Hamar, for å bruke det uttrykket. Det tredje var vel en generell oppfatning i begge kommuner om at det trengtes nye koster, og at de etablerte partiene ikke ivaretok de endringene, eller målbar en del syn som etter hvert hadde vokst fram i begge kommunene (Einar Buste-rud, By-og bygdelista, Hamar).

Sigmund Vestad fra «Bygdelista Stor-Elvdal i mitt hjerte» nevner følgende saker som bakgrunn for opprettelsen av en lokal liste:

[...] grunnen til at jeg engasjerte meg, var bl.a. at jeg ble valgt til leder for Kirkens Fellesråd, og det var en evig kamp om budsjetter og muligheter: Og dette der, ja, det gikk så langt som at jeg ble faktisk støvnet for en arbeidsrettssak, fordi jeg ikke hadde lønns-midler til kirketjenerne, og det var fellesrådets leders jobb å sørge for det. Og når da kommunestyret ikke bevilget det, så ble det jo et paradoks. Så det var vel egentlig sånn det begynte [...]

Spørsmål: Så det var en konflikt med kommunen?

Ja, det var liksom det som startet det hele, men du kan si det at også vi i Stor-Elvdal hadde fått nok av ... at vi syntes det var på tide å få brutt hegemoniet litegrann. For her som så mange andre steder, så var det mange titalls år sammenhengende med Arbeiderpartistyre, og ikke bare det, det var et flertallsstyre, slik at det var jo en to-tre i representantskapet som hadde snakket sammen på en fisketur, og så var det det som var gjeldende lov (Sigmund Vestad, Bygdelista Stor-Elvdal i mitt hjerte).

De samme poengene ble i stor grad fulgt opp av de andre intervjupersonene (Strand 2000), og kan utdypes i følgende hovedpunkter:

1. Enkelt saker

Engasjement i enkelt saker er en viktig motivasjonsfaktor for politisk aktivitet, og det er den nest viktigste årsaken til at noen velger å melde seg inn i et politisk parti (Ringkjøp og Offerdal 1998). Intervjupersonene fra både Hamar og Stor-Elvdal nevnte en eller flere enkelt saker som vesentlig for sitt valg av den lokale lista som arena for engasjement. Sakene kunne variere, blant annet etter hvilket tidspunkt den enkelte hadde blitt med. Eksempel på saker som ble nevnt av kandidatene, var kommunesammenslåingen mellom Hamar og Vang. Motstanden i Vang var meget stor, 94,93 % stemte nei ved folkeavstemningen i 1990 (*Hamar*

Arbeiderblad 23.04.90). Andre saker som ble nevnt, var bevaring av gammel bebyggelse i byen og motstand mot hovedveisystem og ny sentrumsplan hvor man fra miljøvernhold var redd for at Mjøsa ville blitt totalt avsperrert. Dette var saker hvor de lokale opposisjonspartiene ikke hadde vært lydhøre nok, eller klare nok, til å framstå som naturlige alternativer til det partiet som satt i posisjon.

I Stor-Elvdal var flere personer knyttet til kirken i Stor-Elvdal med på å etablere «Bygdelista Stor-Elvdal i mitt hjerte» etter en lokal strid om ressurser til kirken. En annen sak som ble nevnt som viktig av flere listekandidater, var strid om lokalisering av barnehagen. Her gikk kommunestyrets flertall imot foreldrenes ønsker.

I begge kommunene var bygging av nytt rådhus en sak som skapte stort lokalt engasjement. I Hamar ble det flertall for bygging av rådhus, mens By-og bygdelista gikk sterkt imot. I Stor-Elvdal endte saken med flertall mot bygging av nytt rådhus, og man valgte i stedet å pusse opp det eksisterende rådhuset.

2. Den lokale politiske og administrative kulturen

Selv om de fleste snakket om enkeltsaker som utløsende for sitt engasjement, var de minst like opptatt av den lokale politiske og administrative kulturen. De beskrev et lokalt fåmannsvelde, bestående av ordfører eller varaordfører og rådmannen. Langvarig ettpartistyre hadde fratatt den lokale politikken all energi og dynamikk. Man oppfattet at viktige beslutninger ble fattet i lukkede fora, av en stadig snevrere krets av beslutningstakere. Kommunestyremøtene følte meningsløse fordi beslutningene i realiteten var fattet på forhånd. Viktig informasjon fra virksomhetsområdene ble «silt» gjennom administrasjonen og pyntet på før politikerne fikk presentert den, i en slik grad at det tidvis ble opplevd som sensur. Kritikken mot det partiet som hadde sittet lenge i posisjon, var sterk. Men også opposisjonspartiene fikk kritiske kommentarer. De ble omtalt som tafatte og likeglade og uten evne til å framstå som et reelt alternativ til Arbeiderpartiet. Det var en utbredt misnøye blant mange velgere i de to kommunene, uten at de andre partiene klarte å profitere på det.

3. Partienes rolle i lokalpolitikken

De fleste mente at partiene ikke lenger var relevante i lokalpolitikken. De nasjonale partiene representerte en konfliktstruktur som fremdeles hadde betydning, men som ikke alltid var like framtrædende lokalt. Det

var i det hele tatt vanskelig å «oversette» partienes ideologier og konfliktmønster til lokale forhold. Skillelinjene gikk ikke først og fremst mellom partiene, siden lokale saker ga opphav til andre konflikter enn hva parti-ene på riksplan representerte. Om det å bygge et nytt rådhus var «sosialistisk» eller «borgelig», var ikke helt enkelt å avgjøre. De fleste hadde likevel en klar oppfatning av på hvilken side de hørte til i politikken, og de ga også uttrykk for til dels sterk partiidentifikasjon, men dette gjaldt først og fremst på riksplan. En av intervjupersonene påpekte også at det å engasjere seg i en lokal liste opplevdes som et mindre brudd med det partiet en egentlig tilhørte enn det å gå over til et annet parti. Slik kunne en beholde sin egentlige partitilhørighet, samtidig som man engasjerte seg gjennom en alternativ liste.

Hva ble alternativet?

Kritikken mot dem som hadde sittet lenge ved roret i de to kommunene, var sterk. «Fåmannsvelde» og «maktarroganse» var karakteristikk som ble brukt. Dette handlet ikke bare om uenighet i enkeltsaker, men også om måten politikken ble drevet på. Hva var så alternativet til dette, hva ønsket de selv å stå for?

1. Vektlegging av andre saker

Enkeltsaker var utløsende for engasjementet for de fleste. Flere av disse sakene handler om miljø, i vid forstand. De handlet også om økonomiske prioriteringer, som for eksempel motstand mot bygging av nytt rådhus.

2. Bygge en annerledes politisk kultur – dugnadsinnstilling

Listekandidatene ønsket å fornye og endre den lokale politiske kulturen. De ga på mange måter uttrykk for en idealistisk oppfatning av hvordan politikk skulle drives, gjennom bred deltakelse, diskusjoner, mulighet for å bli hørt for berørte parter, mer åpenhet og raushet. Partipisk var de sterkt imot, representantene måtte få stemme etter egen overbevisning. Lokalpolitikere måtte bli mer lydhøre, og det var viktig at man fikk inn informasjon fra ulike kilder og ikke bare gjennom rådmannen. Blant annet burde kommunestyremøtene kunne legges rundt i bygda, og ikke bare på rådhuset. I sum kan vi kalle dette en slags «dugnadsinnstilling» til politikk, hvor de lokale utfordringene var i sentrum og der målet var å komme fram til de beste løsningene, uten å skjule til partiskiller

som stort sett følte som skinnuenighet. Noen nevnte da også at møtene i hovedutvalgene var en politisk arena som fungerte mye bedre enn kommunestyremøtene. Her var det reelle diskusjoner hvor det var mulig å være enige på tvers av partigrenser, i motsetning til kommunestyremøtene hvor det var forhåndsbestemte oppfatninger og der partipisken rådde. Dette gjaldt særlig i Arbeiderpartiet.

3. Fornyelse av lokalpolitikken gjennom vektlegging av det genuint lokale
Listekandidatene hadde klare politiske sympatier med bestemte partier, men opplevde at partiene ikke var relevante på det lokale plan. Intervju-personene hadde svært ulik politisk bakgrunn, fra ytterste høyre til ytterste venstre. Grunnlaget for at de kunne delta på samme liste, var at man delte syn på de helt lokale sakene og prioriteringene. Dette er gjerne saker som ikke passer inn i den nasjonale konfliktstrukturen som en gang dannet grunnlag for partiene. Stridsspørsmål på lokalplan kan iblant følge helt andre konfliktlinjer. De vektla i stor grad også det lokale folkelige engasjementet, hvor velforeninger og interesseorganisasjoner var minst like viktige som de politiske partiene. Lokale saker og lokale organisasjoner der samarbeid mot det felles beste var formålet.

Lokale lister – partiskiller v.s. samarbeid?

Hva slags fenomen er de lokale listene? Ut fra det mangfoldet som finnes av slike lister, skal man være forsiktig med å trekke altfor bastante konklusjoner etter å ha studert kun to kommuner. Og i samleposten «lokale lister» i valgstatistikken finnes sikkert fremdeles både enkelt-sakslista, protestlista og den tradisjonelle bygdelista. Men materialet fra intervjuene viser også at det blant disse listekandidatene finnes et politisk engasjement som peker i litt andre retninger. Dette gjelder både de konkrete sakene hvor man ønsket andre løsninger og måten man ønsket å jobbe på politisk. I disse to kommunene kan man i alle fall konkludere med at disse listene har vært en utfordring for de lokale partiene, både i kraft av sin størrelse, og ikke minst det forhold at de har innehatt ordførerposisjonen i flere perioder. På nettsidene til By- og bygdelista (BBL) i Hamar foran valget i 2011, kan en lese følgende uttalelse fra ordfører kandidat Christel Meyer: «Alvorlig talt, i Hamar må samarbeid være viktigere enn partipolitikk!» En av kommunestyre-representantene uttaler videre: «BBL stiller til valg i 2011 for å bringe

interessene og holdningene til miljøbevegelsen, velforeninger, interesseorganisasjoner og samfunnsinteresserte mennesker inn i kommunestyresalen.» Holdningen til politiske partier som unødvendige eller irrelevante, vektleggingen av miljøsaker og det lokale engasjementet står fremdeles i sentrum, selv om de konkrete enkeltsakene som en gang utløste dannelsen av listene, ikke lenger er like aktuelle. Flere lokale lister har programerklæringer som forteller om en utpreget pragmatisk holdning til lokal politikk, hvor samarbeid for «felles interesser» betones framfor partiskiller. Drammen Byliste presenterer seg for eksempel på følgende måte:

Vi ser viktigheten av å bygge broer og finne gode løsninger flere kan enes om fremfor å la partipolitisk ideologi styre hvordan vi stemmer ved viktige saker som angår drammenserne. Vi velger å lytte til innbyggerne og ta dem på alvor. Vi setter pris på at politikere i andre partier stadig oftere viser til viktige saker som har vært initiert av Bylista. Dette viser at Bylista har en viktig rolle i Drammenspolitikken.

De politiske partiene misliker de lokale listene. De oppleves som endimensjonale med hensyn til politiske programmer, og er vanskelig å plassere i det politiske landskapet. Lokale lister kan også utfordre tradisjonelle samarbeidskonstellasjoner og gjøre lokalpolitikken mer uforutsigbar og ugjenkjennelig. Partipolitikere fremhever gjerne fordelene med å tilhøre en organisasjon som er representert på ulike politiske nivåer og som kan være brubygger og kontaktskaper innover i det politiske systemet. Dette er en ressurs som de lokale listene ikke har i samme grad. Listekandidatene mente derimot at dette var en fordel for dem, siden de ikke var avhengige av at akkurat deres parti satt ved makten, på fylkesplanet og/eller på riksplan. De opplevde heller ikke noe problem med å få politiske kontakter og hjelp innover i systemet. Som «partiløse» lister opplevde de seg som mindre kontroversielle for sentrale politikere.

Selv om man ikke skal overvurdere oppsvinget om de lokale listene, så er det også interessant at dette har kommet i en periode hvor de politiske partiene har slitt. Nedgangen i medlemstall, tilbakegangen i partiidentifikasjon og problemer med å fylle valglistene med villige kandidater, har vært trukket fram som eksempler på at partiene har problemer. Mens om lag 15 prosent av den voksne befolkningen oppgav at de var medlem av et politisk parti i 1980, er dette tallet sunket til om lag 6

prosent i 2007. Det vil si at andelen partimedlemmer er halvert i løpet av de siste tretti årene (*Aftenposten* 07.01.09)

Faresignal for partiene?

Det kan være nærliggende å tolke tall og trender vedrørende valgdeltakelse, partimedlemskap, partiidentifikasjon og kandidatflukt som tegn på at det lokale demokratiet befinner seg i, eller nær ved, en krisetilstand. Men går en disse utviklingstendensene nærmere etter i sømmene, så er ikke krisetolkningen den rette. Velgerne er opptatt av lokalpolitikk, de ser det lokale demokratiet som en viktig verdi og opplever at man har muligheter for å påvirke politikken. (Rose 1996). Og selv om utskiftingen av kommunestyremedlemmene er stor ved hvert valg, så oppgir de fleste at hovedårsaken er at politikk tar for mye tid, ikke avmaktsfølelse eller mangel på innflytelse. Siden det jevnt over er ca 15-18 % av befolkningen som oppgir at de er villige til å ta på seg lokalpolitiske verv, så klarer stort sett partiene å få fylt opp listene likevel. Det betyr likevel ikke at alt er såre vel, sett fra partienes side. Om lag en firedel av dem som kunne tenke seg å ta på seg verv, ønsker ikke å være medlem i noe politisk parti (Ringkjøb 1996). For denne gruppen, er lokale lister et aktuelt alternativ.

Oppsvinget for de lokale listene har kommet i perioder hvor nye saker og prioriteringer har dominert også på nasjonalt nivå. Økningen i antall og oppslutning om de lokale listene kom ved valgene i 1971 og 1995. Det kan være interessant å knytte dette til det politiske klimaet i for- og etterkant av debattene om norsk medlemskap i EF/EU og stille spørsmål om det er en sammenheng med oppslutningen om lokale lister og nasjonale bevegelser i velgerskaren. EF/EU-spørsmålet fører tradisjonelt til store bevegelser blant velgerne, og er av de sakene som i størst grad skaper rystelser i det politiske landskapet. Dette fordi spørsmålet om medlemskap i EF/EU legger seg på tvers av de dominerende politiske skillelinjene (Berglund 1999:150). Denne saken tærer på partiidentifikasjonen, og særlig var dette tilfelle i forbindelse med avstemningen i 1994. Det kan tenkes at denne saken bringer nye saker inn i politikken og nye personer til politisk aktivitet, langs konfliktlinjer og hovedprioriteringer som ikke helt passer inn i det etablerte partisystemet. I så fall ville det være nærliggende å tenke seg at dette kan være personer som i større grad enn andre kan tenkes å velge en alternativ arena for politisk aktivitet og engasjere seg i en lokal liste i stedet for et politisk parti.

Hvis vi «oversetter» dette til lokalpolitikken, kan en tenke seg følgende sammenheng: Hvis de etablerte politiske partiene ikke evner å framstå som aktuelle alternativer i enkeltsaker som engasjerer velgerne sterkt, vil sjansene for at velgerne bryter med sine etablerte partipreferanser øke. Slike enkeltsaker fungerer som utløsende faktor for et underliggende syn på de politiske partiene som irrelevante i lokalpolitikken og kan føre til at en del velger å engasjere seg gjennom lokale lister i stedet for politiske partier.

Ved valget i 1971 ble framgangen for de lokale listene forklart med at en ny type lister hadde vokst fram. Disse listene var annerledes enn de tradisjonelle bygdelistene og betonte nye saker i politikken - saker som handlet om likestilling mellom kjønnene og om desentralisering av beslutningsmyndighet kan knyttes til begrepet «ny politikk» som hen spiller på endrede verdiprioriteringer i det post-industrielle samfunn. Den tradisjonelle høyre-venstreaksen handler om økonomisk vekst og fordeling av materielle verdier. «New right» og «new left» handler om framveksten av nye verdier og saker som ikke først og fremst vektlegger det økonomiske aspektet og som skjærer på tvers av de tradisjonelle partiskillene (Bjørklund 1999). Hva som er «ny politikk», vil variere, og miljøvern og innvandring er i dag av de viktigste politikkområdene under dette begrepet. Eksempelene fra Hamar og Stor-Elvdal handler mye om at de eksisterende partiene ikke klarte å framstå som relevante, fordi ulike miljøsaker skapte stort lokalt engasjement. Oppfattelsen av en maktarrogant posisjon og tafatt opposisjon førte til at engasjementet ble kanalisert utenom partiene og inn i et nytt alternativ. Dette handlet både om politiske saker og om politisk kultur.

Ny politikk-begrepet knyttes også til endrede deltakelsesformer. Listekandidatenes syn på det de omtalte som en gammeldags partikultur, kan ses i lys av dette. De vektla flat organisasjonsstruktur, bred deltakelse og stor individuell frihet.

Ja, du ser jo alle disse flotte alliansene som oppstår. Vi har redusert utfyllingen på Høiensalodden. Vi har bevart Skappelsgate 2; Rolf Jacobsens hus, vi har bevart trehusbebyggelsen i Grønnegate. Altså, jeg kunne fortsette sånn. Sak etter sak etter sak. Som har med miljø og kultur å gjøre, allianser inn i alle partier har løst disse sakene. Hadde disse sakene kommet opp på 60- eller 70-tallet, så hadde det blitt utfylling, det hadde blitt firefeltsveier, det hadde blitt rivinger. Det blir det ikke lenger. (Informant, Hamar).

Konklusjon

Materialet fra intervjuene med listekandidatene i Hamar og Stor-Elvdal viste at de varierte noe i forhold til hvilke enkeltsaker de vektla og i styrken i kritikken mot den lokale politiske og administrative kulturen. Men hovedinntrykket fra intervjuene var at enkeltsakene fungerte som en slags katalysator for det å gå utenom partiene når en skulle engasjere seg i lokalpolitikken. De partiene som var til stede i de to kommunene, hadde ikke evnet å fange opp misnøyen blant store deler av velgerne både når det gjaldt vedtak i konkrete saker og måten politikken ble drevet på. Listekandidatene ga uttrykk for et generelt ønske om «noe nytt»:

Så her vil jeg si «ingen nevnt, ingen glemt». Lokalpolitikken trengte en fornyelse, den trengte nytt liv. Og det var det en del som så. Og med den kommunesammenslåinga, trafikkaksjonen og en del andre ting, så var på en måte øyeblikket der.

Oppslutningen om de lokale listene gikk igjen noe ned etter oppsvinget på nittitallet. Men de spiller fremdeles en viktig rolle i lokalpolitikken, ikke først og fremst som målbærer av geografiske interesser, men som en viktig alternativ arena når de etablerte partiene ikke er flinke nok til å ta opp i seg nye saker, strømninger, og engasjerte mennesker. De lokale listene fortjener oppmerksomhet, ikke først og fremst på grunn av sin samlede oppslutning, men som sin rolle som arena for fornyelse og vitalisering av lokalpolitikken. Derfor bør vi også skifte synet på fenomenet lokale lister fra «førmoderne» til «moderne», som uttrykk for nye krav både til politikken innhold og form.

Litteratur

- Aardal, B. (1999). *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-forlaget.
- Aars, J. og Ringkjøb, H.-E. (2005). Party Politicisation Reversed? Non-partisan Alternatives in Norwegian Local Politics. *Scandinavian Political Studies*, 28: 161-181.
- Aftenposten* (1999). «Bygdekrangel-Norge går til valg. Rått parti». 6. august.
- Arstein, T. (1997). *Gøy på landet? Bygdelister i norsk lokalpolitikk 1945 - 1995*. Institutt for sammenliknende politikk, Universitetet i Bergen. Hovedfagsoppgave.
- Berglund, F. (1999). Har partiene mistet grepet på velgerne? i Aardal, Bernt: *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-forlaget.

- Bergh, J. og Bjørklund, T. (2009). Lokalvalg og riksmål: forskjeller og likheter, i Saglie, Jo (red) (2009). *Det nære demokratiet. Lokalvalg og lokal deltakelse*. Oslo: Abstrakt forlag
- Bjørklund, T. (1999). *Et lokalvalg i perspektiv*. Oslo: Tano Aschehoug.
- By- og bygdelistas valgprogram for 1999. <http://www.byogbygdelista.no/> lest 05.09.11
- Bygdelista Stor-Elvdal i mitt hjerte's valgprogrammer for kommunevalgene 1995 og 1999.
- Drammen byliste. <http://www.drammenbyliste.com/> lest 05.09.11
- Hamar Arbeiderblad* (1990). Nesten ingen ja-stemmer. 23. april.
- Heidar, K. og Saglie, J. (1991). *Partimedlemsundersøkelsen 1991. Om gjennomføringen av en utvalgsundersøkelse med medlemmer av norske politiske partier*. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Hjellum, T. (1967). *Partiene i lokalpolitikken*. Oslo: Gyldendal.
- Inglehart, R. (1975). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Style Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Listhaug, O. (1989). Gamle og nye modeller i valforskning: Eit oversyn. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 30:339-360.
- Reiser, M. og Holtmann, E. (Eds.) (2008). *Farewell to the Party Model? Independent Local Lists in East and West European Countries*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Ringkjøb, H.-E. (1996). *Rekruttering til lokalpolitikken. Ei undersøkelse av partia sitt rekrutterings- og nominasjonsarbeid i fire norske kommuner*. Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen. Hovedoppgave.
- Ringkjøb, H.-E. og Offerdal, A. (1998). *Partimedlemsundersøkelsen i Telemark 1997*. Sluttrapport. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonskunnskap/SEFOS, Universitetet i Bergen.
- Ringkjøb, H.-E. og Aars, J. (1999). *Party Politicisation Reversed? The Potential Localisation of Local Politics in Norway*. Bergen: University of Bergen: Paper prepared for The Fourth European Summer School in Local Government Studies in Uppsala August 9th to 18th 1999.
- Rokkan, S. (1966). Electoral Mobilization, Party Competition, and National Integration, i LaPalombara, J. and Weiner, R. (red.). *Political Parties and Political Development*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rose, L. og Skare, A. (1996). *Lokalt folkestyre i klemme?* Oslo: Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo. Forskningsnotat 01/96.
- Seip, J. A. (1997). *Utsikt over Norges historie*. Oslo: Gyldendal.
- Statistisk sentralbyrås nettsider*: <http://www.ssb.no/folkemengde/arkiv/tab-2011-02-24-06.html>, lest 17.10.11
- Statistisk sentralbyrås nettsider*: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/25-6.html>, lest 17.10.11

- Strand, M. (2000). *Engasjement i lokale lister: Protestatferd eller ønske om lokalpolitisk fornyelse? En studie av deltakere på lokale lister i to Hedmarkskommuner*. Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo
- Valen, H. og Rokkan, S. (1964). *Local Politicization and Party Commitment*. Paper for special session on progress in Electoral Research, Sixth World Congress, International Political Science Association, Geneve 1964, s. 6 (Sitert i Hjellum, T. (1967). *Partiene i lokalpolitikken*. Oslo: Gyldendal.
- Valen, H. (1972). Norway: Local Elections in the Shadow of the Common Market. *Scandinavian Political Studies*, Yearbook 7:272-282.
- Østerud, Ø. (1991). *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget.

FINANSIELL IDEALISME VERSUS FINANSIELL PRAGMATISME¹

| Bent Sofus Tranøy

Dette kapitlet handler om kunnskapsgrunnlaget for moderne finansmarkedsregulering. Finans- og statsgjeldskrisene som har skyllet over verdensøkonomien de siste tre årene har aktualisert dette temaet med ubehagelig intensitet. Kapitlet fremmer to påstander. Den første er kritisk i tonen og påpeker svakheter ved det kunnskapsgrunnlaget konvensjonell økonomisk teori har «levert» til dem som arbeider med finansmarkedsregulering. De to viktigste resultatene av disse svakhetene er for det første at de har gått utover evnen til å beskytte henholdsvis vanlige forbrukere og småsparere mot maktovergrep fra dem som selger finansielle tjenester. Samtidig har svakhetene i kunnskapsgrunnlaget redusert den intellektuelle beredskapen mot finanskriser. Den andre påstanden er optimistisk og konstruktiv i tonen: Den er at det i prinsippet finnes muligheter for å bøte på disse svakhetene ved å se på tilgjengelig, alternativ teori.

Begge disse påstandene bygger på et generelt premiss jeg tar som uproblematisk: Det er en nær sammenheng mellom hvordan den til enhver tid hegemoniske økonomiske teori konseptualiserer finansmarkeder og hva slags regulering som blir oppfattet som mulig og ønskelig av dem som steller med slikt. Moderne finansmarkeder er svært komplekse, og moderne finanstilsyn er uten unntak befolket med høyt kvalifiserte

---

¹ Forfatteren vil gjerne få takke to anonyme referees for gode og presise kommentarer og i tillegg rettes en spesiell takk til min student og ved tidligere anledninger medforfatter Ingrid Hjertaker for omfattende og fenomenalt treffsikre innspill.

økonomer og jurister med finansmarkedskompetanse. Det er en triviell hermeneutisk innsikt at de tusen millioner handlingene - for ikke å si handlingene - som tilsammen utgjør det vi kaller finansmarkedet, ikke kan tolkes uten hjelp av forutforståelser. Gitt en verden der økonomisk «vitenskap» er institusjonalisert og profesjonalisert med vertitabelt monopol på enkelte sentrale premissgivende stillinger, vil det være slik at dominerende forståelser innenfor økonomifaget er et sentralt premiss for hvordan finansmarkedet faktisk reguleres.

Kapitlet er bygget opp på følgende måte: I del 2 gjør jeg rede for det jeg kaller det funksjonalistiske og konvensjonelle synet på finansmarkeder. Dette synet er forankret i nyklassisk mikroteori og videreutviklingen av denne. Det er et syn som innebærer at man ser lyst på finansmarkedets evne til å fordele ressurser i økonomien på en gode måte, samtidig som man tenker seg at markedet i hovedsak er stabilt - og viktigere: selvstabiliserende. I forlengelsen av dette kan vi skille ut en posisjon jeg kaller for finansiell idealisme. Denne postulerer at målet må være at finansmarkedet skal få realisere sitt fulle potensial gjennom at en rekke prosesser skal få lov til å løpe så fritt som mulig.

I kontrast til finansiell idealisme presenterer jeg i del 3 et perspektiv jeg kaller for finansiell pragmatisme. I dette perspektivet framstår finansmarkedet som en arena der den mektige og velinformerte gjerne tjener store penger på bekostning av den mindre informerte og mektige, samtidig som de påfører samfunnet store kostnader i form av ustabilitet. På samme måte som konvensjonell økonomi bygger opp under finansiell idealisme, kan de pragmatiske forestillingene om hvordan finansmarkedet faktisk fungerer, forankres i det jeg kaller tilgjengelig alternativ teori. Disse er henholdsvis informasjons-, transaksjonskostnads- og atferdsøkonomi. Finansiell pragmatisme og dens faglige forankring diskuterer jeg i del 4.

Del 5 rommer en kort avsluttende diskusjon. Der forsøker jeg å si noe håndfast om intet mindre enn hva slags finansiell regulering verden trenger nå. Dette gjør jeg ved å samle trådene fra diskusjonen av finansiell pragmatisme og det jeg kaller tilgjengelig alternativ teori i relativt konkrete forslag til regulering. Jeg konkluderer med at det er langt fram før vi kan få en finansmarkedsregulering som tilfredsstillende de krav jeg mener springer ut av denne agendaen.

Det konvensjonelle synet: Finansiell idealisme

En funksjonalistisk forståelse

Det er ikke vanlig å begynne elementære drøftinger av finansmarkedet med en diskusjon av maktforskjeller og faren for ustabilitet. Normalt begynner man med å liste opp alle de viktige funksjonene finansmarkedet fyller. Det finnes flere ulike varianter av lister over de funksjoner et finansmarked ivaretar, men vi treffer noe nær et minste felles multiplum om vi tar med det aller mest grunnleggende: Evnen til å matche dem med sparekapital til overs med dem som har behov for å låne penger (eventuelt selge andeler i et foretak) for investerings- eller forbruksformål. Ved at en bank eller megler kan samle mange små innskytere eller selge en emisjon til mange små investorer, sørger slike institusjoner samtidig for å glatte ut to typer av motsetninger som fort ville oppstå hvis hver og en sparer var avhengig av å finne én matchende debitor:

- For det første har finansinstitusjoner evnen til å bygge bro mellom dem som ønsker kort tid til forfall (for eksempel en lønnskonto-kunde som ønsker løpende adgang til pengene sine) og dem som ønsker lang tid fram til endelig forfall (for eksempel en boliglånskunde). På engelsk kalles denne funksjonen for *maturity transformation*.
- For det andre kan finansinstitusjoner glatte ut mulige motsetninger mellom dem som ønsker å plassere et lite beløp og dem som ønsker å låne/emitere et stort beløp. På engelsk kalles dette gjerne for *convenience denomination*.

Ved å aggregere et stort antall innskytere/investorer kan en finansinstitusjon videre bidra til å transformere risiko ved å omplassere og spre den. Det samme prinsippet gjelder for forsikringsselskaper. De gir mange kunder anledning til å dele sin risiko slik at risikoen for hver enkelt blir marginal i forhold til hva den ville vært om vi alle var selvassurandører eller om vi solgte all vår risiko til en individuell motpart i form av for eksempel en annen husholdning.

Videre legger finansmarkedet til rette for internasjonal handel og investeringsaktivitet ved at det finnes et marked for veksling av valuta. For husholdninger er dette viktig både ved reiser og ved kjøp av for eksempel eiendom i utlandet.

Endelig kan man si at finansmarkedet gjør det mulig for dem som sitter på et formuesobjekt å selge dette videre, det vi kan kalle *likviditetsfunksjonen*. Finansmarkedet bidrar også til prisfastsettelse på formuesobjekter ved at mange kjøpere og selgere møtes. Til slutt kan vi ta med at et finansmarked dominert av store mellommanns institusjoner bidrar til å aggregere informasjon om priser og kredittstrømmer sammenlignet med en situasjon hvor atomiserte aktører møtes på individuell basis. Disse siste tre funksjonene er mindre viktige for mitt formål i dette kapitlet og vil ikke bli diskutert i det videre.

I lærebokframstillinger av dette eller disse markedene legges det gjerne vekt på hvor viktig det er for realøkonomien at alle disse funksjonene er ivaretatt. Dette illustreres tydeligst ved å tenke i binære motsetninger. Uten tilgang til kreditt og investorkapital ville husholdninger og entreprenører måtte vente til de selv hadde tilstrekkelig sparekapital før de kunne gjøre sine investeringer. Kreditt gir oss anledning til å glatte ut forbruk, investering og sparing over livsløpet, noe som innebærer mange åpenbare fordeler. Vi kan for eksempel kjøpe bolig mens vi er i etableringsfasen og nedbetale den i takt med at våre inntekter stiger. Fjern denne muligheten fra samfunnet, og du har samtidig påvirket alt fra reproduksjonsrate til sosial og geografisk mobilitet.

Videre er det ganske åpenbart at når motsetningen mellom dem som ønsker å spare små beløp på kort sikt og dem som ønsker å låne og investere store beløp med lang tidshorisonnt glettes ut (*convenience denomination* og *maturity transformation*), reduseres transaksjonskostnadene dramatisk sammenlignet med en situasjon der det ikke fantes institusjoner som kunne fylle disse funksjonene. Endelig ville risikofordelingen i et samfunn uten anledning til å dele risiko via kreditt, verdipapir- og forsikringsmarkedene kunne virke sterkt begrensende på økonomisk aktivitet samtidig som det ville skape noen svært ubehagelige fordelingsutfall (enkelte låntagere, sparere og entreprenører som i dag taper litt, ville tape alt).

Denne binære «enten-eller»-tankemodellen kan fort lede over i et grunnleggende utviklingsoptimistisk syn på finansmarkedet: Institusjonell utvikling innebærer å gå fra noe enklere og mer primitivt til noe mer høyerestående, et system som bedre og mer effektivt enn før ivaretar de grunnleggende funksjonene beskrevet over. Det er vanlig å bruke begrep som «dypere», «mer utviklede», «mer likvide» eller mer «komplette» markeder på en udelt positiv måte. Tilsvarende blir finansiell innovasjon fort til et (i hvert fall i hovedsak) positivt fenomen. Nye produkter og

tjenester i finansmarkedet blir sett på som noe som hjelper markedet å utvikle seg til å bli nettopp dypere, mer likvid og mer komplett.

Nyklassisk forankring

Den funksjonalistiske forståelse av finansmarkeders virkemåte er forankret i det nyklassiske mikroøkonomiske paradigmet. Dette begynner med å anta rasjonelle, fullt informerte aktører som velger med utgangspunkt i faste, transitive preferanser. I en slik verden blir det lite svindel (svindlere drives ut av markedet fordi folk er informerte og ikke vil handle med dem). Perspektivet hjelper oss å kartlegge betingelser for fullkommen konkurranse som blant annet inkluderer null transaksjons- og etableringskostnader, og homogene varer. Oppfylles dette, samt et krav om uendelig mange tilbydere og etterspørere, får vi **prisfaste** kvantumstilpassere på tilbudssiden (tilbyderne må akseptere den prisen som dannes i markedet) og suverene konsumenter på etterspørselssiden. På begge sider av markedet forfølger aktørene sine materielle egeninteresser (de maksimerer økonomisk nytte). Konsumenten av finansielle tjenester og produkter har makt fordi hun har makten til å velge bort.

Ingen tror på denne modellen som en empirisk beskrivelse. Likevel utgjør den selve grunnfjellet for moderne økonomisk tenkning, det har den gjort siden den ble utviklet mot slutten av det 19. århundre. Den er referansepunktet man bruker for å beskrive andre mer realistiske tilnærminger. Det er heller ikke uvanlig å hevde at denne modellen er «tilstrekkelig lik» hva som gjelder på mange virkelige markeder, mye av tiden. Man tenker seg at avvik fra normalen (iht. forutsetningene) jevner seg ut statistisk sett eller at konkurransen tar livet av dem som ikke tilpasser seg.

På 1960-tallet ble den nyklassiske modellen videreutviklet med forestillingen om at folk ikke bare velger rasjonelt, de er også i stand til å danne seg rasjonelle forventninger om fremtidige priser og kvanta og andre økonomiske størrelser. Dette er i utgangspunktet ikke en hypotese om at alle har rett hele tiden, men om at avvik på begge sider av for eksempel en prisbane vil tendere til å jevne seg ut: I gjennomsnitt gjetter folk riktig.

En spesielt viktig anvendelse av denne logikken finner vi i hypotesen om effektive markeder (Fama 1965). Dette er en teoritradisjon som sier at prisene i finansmarkedet til enhver tid reflekterer all tilgjengelig og relevant informasjon om forhold som påvirker framtidig avkastning

og risiko slik at disse blir «riktige». Det er bare uventede begivenheter («sjokk») som kan bringe prisene ut av det leie de har funnet, og slikt skjer normalt ikke så ofte. Teorien gir dermed minst to føringer som er viktige for vår holdning til å regulere finansmarkedene.

For det første er dette en teori som sier at finansmarkedene *speiler realøkonomien heller enn å påvirke den*. Prisene på aksjer, verdipapirer og lån reflekterer reelle begivenheter i verdens produkt- og servicemarkeder: Finner et selskap opp et nytt produkt som folk vil ha, stiger selskapets aksjekurs på en måte som reflekterer den økte inntjeningen man kan forvente. Det ligger reelle forhold bak, ikke rykter, flokkmentalitet, manipulasjon eller hysteri. For det andre er det en teori som gjør oss relativt optimistiske med hensyn til hvor stabile markedene er. Det er klart sjokk kan forekomme, men disse vil være reelle, og ikke et resultat av at ville og spekulative bobler blåser seg opp eller sprekker.

Fram til finanskrisen i 2008 var denne måten å forstå finansmarketers virkemåte dominerende i kretser der politikkpremisser faktisk utformes: i sentralbanker, IMF, OECD også videre. Dette ga grobunn for en holdning vi kan kalle for finansiell idealisme. Det er en posisjon som framholder betydningen av at markedene skal få fungere etter læreboka. Vi kan stilisere posisjonen ved å skille ut følgende standpunkter:

For det første er det viktig å maksimere likviditeten i markedet, jo mer det handles, dess bedre. Dette betyr at om en aksje omsettes 100 ganger per dag, er dette bedre enn om den omsettes 10 ganger som er bedre enn 1 gang per dag som er bedre enn en gang per måned. På børsen er det viktig at hver enkelt aksje er likvid (lett å selge) fordi det reduserer risikoen for å bli sittende fast i en aksje man ønsker å selge. Slik blir det mindre risikabelt for investorer å delta i emisjoner der bedrifter søker å skaffe seg mer egenkapital. Strengt tatt finnes det ingen annen begrunnelse for å ha et annenhåndsmarked i aksjer enn denne. Om dette innebærer at det er et mål i seg selv å maksimere antallet transaksjoner, er et spørsmål jeg skal komme tilbake til under.

Mer generelt tenker man seg at stor likviditet i et marked gjør det lettere å finne «riktige priser», altså en pris som speiler underliggende økonomiske realiteter. Samtidig forventes det at store handelsvolumer vil redusere avstanden mellom det en som både selger og kjøper vil forlange ved henholdsvis kjøp og salg (tenk på forskjellen mellom bankens kjøps- og salgskurser når man skal veksle en valuta).

Det andre hovedprinsippet for finansielle idealister er at komplette markeder holdes fram som et ideelt mål. Ideen ble først utviklet som

et premiss i generell likevektsteori av Kenneth Arrow og Gerard Debreu, altså det matematiske beviset for og idéen om at alle markeder kan klarere (finne sin pris/være i likevekt) samtidig. Komplette markeder er en tilstand man aldri kan nå, men det altså noe man altså bør søke mot i følge denne ideologen. Tilstanden er kjennetegnet ved at det er mulig å handle i/vedde på/beskytte seg mot en hver tenkelig framtidig tilstand. For å gi en enkel illustrasjon: Det bør finnes et marked og én pris for paraplyer levert neste mandag om det regner og en annen pris om det ikke regner. I praksis innebærer idealet om komplette markeder at man bør være positiv til så godt som alle finansielle innovasjoner så lenge disse bidrar til å skape nye handelsmuligheter: Et eksempel kan være min mulighet til å forsikre meg mot at dine verdipapirer faller i verdi slik jeg kan gjøre i markedet for såkalte «nakne» Credit Default Swaps – forkortet CDS. Dette instrumentet blir forsvart med nettopp dette, at det bidrar til å gjøre markedet mer komplett.

Det tredje og fjerde prinsippet følger av det vi hittil har sagt: Finansielle innovasjoner er iboende gode. Disse bidrar jo nettopp til at funksjonene listet opp over, kan fylles og at målet om komplette markeder kommer nærmere. Det fjerde prinsippet er at gjennomsjennelighet – eller *transparency*, må maksimeres. Jo åpnere informasjon, dess lettere er det for aktørene å gjøre rasjonelle tilpasninger.

I sum ser vi at denne posisjonen ikke har noe begrep om skadelig og verdinedbrytende spekulasjon.

Finansiell idealisme i praksis

Forfatteren har deltatt i flere fora der årsaker til og mulige botemidler mot finanskrisen av 2008 er blitt diskutert av akademikere og «praktikere».² I begge leire har jeg ved flere anledninger møtt en holdning som kan beskrives som finansiell idealisme. Et sitat fra et daværende styremedlem i det amerikanske sentralbanksystemet (Governor of the Federal Reserve System), Kevin Warsh, illustrerer den samme holdningen på en presis måte. I en tale holdt i juni 2007, et tidspunkt da verdens kredittmarkeder var begynt å vise tegn til å fryse til, uttalte han følgende i en tale:

² Jeg satt blant annet i regjeringens finanskriseutvalg som arbeidet fra høsten 2009 til litt over nyttår 2011. Se NOU 2011: 1 «Finanskrisen».

Indeed, liquidity-fueled innovation has made markets substantially more «complete»--that is, more risks are more readily priced and traded without significant diminution in value than in prior period the concept of «complete markets» is, in my view, a useful, aspirational, and theoretical construct, even though perfectly complete markets, in which every agent is able to costlessly trade claims on every state of the world, represents an unachievable goal.

Det er sannsynligvis lite kontroversielt å hevde at de intellektuelle strømningene finansiell idealisme representerer et veldig tydelig krystallisert uttrykk for, dominerte den akademiske fagøkonomien de siste 30 årene eller så før finanskrisen i 2008. Men dette er bare halve historien. Teoretisk økonomi slik den praktiseres av forskere med selvforståelse som vitenskapsmenn og -kvinner, tar alltid mange forbehold i form av eksplisitte forutsetninger. De som faktisk regulerer verdens finansmarkeder, har ikke anledning til å gjemme seg bak slikt. På deres arenaer må det lages lovtekster og regler som må implementeres.

Den tidligere lederen i det britiske finanstilsynet (Financial Services Authority), Lord Turner (2010: 6), som har bred erfaring fra så vel nasjonale britiske som internasjonale reguleringsprosesser, beskriver hva som gjorde det jeg – ikke han – kaller for finansiell idealisme spesielt attraktivt for dem som faktisk utformet de praktiske reguleringsiltakene³:

...A set of ideas complex and internally consistent enough to have intellectual credibility, but simple enough to provide a workable basis for day to day decision-making. Complex human institutions – such as those which together form the policymaking and regulatory system – are difficult to manage without guiding philosophies – and guiding philosophies are most compelling when they provide clear answers. And a philosophy which asserts that financial innovation, market completion and increased market liquidity are always and axiomatically beneficial, provides a clearer basis for the decentralisation of regulatory decision making, than one which teaches that innovation is sometimes valuable and sometimes not, depending on the market and depending on the circumstances.

---

³ Lord Turner beskriver den samme holdningen som en «vulgær versjon» av likevektsøkonomi.

Videre omtaler Turner (2010:5) det jeg vil beskrive som et klart teleologisk element ved de finansielle idealistenes markedsforståelse: Man kunne aldri nå det endelige målet, men man kunne hele tiden streve for å komme nærmere perfektjonen:

What the conventional wisdom of policymakers therefore reflected was not a belief that the market economy was actually at an Arrow-Debreu nirvana – but the belief that the only legitimate interventions were those which sought to identify and correct the very specific market imperfections preventing the attainment of that nirvana. Transparency to reduce the costs of information gathering was essential: but recognizing that imperfections might be so deep as to be unfixable, and that some forms of trading activity be socially useless, however transparent, was beyond the ideology.

Finansiell pragmatisme

Hva er så alternativet til de finansielle idealistenes virkelighetsforståelse? Et pragmatisk perspektiv gir ikke et enkelt, deduktivt og koherent verdensbilde slik idealismen gjør. Det er mer «bottom up» eller induktivt om man vil. I stedet for aksiomatiske læresetninger om (betingelser for) fullkomne markeder begynner man med faktiske observasjoner av finansmarkedsatferd. Et organiserende prinsipp kan være å speilvende de fire læresetningene fra den idealistiske posisjonen og spørre hvordan verden ser ut hvis en ser kritisk på disse aksiomene. Etter å ha gjort dette vil jeg vise hvordan finansiell pragmatisme kan forankres i det jeg kaller tilgjengelig alternativ teori.

Ved å rykke fram på denne måten velger jeg samtidig å bruke et annet organiserende prinsipp enn det jeg brukte i diskusjonen av finansiell idealisme. Der gikk jeg fra (nyklassisk) teori til et idealistisk, men likefullt operativt nivå. I diskusjonen av pragmatisme vil jeg gå fra kritiske observasjoner av atferd (denne delen) videre «opp» til teori (del 4) før jeg til slutt (i del 5) forsøker å samle trådene i en kort diskusjon av mulige operative, regulatoriske konsekvenser av analysen.

Et hovedproblem med forestillingen om at det gjelder å maksimere likviditeten i markedet, er at det er mellommenn involvert i de fleste finanstransaksjoner. Disses be- og avlønning er gjerne helt (på institusjonelt nivå) eller delvis (på individuelt nivå) bestemt av marginer og

volum. Volumet er i sin tur bestemt av størrelsen på og antallet transaksjoner som gjennomføres. Dette skaper et motiv for det som i bransjen selv kalles for «churning», som bokstavelig talt betyr å kjerne, som i kjerne smør, metaforen er vel at man sender noe ut i en runddans. Dvs. at man lokker kunden til å gjøre stadige utskiftninger i sin portefølje, ikke fordi man strengt tatt tror dette vil gi bedre avkastning, men fordi det øker provisjons- og gebyrinntektene til mellommannen.

Finanskrisen oppviste flere eksempler på atferd som passer til denne beskrivelsen, også i det norske markedet. Bankenes salg av (lånefinansierte) strukturerte produkter og deler av det som ble gjort før Terras forretninger med norske kommuner ble til «Terra-saken», er – i tillegg til mye annet galt – eksempler på denne typen atferd. Man kan videre spørre om computerstyrt aksjehandel der hovedpoenget er å kjøpe og selge på bakgrunn av at din datamaskin får tilgang til og prosesserer informasjon om andres handler raskere enn et menneske kan, tilfører markedet noe som helst? For meg ser ut som en teknikk som rigger spillet i favør av dem som har ressurser til å investere i slikt utstyr, helst plassert i fysisk nærhet til børsens egne maskiner slik at man kan få et mikrosekunds forsprang på de andre i kampen om å reagere på markedsinformasjonen.

Som vi så over, er andrehåndsmarkedet i aksjer utelukkende begrunnet med at det er en nødvendig betingelse for at investorer skal tørre å delta i emisjoner, det vil si den delen markedet som faktisk tilfører næringslivet egenkapital. I lys av dette er det interessant at volumet på omsetningen i andrehåndsmarkedet stadig vokser relativt til hva som faktisk hentes inn av ny kapital på verdens børser etter som likviditeten i andrehåndsmarkeder rundt om kring stadig blir «bedre».

Et stort problem med idealet om komplette markeder kommer til syne hvis vi trekker opp et skille mellom forsikring og veddemål. Dette skillet kan uttrykkes ved satsen: All forsikring innebærer et veddemål (ved utfall x «vinner» jeg, ved utfall y vinner du), men ikke alle veddemål kan med noen grad av rimelighet beskrives som forsikring. Et iøyenfallende utviklingstrekk ved moderne finansmarkeder de siste 10 årene før finanskrisen av 2008 var framveksten av markedet for Credit Default Swaps (CDS). Dette er kontrakter som sikrer kjøperen utbetaling av hele eller deler av verdien av en nærmere bestemt kredittportefølje hvis skyldner skulle få problemer med å møte sine forpliktelser. Dette markedet nådde fram mot krisen svimlende summer (flere titalls «norske» billioner,

altså flere titalls tusen milliarder dollar) målt ved total eksponering, om ikke i form av kontantstrømmer.⁴

Sett i et finansielt idealisme-perspektiv representerte utviklingen av dette markedet et viktig skritt i retning av mer komplette markeder. Hovedpoenget er at CDS'er tillater overføring av risiko fra en som ikke har mage for den til en som har, et rendyrket framskritt. I et pragmatisk perspektiv har dette markedet høyst problematiske sider. Kjernen her er såkalt nakne CDS'er, altså muligheten til å forsikre seg mot fall i porteføljer du ikke selv eier. Dette fenomenet illustrerer også forskjellen mellom veddemål og forsikring. Fra gammelt av snakket man i forsikringsbransjen om «insurable interest», altså at du faktisk har verdier å forsikre. Det er for eksempel ikke anledning til å kjøpe forsikring mot at naboens hus skal brenne ned, slik at du selv blir rik om en brann skulle ramme naboens hus. Få er i tvil om dette ikke ville gi gode incentiver. Det fortoner seg som en spesielt dårlig idé at du kan kjøpe en slik forsikring hvis du for eksempel er elektriker med lav moral og gode ferdigheter og adgang til naboens sikringsskap.

Et hovedpoeng i kritikken av CDS-markedet er at det gir nye muligheter for short salg, altså anledning til å tjene penger i et fallende marked. Gitt prisnivået slike forsikringer ble solgt på, kan vi legge til at det ga anledning til å tjene store penger relativt til innsatsen om det altså bare gikk galt med porteføljene man forsikret. En slik mulighet styrker interessen for og dermed incentivet til å forsøke å bevirke et fall i bestemte porteføljer eller hele markeder. Mektige aktører kan forsøke å bevirke et slikt fall gjennom ulike teknikker. En slik er ryktespredning og velpubliserede salg på strategiske tidspunkter. En annen og mer fordekt teknikk er å pakke papirer gjerne CDO'er (Collateralized Debt Obligations en form for strukturerte obligasjoner, mer om disse under) eller syntiske CDO'er basert på CDS'er) som er ment å implodere på et senere tidspunkt. Riktig utført kan dette gi institusjonen som pakker dem, en dobbel gevinst. Først får den honorar i det den råtne pakken selges, deretter kan den cache inn forsikringen når pakken, helt etter planen, mister (mye av) sin verdi på et senere tidspunkt.

---

⁴ Se Lanchester 2010:64. Dette er forøvrig et bruttotall. Siden enkelte kontrakter utligner andre, vil det aldri bli snakk om å utbetale fullt så mye, men det er snakk om en enorm «netto» eksponering uansett.

En slik praksis illustrerer begge de to hovedproblemene dette kapitlet interesserer seg for. For det første innebærer den et klart misbruk av makt, der det ikke skapes verdier, men i stedet foregår et nullsumspill der velinformerte aktører på innsiden av et marked tjener penger på bekostning av mindre sentralt plasserte og informerte aktører. For det andre bidrar en slik praksis til at finansøkonomien blir mindre stabil enn den ellers ville vært. Pakkingen av råtnende papirer bidrar til oppturen, mens den planlagte imploderingen bidrar til nedturen. Selve eksistensen av nakne CDS'er virket også til å øke den samlede oppbyggingen av risiko før krisen: Den viktigste aktøren bak utstedelsen av CDS'er – AIG – hadde ikke en gang vært i nærheten av å sette av nok kapital til å fylle sine forpliktelser da ting gikk galt i markedet for CDOer, det er heller ikke så overraskende hvis man først erkjenner to forhold. For det første ble ikke CDS-markedet regulert som et forsikringsmarked, men som et marked for derivater. Hvis vi kombinerer dette med at salg av nakne CDS faktisk gjorde at utsteder kunne forsikre hver enkelt portefølje i markedet flerfoldige ganger, skjønner vi at tapsmulighetene ble enorme. Som kjent måtte AIG reddes av amerikanske skattebetalere i en redningsaksjon til en verdi som er vanskelig å anslå nøyaktig, men som sannsynligvis dreide seg om mer enn 150 milliarder dollar (Rajan 2010:136).

En kritisk diskusjon av innovasjon innenfor finanssektoren kan begynne med den enkle, men ikke banale observasjon at kreditt er en type gode som kjennetegnes ved at det finnes situasjoner der det i praksis er best om det ikke gis så mye kreditt som folk faktisk etterspør. Erklært betalingsvilje i avgjørelsesøyeblikket er ikke nok til å kunne fastslå at en gitt låneavtale bidrar til individuell velferd eller god ressursallokering. En innovasjon som bidrar til at kreditt strømmer til mennesker uten reell tilbakebetalingsevne slik at det bygges hus det ikke finnes reell etterspørsel etter, representerer ikke noen velferdsforbedring.

Vi må spørre: Er det en reell effektivitetsforbedring, et nullsumspill med tilhørende fordelingskonflikt, eller det siste kombinert med verdiødeleggende egenskaper (altså en innovasjon som systematisk bidrar til at penger går inn i prosjekter med negativ avkastning) vi står overfor ved en gitt innovasjon? Finanskrisen og beslektede problemer som råsalg av strukturerte produkter gir oss rikelig med materiale for å illustrere denne tematikken. Ta den amerikanske subprimeboblen. En rekke nyskapninger som vanskelig kan karakteriseres som annet enn verdiødeleggende, gjorde denne mulig (Johnson og Kwak 2009:21-22).

Én innovasjon var lån med negative avdrag, gjerne kombinert med lave renter (lokkerenter) de første årene etter at kontrakten ble inngått. Kombinert med en annen nyskaping, «stated income loans» – altså lån hvor låntager ikke trengte å dokumentere opplysninger om egen betalingsevne og -historikk, gjorde lån med negative avdrag det mulig for nesten hvem helst å skaffe seg en bolig. Muligheten til å få finansiert disse i flere tilfeller svært risikable og noen ganger helt håpløse lånene ble forsterket av nok en innovasjon, Collateralized Debt Obligations, som altså forkortes til CDO. CDOer bygget på en helt fundamental overvurdering av bransjens evne til å vurdere og prise risiko, de tåkela den usikkerhet investor akslet i det man kjøpte seg inn i dem, og det er ikke urimelig å hevde at CDOer således bidro til at penger ble lånt ut som ellers ikke ville blitt lånt ut. En siste innovasjon som vi allerede har stiftet bekjentskap med, nemlig Credit Default Swaps (CDS) – bidro også til at penger strømmet mot boliginvesteringer med negativ avkastning. En CDS er som sagt i realiteten en forsikring mot tap i en nærmere bestemt portefølje. Ved å tegne CDSer mot tap i subprimemarkedet kunne utstederen av CDOer lettere få god kredittvurdering på sine «produkter».

At gjennomskinnelighet eller åpenhet og innsyn er en god ting, virker i utgangspunktet som noe så vel idealister som populistene skulle kunne enes om. Men det finnes unntak, og unntaket jeg vil ta opp her, illustrerer et viktig poeng som peker utover idealistenes virkelighetsforståelse. Mens idealistene ønsker komplette markeder, noe som lett kan forstås som at det bør finnes et marked for alt, vil en tilhenger av et pragmatisk perspektiv framholde at velfungerende markeder er avhengig av at nettopp ikke alt er til salgs. Egentlig er poenget så enkelt: Transaksjoner må rammes inn av normer. Skal man for eksempel ha et arbeidsmarked der eksamensresultater er avgjørende for jobbmuligheter og begynnerlønn, kan ikke eksamensresultatene selv være til salgs. Skal de fungere som sorteringsprinsipp, må de utdeles på bakgrunn av andre kriterier enn betalingsvilje og -evne. For at systemet skal virke, må de i stedet deles ut i henhold til faglige normer forvaltet av kompetente lærere med velutviklet yrkesstolthet.

Vi finner en klar parallell til dette i problemet som oppstod når såkalte «rating agencies» som Moodys, Standard & Poor og Fitch – altså selskaper som kredittvurderer gjeldsutsteders kredittverdighet – begynte å publisere modellene de brukte i sitt arbeide. Kredittvurdering er ikke en eksakt vitenskap. Det gjøres sannsynlighetsvurderinger med ut-

gangspunkt i et knippe forenklende forutsetninger og terskelverdier. Da disse ble kjent, begynte verdipapirpakkerne, altså de store investeringsbankene, å optimalisere sitt design med hensyn på den nå kjente modellen. Samtidig intensiverte de jakten på kredittvurderingsselskapenes egne medarbeidere for å få hjelp til å tilpasse seg modellen på bekostning av det vi kan kalle en konstruktiv frykt for ikke å få beste karakter. Når vi i tillegg vet at markedet for kredittvurderinger var hemmet av svært skjeve incentiver - papirutsteder betaler selv for vurderingen – har vi to av ingrediensene som forklarer at kredittvurderingene slett ikke fungerte slik de skulle. I stedet fikk vi en grov undervurdering og dermed grov feilprising av risiko.

Teorisk forankret pragmatisme?

Som vi har sett, er den finansielle idealismen klart forankret i nyklassisk teori og videreutviklingen av denne knyttet til «forventningsrevolusjonen», altså det skiftet som trådte inn da konvensjonelle økonomer begynte å forutsette rasjonelle forventninger. Siden den pragmatiske posisjonen er mer induktiv, er det vanskelig å gjøre en like klar og sterk kobling til økonomisk teori. Selv den lille smakebiten jeg har gitt over, kunne med hell ha vært koblet til keynesiansk økonomi, økonomisk sosiologi, kognitiv psykologi og økonomisk historie for å nevne noen av de tradisjonene som har interessert seg for i hvert fall deler av tematikken jeg har beskjeftiget meg med her.

I dette essayet vil jeg imidlertid begrense meg til å diskutere tre perspektiver som ligger tettere opp til hva som faktisk undervises ved høyere samfunnsøkonomiske læresteder. Litt forenklet kan vi skille mellom tre generasjoner økonomisk teori for dette formålet. Teorien har beveget seg fra det nyklassiske utgangspunktet jeg beskrev via informasjons- og transaksjonskostnadsøkonomi og i retning av atferdsøkonomi. Tendensen er at økonomisk teori har utviklet seg i retning av å rette vår oppmerksomhet mot stadig flere problematiske sider ved markedene for kreditt; spare- og investeringsprodukter og forsikring.

Resten av denne delen er viet en diskusjon av de tre teoretiske posisjonene som følger etter det nyklassiske paradigmet. Det er ikke noe poeng å gi en fullstendig redegjørelse for dem. Hensikten er å få fram hvilke problemer de retter vår oppmerksomhet mot, og hvilke generelle regulatoriske prinsipper som kan tenkes å passe gitt problembeskrivelsen.

Jeg bruker mest plass på det atferdsøkonomiske perspektivet, dette har da også de mest radikale implikasjonene for finansmarkedsregulering.

Informasjonsøkonomi

Informasjonsøkonomiens utgangspunkt er at ulike aktører har ulik grad av informasjon om produkter, tjenester og i noen tilfeller hvor dette er relevant – sine kunder. Dette perspektivet er ikke spesielt opptatt av at forbrukere ikke er rasjonelle i betydningen begrenset kognitiv kapasitet. Det er først og fremst informasjonsforutsetningen, aktørens evne til å skaffe seg relevant informasjon på egenhånd man letter på sammenlignet med nyklassisk teori. Ser vi på kreditt- og kapitalmarkedet med utgangspunkt i interessene til dem som ikke er på innsiden, framstår asymmetrisk informasjon som et kjerneproblem. Dette er særlig forbundet med kjøp av *experience goods* og *credence goods*. Experience goods er goder hvis kvalitet vi ikke kjenner før vi har konsumert dem/tatt dem i bruk. Typiske eksempler kan være restaurantmåltider eller meglertjenester ved et eiendomssalg. Credence goods er goder hvis kvalitet vi ikke en gang kjenner etter at vi har tatt dem i bruk. Et ofte brukt eksempel er vitamintilskudd. Tjenester utført av bilverksted eller rørlegger kan også være credence goods, det kan ta lang tid før vi vet om vi har fått det vi betalte for. I finansmarkedet vil kjøp av ulike spare- og investeringsprodukter og tilknyttede rådgivningstjenester kunne karakteriseres som credence goods. Det vil kunne gå mange år før vi vet om rådene/plasseringene gjort på våre vegne var gode gitt mulighetene på investeringstidspunktet.

Nyinstitusjonell økonomi

Det nyinstitusjonelle perspektivet er oftest brukt for å analysere forholdet mellom aktører på tilbydersiden i et marked. Av særlig interesse for oss her er at det retter oppmerksomheten mot transaksjonskostnader. Nyinstitusjonell økonomi opererer også med et mindre heroisk menneske-bilde enn «ren» nyklassisk teori. Vi kan si at bildet av den rasjonelle forbruker svekkes ytterligere sammenlignet med nyklassisk teori, aktøren har både begrenset informasjon og begrenset evne til å nyttegjøre seg den fordi det tar for mye tid og krefter å prosessere den om den så skulle være der (*bounded rationality*). Vi står altså igjen med begrenset rasjonelle aktører som tar beslutninger under usikkerhet og der motparter godt

kan tenkes å opptre opportunistisk. Mangel på hederlighet føres altså eksplisitt inn i modellen. Dette kan kontrasteres med et «rent informasjon-søkonomisk» utgangspunkt, der problemer oppstår fordi andre aktører ikke vet, men hvor poenget i og for seg ikke er å lure noen.

Blant de viktigste problemene dette perspektivet retter oppmerksomheten mot, er søke- og informasjonskostnader, forhandlingskostnader (inkludert kostnadene med å sette opp en avtale), kostnader som oppstår fordi en forsøker å unngå å bli lurt og kostnader forbundet med bytte av kontraktspartner (switching costs). Dette perspektivet åpner for at tilbydere bevisst søker å innhulle sitt tilbud i kompleksitet med det formål å forvirre forbrukeren slik vi har sett ved for eksempel salg av CDO'er og andre strukturerte produkter. Et transaksjonskostnads-økonomisk perspektiv bidrar også til å heve den intellektuelle beredskapen mot «churning», altså en atferd der mellommenn i finansmarkedet bevisst søker å øke transaksjonshyppigheten med det mål å øke sine gebyrinntekter på kundens bekostning. Ulike teknikker for å «låse» kunden er også et problem dette perspektivet retter oppmerksomheten mot.

Atferdsøkonomi

Atferdsøkonomi bygger videre på ideen om begrenset rasjonalitet, men på en radikal måte. Med utgangspunkt i kognitiv psykologi er målet å kartlegge systematiske skjevheter i måten vi bedømmer og beslutter i økonomiske situasjoner («biases»).

Et premiss for denne retningen er forestillingen om at vi med hell kan skille mellom et «automatisk system» og et «reflekterende system». Forestillingen har røtter i evolusjonær psykologi som i sin tur blant annet er opptatt av hvilke egenskaper som har hjulpet mennesket til å overleve og reproducere i det vi kan kalle prehistorisk tid. Tenk på behovet for å beslutte om man skal flykte eller slåss – det kan være livsfarlig å nøle for lenge – eller hvordan vi går fram når vi griper en gjenstand i flukt gjennom luften (en avansert, men automatisert ballistisk kalkyle ligger til grunn). De to systemene kan kontrasteres slik (basert på Haidt 2006 og Thaler og Sunnstein 2008).

Automatisk system

Ukontrollert
 Uanstrengt
 Assosiativt
 Raskt
 Ubevisst
 Ferdighetsbasert
 Stor simultankapasitet
 Gammelt

Reflekterende system

Kontrollert
 Anstrengt
 Deduktivt
 Langsomt
 (Selv)bevisst
 Regelbasert
 Strengt tatt ingen simultankapasitet
 Nytt

Biases oppstår fordi disse to systemene virker sammen i kompliserte samspill når mennesker gjør valg. Vi klarer ikke å tenke på mer enn en ting av gangen, men må stadig ta avgjørelser. Å la være å velge er også et valg. Tommelfingerregler er ofte gode, men ikke alltid, særlig ikke om de er utviklet under andre forhold enn dem vi som rase lever under i dag.

Dette er et felt i rivende utvikling, og listen over mekanismer som kan være virksomme i en gitt økonomisk beslutningssituasjon og som dermed også kan forklare store begivenheter som bobler som blåses opp og bobler som sprekker, begynner å bli veldig lang. Dette er noen av de viktigste:

Anchoring – beslutninger om riktig kvantum og størrelse, vi lar oss manipulere til å ta utgangspunkt i en i og for seg vilkårlig pris. Vi klarer ikke å tenke uten å sammenligne. Den som kan påvirke hva vi sammenligner med – den som kan påvirke vår «anchoring» – kan samtidig påvirke vår vurdering av billig vs dyrt, rimelig vs urimelig eller pent vs vanlig. Et vanlig triks blant forvaltere er å gjøre et tidsutsnitt som får en plassering i aksjer til å framstå som spesielt lønnsomt sammenlignet med bankrente.

Availability – vi feilbedømmer sannsynligheter med utgangspunkt i få observasjoner, tror aksjekurser fortsetter å stige, overvurderer muligheten for at samme type ulykke som vi nettopp har hørt om, skal ramme oss.

Representativeness – en form for generalisering, lager mønstre der de ikke finnes – kan spille sammen med availability til å få oss til å tro at en forvalter som har oppnådd gode resultater fram til nå, vil fortsette å levere dette.

Confirmation bias – Beslektet med den over: Vi har bestemt oss for hvordan verden henger sammen og tolker ny informasjon slik at vi kan opprettholde dette bildet.

Overconfidence - urealitiske forventninger til hva fremtiden vil bringe og hva vi kan klare å utrette, er særlig aktuelt i «boom perioder» i økonomien.

Status Quo bias gir i praksis en sterk sannsynlighet for at en stor gruppe velger minste motstands vei stilt overfor et valg – *default option* - det man får om man ikke aktivt velger fra en meny, blir svært viktig.

Loss aversion. Vi knytter oss til det vi allerede har og verdsetter det å unngå et tap, mer enn en tilsvarende gevinst – kan gjøre oss redd for endring – gir «status quo bias.»

Mindless choosing - vi orker ikke forholde oss til for mange alternativer, og dette gir i praksis fort også status quo bias.

Vi lar *Sunk Costs* veie når vi tar beslutninger, sammen med Status Quo bias kan dette føre til at vi sitter for lenge på investeringer.

Framing – To budskap som rent logisk er identiske oppfattes forskjellig avhengig av presentasjon: For eksempel reagerer folk forskjellig på å høre at en operasjon er forbundet med 10 prosent dødsrate eller 90 prosent overlevelsesrate, på samme måte kan det lønne seg for en investeringsrådgiver å konsentrere seg om å presentere gevinst- snarere enn tapsmuligheter.

Hyperbolic discounting– Urimelig verdsetting av gevinster her og nå på bekostning av større gevinster litt fram i tid. Øker sannsynligheten for at vi skal la oss friste av lokkerenter.

Mental Accounting – vi har flere mentale lommebøker. Vi ser en pris som andel av noe heller enn å vurdere den absolutte summen vi betaler. Kan forklare toleranse for gebyrer og meglerhonorarer.

Hvis man legger atferdsøkonomi til grunn for sin analyse av finansmarkedsatferd, har man samtidig tatt skrittet over i en mekanismeorientert forståelse av (finans)økonomiens virkemåte. Elster (2007) definerer en mekanisme på denne måten:

Frequently occurring and easily recognizable causal patterns that are triggered under generally unknown conditions and with indeterminate consequences.

Å tenke i mekanismer snarere enn i form av lovmessigheter kan ha sterke implikasjoner for hvordan vi forstår økonomiske prosesser og dermed hvordan de skal reguleres. Dette kan illustreres: En typisk antagelse i

økonomisk teori er at når prisen på et produkt faller, stiger etterspørselen. En *sterk lov* om dette vil gi oss anledning til å si med hvor mye etterspørselen vokser når prisen faller med én enhet (vi kjenner helningen på etterspørselskurven). En *svak lov* vil bare fortelle oss retningen på endringen, ikke hvor mye etterspørselen stiger). En *mekanisme-tilnærming* derimot, vil fortelle oss at noen ganger vil prisfall lede til etterspørselsvekst, andre ganger vil prisvekst kunne gi sterkere etterspørsel (som er tilfelle ved enkelte prestisjeprodukter innenfor segmenter som klær og kosmetikk). Vi vet ikke på forhånd hvilken mekanisme som vil dominere, noe som burde fylle oss med ydmykhet.

Helt konkret kan denne problemstillingen være aktuell når skal forstå prisdannelsen i markedet for fondsforvaltere, megler tjenester og jus. Kan man forsøke å signalere kvalitet ved måten man priser seg på slik at for eksempel såkalt aktiv forvaltning for noen framstår som mer attraktiv ved at tjenesten prises relativt høyt? Ser man på prisingspraksis knyttet til den «hyperaktive» forvaltningsformen hedge-fond tilbyr, kan denne pris=kvalitet-mekanismen tenkes å gjelde.

Mot en ny regulatorisk agenda?

Hvis vi kobler de empiriske observasjonene I del 3 med teoribrokkene jeg har presentert i del 4, kan vi ane konturene av en ny regulatorisk agenda. Tanken er at hvis vi kan gi en god teoretisk forklaring på et fenomen finansielle idealister har en tendens til å overse, har vi samtidig sannsynliggjort at problemet er reelt og verdt å vurdere å regulere. Her strekker ikke plassen til mer enn noen raske eksempler, men logikken og retningen er forhåpentligvis klar.

Likviditetsdiskusjonen: For det første kan overdreven likviditet i et marked bidra til ustabilitet. Dette følger av at spekulasjonsmotivet er større, og koblingen til realøkonomien er mindre enn det finansielle idealister forestiller seg. For det andre kan vi godtgjøre at faren for «churning» er stor ved å vise til informasjonsasymmetri (som skaper muligheter sett fra meglers side) og nyinstitusjonell teori (som forteller oss at opportunistisk atferd ikke er å overraskes over). Resonnementet kan videre underbygges ved å vise til atferdsøkonomiens begrep om «mindless choosing». To bidrag til å redusere dette problemet kan være å avgiftslegge transaksjoner (det gjør churning dyrere og kan bidra til å vekke kundene) og å kreve standardisert produktopplysning i finansmarkedet.

Ideen om at finansielle *innovasjoner* ikke alltid leder til framgang for dem som kjøper dem og økonomien som helhet, kan også forankres i teorier om informasjonsasymmetri og opportunistisk atferd. De bør ganske enkelt vurderes i hvert konkrete tilfelle. En løsning på dette problemet kan være en godkjenningsordning – et produkttilsyn – etter modell av slik de fleste land ordner seg på markedene for mat og medisiner. Et spesifikt «produkt» som ganske enkelt burde forbys, er nakne CDSer. Dette fordi de ikke kan kobles til noe rimelig forsikringsbehov, men til gjengjeld gir anledning til en enorm risikooppbygging i finansiell sektor.

Råsalg av lån og finansielle produkter er fenomen som kan forklares ved hjelp av mekanismer som «mindless choosing» og «hyperbolig discounting» (på etterspørselsessiden) og opportunistisk atferd (på tilbyder-siden). Et sted å begynne her er å regulere fram standardisert presentasjon av tidligere avkastning (ved salg av finansielle produkter) og advarsler ved salg av lån.

En trist avslutning

I dette kapitlet har jeg argumentert for at det fram til nå rådende tanke-settet som har informert finansmarkedsregulering, er lite tilfredsstillende. I stedet for å være forankret i harde realiteter og observasjoner av faktisk atferd henger det fast i en teleologisk forestilling om at finansmarkedet stadig beveger seg mot å bli en mer upersonlig og effektiv allokering-maskin man skal behandle med den største varsomhet: Det gjelder å ikke tukle for mye ellers risikerer man å forstyrre dens iboende effektivitets-fremmende prosesser.

Jeg har argumentert for at finansmarkedsregulering heller burde ta utgangspunkt i det jeg kaller et pragmatisk perspektiv på sektoren. Dette er kritisk til ideer som at jo mer likvid, komplett og innovativt markedet er, desto bedre er det. I stedet peker dette perspektivet i retning av mindre og hardere regulerte markeder der hovedbeskjeftigelsen er å fylle de mellommannsfunksjonene tradisjonelle lærebøker i finans peker ut. Imidlertid tror jeg veien dit er lang og vanskelig. Jeg vil særlig få trekke fram tre grunner til at det er slik:

- Finanssektoren har blitt så stor og sammenvevd at en krise i bare én bank kan være nok til å forårsake enorme tap i realøkonomien. Dette gir sektoren en form for utpressingsmakt som reformene og hjelpepakken etter 2008 ikke har greid å bryte ned. Snarere

vert imot. Globalt sett er bankvesenet i dag mer konsentrert enn det var før krisen satte inn.

- Intellektuell lock-in, karrierer innenfor så vel finanstilsyn som akademia og i bransjen selv er bygget rundt det gamle paradigmet. Dette gjør at det å snu er forbundet med store kostnader, økonomisk og/eller emosjonelt for nøkkelaktører på feltet.
- I flere land, ikke minst i USA som også har verdens største og mest «utviklede» finansmarked, bruker sektoren enorme summer på å påvirke politikken. Det er også en omfattende «gjenbruk» (eller «revolving door»-problemer) på individnivå der tidligere bankfolk går til politikken og finansbyråkrater melder overgang til bedre betalte jobber i sektoren.

Litteratur

- Ariely, D. (2008). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decision*, New York: Harper Collins.
- Elster, J. (2007). *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Fama, E. (1965). The Behavior of Stock Prices, *Journal of Business*, 37 (1): 34-105.
- Haidt, J. (2005). *The Happiness Hypothesis: Putting Ancient Wisdom to the Test of Modern Science*, New York: Basic Books.
- Johnson, S. og Kwak, J. (2009) Finance: Before the Next Meltdown. *Democracy Journal*, Fall 2009, s.19-24.
- OECD (2007). *Roundtable on economics for consumer policy, summary report*, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/38/39015963.pdf>
- Raghuram, R. (2010). *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, Princeton: Princeton University Press.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. New Haven: Yale University Press.
- Turner, A. (2010). *Economics, conventional wisdom and public policy*. Keynote speech given at Institute for New Economic Thinking, Inaugural Conference, Cambridge, April 2010
- Warsh, K. (2007). *Financial Intermediation and Complete Markets*. Speech given at the European Economics and Financial Centre, London, England June 5, 2007. <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/warsh20070605a.htm> lesedato: 21.09.11.

HVORDAN OPPFATTER OG FORSTÅR EN GRUPPE OFFENTLIG ANSATTE MEDARBEIDERE FENOMENENE TILLIT OG MISTILLIT?

| Hans Chr. Høyer og Elin Wood

| det følgende skal vi stille spørsmål om hvordan en gruppe mennesker som er ansatte i ulike offentlige virksomheter og som tar en mastergrad i offentlig ledelse og styring, oppfatter og forstår fenomenene tillit og mistillit i en arbeidssituasjon.

Enten vi opptrer som privatpersoner, samfunnsborgere eller medarbeidere i ulike organisasjoner og virksomheter, berøres vi av fenomenene tillit/mistillit. De fleste av oss vil vel også være enige i at situasjoner og relasjoner som preges av liten eller manglende tillit, oppfattes som problematiske og vanskelige. Et annet samtidig kjennetegn ved utviklingen er at vi enten som samfunnsborgere eller medarbeidere i for eksempel offentlige virksomheter stadig oftere opplever å komme i befatning med spørsmål og oppgaver som handler om risiko og kontroll. Kontroll som aktivitet har hatt en økende tilslutning og akseptert funksjon i snart 20 år (Veggeland 2010). Det samme har oppmerksomheten på risiko og risikohåndtering. Stadig flere «kontrollører» i privat og offentlig virksomhet skal sørge for at ikke noe går galt eller at noen blir lurt (March 2008, Tjelta 2010). God kvalitetskontroll skal føre til at oppgavene gjennomføres på en effektiv og god måte. Etter vårt skjønn kan det derfor være grunn til å spørre om tillit til mennesket kan være i ferd med å bli mangelvare i dagens samfunn og organisasjonsliv, mens mistillit på tilsvarende måte i stadig større grad preger handlingslogikken både på individ- og organisasjonsplan. Ikke minst har denne tendensen

blitt påvist i studier av offentlig organisasjoner (Christensen 2006, Boin og Christensen 2008). På denne bakgrunn mener vi det derfor både er interessant og nyttig å bringe fram kunnskap om hva mennesker som har sitt arbeid i offentlig forvaltning mener kjennetegner fenomenene tillit og mistillit. Artikkelens forskningsspørsmål kan på denne bakgrunn formuleres på følgende måte: *Hvordan oppfatter og forstår en utvalgt gruppe medarbeidere i offentlig forvaltning fenomenene tillit og mistillit i en arbeidssituasjon?*

Teoretisk forståelse av tillit og mistillit

Generelt ser det ut til at mistillit ikke har vært gjenstand for særlig oppmerksomhet som selvstendig fenomen og begrep. Det ser mer ut til at mistillit oppfattes som det motsatte av fenomenet og begrepet tillit og på mange måter er et slags skyggebegrep og skyggefenomen til tillit (Grimen 2009, Gambetta 1988).

Fenomenet og begrepet tillit har derimot vært gjenstand for stor interesse innenfor ulike fagdisipliner som økonomi, sosiologi, statsvitenskap og psykologi (Mizstal 1998). Alle bidragsyterne i debatten peker på at tillit er et ganske vanskelig fenomen å få et glassklart bilde av med hensyn til både hva tilliten gjør med oss og hva vi gjør med tilliten (Vetlesen 2010). Samtidig peker bidragsyterne på at tillit er et helt grunnleggende fenomen å studere hvis en ønsker å forstå vårt samfunns måte å fungere på. Debatten om tillit som fenomen og begrep har slik vi ser det tre omdreiningspunkter. For det første har debatten dreiet seg om hvordan *tillit skal forstås og defineres*. Her pekes det på at fenomenet tillit har tre dimensjoner: en handlingsdimensjon, en kognitiv dimensjon og en følelsesmessig dimensjon. I denne studien vil vi være mest opptatt av tillitens handlingsdimensjon og av at tillit innebærer et troselement, eller, som vi skal komme nærmere tilbake til, at det å vise tillit innebærer noe mer enn å bare *vite*.

Den andre dimensjonen som preger debatten om tillit, er *tillitens nødvendighet*. Her diskuteres hvordan og hvorfor tillit er nødvendig for at et samfunn skal fungere. Generelt pekes det på at tillit er noe som reduserer usikkerhet ved at det skapes en form for orden. Eller som Luhmann (2005) vektlegger, nemlig at tillit er viktig for ikke å komme i en situasjon preget av handlingslammelse. Det tredje omdreiningspunktet i debatten er *tillitens grunnlag*. Her diskuteres det om grunnlaget for å

handle tillitsfullt er en vurdering på bakgrunn av interesser eller om det er en moralsk, normativ handling løst fra egeninteressen. Debatten dreier seg også om hvorvidt mennesket er mest altruistisk eller mest egoistisk nyttemaksimerende. Løgstrup (1991) er en viktig bidragsyter blant de som vektlegger menneskets altruistiske sider. Hans utgangspunkt er at mennesket fra naturens side møter andre med tillit. Dette er menneskets umiddelbare tilstand. Løgstrups tilnærming bærer med seg en overbevisning om tillitens naturlige og foretrukne forrang, som en eksistensiell tilstand av det gode. På motsatt side står det menneskesyn som ligger til grunn for økonomisk teori og dens modeller for hva som kjennetegner og preger menneskets handlinger. Her legges det til grunn at mennesket har en iboende tilbøyelighet til å handle formålsrasjonelt og nyttemaksimerende med utgangspunkt i individuell egeninteresse (Milgrom og Roberts 1992). Her vil tillit/mistillitsbaserte handlinger være en ren refleks av slike vurderinger. Tillit/mistillit vil derved ikke kunne gis en fast plassering langs dimensjonene godt/ondt, rett/galt. I noen situasjoner vil mistillitsbaserte/tillitsbaserte handlinger kunne være gode eller riktige, i andre vil de kunne være onde eller gale (Hardin 2002).

Luhmann representerer på mange måter en posisjon mellom disse ståstedene (Luhmann 1979). Han har en funksjonspreget tilnærming til tillit ved at han gjennom sin tillitsanalyse tar på alvor den interaksjonen som tilliten skapes innenfor. Han er opptatt av tillitens mulighetsbetingelser, heller enn de individuelle følelsesmessige bånd som eksisterer. Luhmann er dernest opptatt av «at dannelse og opprettholdelse av tillit dreier seg om den fremtidshorisont i den til enhver tid værende nåtidige nåtid som finnes» (Luhmann 1979, s. 44). Her blir nåtid sett på som et «kontinuerlig vedvarende begivenhetsveksel» og ikke som et moment eller øyeblikk (Luhmann 1979, s. 43). Luhmann tar på alvor og fokuserer på den dynamiske prosessen som tillit/mistillit stadig skapes innenfor og inngår i. Selve forholdet mellom tillit og mistillit oppfattes også ulikt. Begrepene kan ses på som dikotome begreper som er gjensidig utelukkende eller som begreper preget av et kontinuum, der absolutt tillit og absolutt mistillit utgjør ytterpunktene.

Metode, datagrunnlag og analytisk design

Dataene analysene bygger på, består av 34 individuelle essayer skrevet av medarbeidere i offentlige virksomheter som på deltid tar en mastergrad

i offentlig ledelse og styring. I essayet er studentene bedt om å svare på fire spørsmål som har med tillit å gjøre. Konteksten de blir bedt om ta utgangs-punkt i, er en arbeidssituasjon de kjenner. Det fjerde spørsmålet var:

Reflekter over hva du mener kjennetegner fenomenene tillit og mistillit.

Det er svarene på dette spørsmålet som i all hovedsak utgjør datagrunnlaget for den følgende analysen. I de andre tre spørsmålene ble studentene bedt om å reflektere over hva som skaper tillit *spontant* i en arbeidssituasjon, hva som skaper tillit i en arbeidssituasjon *over tid* og hva som kjennetegner en arbeidssituasjon som er *preget* av tillit. I tillegg ble studentene bedt om å oppgi kjønn. Lengden på essayene ble begrenset til 5 sider. I spørsmålsformularet som ble lagt ut i Fronter, ble studentene oppfordret til å besvare spørsmålene spontant, intuitivt og oppriktig, uten tanke på «rette eller gale» assosiasjoner eller følelser. Det ble også opplyst om at essayet ville bli behandlet helt anonymt. Spørsmålsformularene ble sendt ut i oktober 2010 til alle studenter som hadde påbegynt Masterstudiet i offentlig ledelse samme høst, det vil si til i alt 44 studenter. Generelt består gruppen på 44 studenter av mennesker i alderen 26 -56 år, hvorav 75 % er over førti år. De har alle flere års erfaring fra arbeid innenfor offentlig sektor og arbeider i dag enten på statlig, kommunalt eller fylkeskommunalt nivå. De har alle en utdanning som tilsvarer bachelor-nivå, og enkelte av dem har også mastergrad. Typiske utdanningstyper er sykepleier, lærer, økonomi eller annen samfunnsfaglig utdanning. Det ble i alt levert inn 34 essays, noe som tilsvarer en svarprosent på 78 %. Samlet var det 14 mannlige og 18 kvinnelige studenter som forfattet et essay. Det tilsvarer en svarprosent på 83 % blant de mannlige og 67 % blant de kvinnelige studentene. For å sikre anonymitet ble studentene ikke bedt om å oppgi noe om utdannings- eller erfaringsbakgrunn.

Det er selvsagt metodiske utfordringer ved datainnsamlingsmetoden. En utfordring er knyttet til mulige bias. Siden essayene er skrevet i en kontekst der medarbeiderne opptrer som masterstudenter, er det mulig at forfatterne har vært opptatt av hva som vil bli oppfattet som «riktige svar» framfor hva som vil være «ærlige svare». Denne mulige svakheten ble forsøkt motvirket ved at det under utdeling av oppgaven ble understreket at vi som forskere ikke var ute etter riktige, men ærlige svar. Slik essayene foreligger, preges de etter vårt skjønn av at de uttryk-

ker hvordan forfatterne faktisk oppfatter og forstår fenomenene tillit/mistillit. Den utvalgte studentgruppen har heller ikke noe på pensum som eksplisitt sier noe om hvordan fenomenene tillit/mistillit defineres eller forstås. Likevel ser vi ikke bort fra at funnene vil kunne være preget av den tillitsdiskurs som foregår i det offentlige rom. En annen utfordring ved datainnsamlingsmetoden er knyttet til de mulighetene den gir for generalisering. Statisk generalisering vil ikke være aktuelt, fordi antallet enheter er for lite til at det kan gi sikre beregninger. Mulighetene for det Esaisson (2003) omtaler som analytisk eller logisk generalisering, er derimot i en viss grad til stede. Det avgjørende her vil være om det kan antas at de utvalgte essayforfatterne er typiske representanter for offentlige medarbeidere i sin alminnelighet. Gruppens alderssammensetning, utdannings- og erfaringsbakgrunn skiller seg ikke i avgjørende grad ut fra hva vi ellers finner innenfor offentlig sektor. Samtidig kan det hevdes at disse offentlige medarbeiderne neppe er helt typiske siden de går på et masterstudie i offentlig ledelse og styring. Den mest robuste analytiske generaliseringen vil derfor være å se utvalget i forhold til andre offentlige ansatte som går på masterstudier i offentlig ledelse. Samlet gjør dette at universet funnene kan generaliseres til, er ganske begrenset. Vi velger derfor heller å se på studien som eksplorerende, med et noe begrenset generaliseringspotensiale. De empiriske analysene er i all hovedsak av kvalitativ karakter og er for det meste kombinasjoner av det som ofte betegnes som beretningsanalyser og analyse av meningsinnhold (Thaagaard 1998).

Det grunnleggende fokus i undersøkelsen er eksplorerende i den forstand at vi ønsker å få mer kunnskap om hvordan en utvalgt gruppe mennesker som har sitt arbeid i ulike offentlige virksomheter, faktisk oppfatter og forstår fenomenene tillit og mistillit innenfor en gitt kontekst, nemlig en arbeidssituasjon. Selv om studien grunnleggende er eksplorerende, har vi valgt å utvikle en del teoretisk funderte antagelser om hva empirien vil vise oss. Vi velger dette designet fordi vi mener det gjør det mulig for oss å strukturere empirien rent analytisk, og det er disse antagelsene vi vil bruke som utgangspunkt for drøftingen av hva empirien viser oss.

Med utgangspunkt i den teoretiske forståelsen av tillit og mistillit som er presentert i forrige punkt, vil den empiriske drøftingen og analysen ta utgangspunkt følgende antagelser:

1. Det teoretiske fokuset har vært mest konsentrert om fenomenet og begrepet tillit, og har sett mistillit som en form for «følgefenomen» til tillit. Er det da slik at informanter også vil være mest opptatt å si noe om fenomenet tillit og dermed se mistillit som det motsatte av tillit?
2. Med utgangspunkt i at tillit rent teoretisk blir oppfattet å ha tre dimensjoner, er det da slik at oppfatningene til informantene også vil speile at tillit har en handlingsdimensjon, en følelsesdimensjon og en kognitiv dimensjon?
3. Den teoretiske diskusjonen er delt i synet på om tillit/mistillit er noe ubetinget godt/ondt eller om det må sees på som noe amoralisk og interessedrevet. Med dette utgangspunktet, er det da slik at oppfatningene også vil variere langs denne dimensjonen?

Hva sier essayene om fenomenene tillit og mistillit?

Nedenfor følger en presentasjon over hva essayene sier om fenomenene tillit og mistillit. Kriteriet for valg av sitater er ønsket om å presentere sitater som kan få fram hva som er de typiske betraktninger blant informantene. Den empiriske gjennomgangen er delt i to. Første del tar for seg informantenes refleksjoner over fenomenet tillit. Den andre delen tar for seg refleksjonene over mistillit.

Tillit er en følelse, og den er god

Generelt viser essayene at informantenes tilnærming til fenomenet tillit både har noen gjennomgående likhetstrekk og at de skiller seg fra hverandre på noen gjennomgående måter. Først presenteres noen sitater som er typiske i forhold til hva fenomenet tillit består av: Først noen sitater fra tre mannlige informanter:

Informant 3:

Jeg definerer fenomenet tillit som en følelse av å kunne ha tiltro til noen og at det henger nøye sammen med handling.

Informant 18:

Tillit er en overbevisning om positive forventninger om en annen persons atferd og innebærer en tro på noe annet enn menneskets tendens til å tilskrive rettskafne intensjoner til en annen aktør. Hvis fenomenet tillit skal oppstå, må tillit eksistere som en relas-

jon mellom flere aktører og ikke som en egenskap ved individuelle aktører.

Informant 19:

Med tillit tenker jeg på følgende ord: Respekt, gjensidig respekt er alfa og omega når man skal bygge et tillitsforhold. Stole på.

Mens to av kvinnene uttrykker seg på denne måten:

Informant 8:

Tillit er en veldig positiv følelse som bringer trygghet og trivsel i hverdagen. Tillit er tro på andre mennesker.

Informant 20:

Tillit baserer seg på at man føler at man kan stole på en person. I dette legger jeg at personen snakker sant og kan ta avgjørelser som baseres på best mulig informasjon.

Tillit er noe som gjør noe med oss som er positivt i en arbeidssituasjon

Et annet gjennomgående trekk ved refleksjonene er at mange av informantene er like mye opptatt av hva tilliten gjør med oss og av hva vi gjør med tilliten, som av hva tillit som fenomen egentlig er. Nedenfor kommer noen sitater som viser hvordan dette kommer til uttrykk. Tre av de kvinnelige informantene uttrykker seg slik:

Informant 5:

Tillit som fenomen er en tilstand eller følelse av å stole på noe eller noen eller seg selv slik at en ro oppstår. Roen består av en sterk følelse av at det ordner seg, at man vil seg selv og hverandre vel, at man er ok. I en slik atmosfære blir man utforskende og modig og full av energi. Følelsen kjennes/fornemmes i kroppen.

Informant 14:

Fenomenet tillit, og innholdet i fenomenet er det grunnleggende og fundamentale i de fleste relasjoner i alle personers liv, enten i privat eller yrkesmessig sammenheng. Å oppleve, gi eller få, tillit, gjør det mulig for mennesket å vokse og utvikle seg. Du er trygg, tør å by på deg selv, er i utvikling. Å være i omgivelser som bærer

preg av tillit, innbyr til at du viser de beste sidene av deg selv, du våger å være åpen, og dette igjen innbyr til trivsel og lojalitet. Å vise hverandre gjensidig tillit er grunnleggende for at gode relasjoner skal oppstå, og en forutsetning for utvikling.

Informant 15:

I en gruppe som er preget av tillit, vil jeg påstå at man har et trygt sosialt liv, det er samhörighet og det er lettere å jobbe sammen. Det er lettere å overbevise/ påvirke noen som har tillit til deg. Man kan derfor være svært sårbar når man har mye tillit til noen, spesielt dersom noen man har stor tillit til, bryter tilliten. Tillit kan også være å stole på, ha kunnskap og være ærlig. Hvis man mister tilliten til noen, kan det ta lang tid å bygge den opp igjen.

To av de mannlige informantene sier det på denne måten:

Informant 18:

Tillit opptrer som basic trust og lim i et samarbeid. Det gjenspeiles gjennom åpen kommunikasjon, villighet til å ta risiko, evnen til å opptre aksepterende og støttende.

Informant 29:

Tillit gjør noe med en, det innebærer at en ikke forhåndsdømmer, og har respekt og gjør at en evner å møte mennesker på en søkende, spørrende og undrende måte...dette vil gi gode forutsetninger til å motta tillit i de aller fleste sosiale interaksjoner.

Tillit er komplekst sammensatt og funksjonsoverskridende fenomen

Et annet gjennomgående og mer generelt trekk er at informantene oppfatter tillit som et litt vanskelig fenomen å avgrense, i den forstand at det blir relatert til forhold på individ-, organisasjons- og samfunnsnivå. I tillegg blir begrepet assosiert med personlige og private forhold samtidig som det også knyttes til formelle forhold og roller som personer bekler. På denne måten er tillit som fenomen rolle- og funksjonsoverskridende. Samtidig er det en helt entydig oppfatning om at tillit er et fenomen som gir gode handlingsbetingelser når det gjelder effektivitet, trivsel, kreativitet og menneskelig velvære. Nedenfor følger noen sitater som eksemplifiserer dette.

En av de kvinnelige informantene uttrykker det slik:

Informant 24:

Tillit er noen rare greier. Det kan se ut som om noen kan gjøre hva de vil uten at andre føler tillit til dem, mens andre lett oppnår tillit fra både gamle venner og helt nye bekjentskaper, tilsynelatende på tross av manglende interesse eller oppførsel. Som eksempel på det første kan jeg nevne politikere, som kan jobbe nesten hele livet med ting de brenner for og som de legger ned mye tid og energi i, uten at mennesker rundt dem føler hverken tillit eller fortrolighet til vedkommende politiker i den oppgaven politikeren har påtatt seg. Selv har jeg opplevd at mennesker jeg knapt har rukket å bli kjent med, viser meg en, etter mitt eget syn, urimelig grad av tillit, selv etter kort tid. Hva kan dette ha seg, og hva er det tillit egentlig bygger på? For meg starter svaret på disse spørsmålene i et nytt spørsmål; hva er egentlig tillit? Uten å ville være alt for skråsikker, mener jeg at tillit kan være ulike ting for de forskjellige menneskene. Jeg tror mange oppfatter tillit som sterkt avhengig av integriteten, evnen eller karakteren til en person eller ting. Slik jeg selv har opplevd tillit, så handler det mye om å utvise omsorg. Men også dette kan innebære ulike ting hos forskjellige mennesker, som for eksempel forpliktelse ved å ha noens tiltro, å ha eller plassere avhengighet, å ha eller plassere tiltro til, å regne med, å tro med trygghet, og kanskje har også tillit noe å gjøre med å håpe.

Mens to av de mannlige informantene sier det slik:

Informant 26:

Tillitt kommer fra gjensidig forståelse og respekt, inkludering. Tillitt kan være situasjonsavhengig, nivåbasert, emneavhengig. Situasjonsavhengig menes at man har tillitt til en/noen i bestemte situasjoner for eksempel at enkelte kan håndtere krisesituasjoner bedre enn andre. Dette vil definitivt være avhengig av tidligere erfaringer, kjennskapet som en har til andre for å kunne involvere individer i bestemte situasjoner og den tillitten man har skapt eller opparbeidet gjennom ovennevnte handlinger.

Informant 33:

Begrepet tillit har mange positive ansikter og om jeg tar utgangspunkt i de før nevnte erfaringer, blir det tydelig for meg at forståelse, trygghet, toleranse, samhandling og det å styrke hver-

andres positive utvikling er viktige elementer. Likeledes vil styrking av en god arbeidsmoral og positivt fokus på utvikling og dannelse av positive subkulturer kunne være en følge av en stor grad av tillit på arbeidsplassen.

Mistillit oppfattes som det motsatte av tillit

Vi går nå over til å gjengi et utvalg av sitater som viser hvordan våre essayforfattere oppfatter og forstår fenomenet *mistillit*. Også her starter vi med noen sitater om hva mistillit består i:

Tre av de mannlige informantene sier det slik:

Informant 3:

Mistillit definerer jeg som en følelse av å ikke ha tiltro til noen og at dette også henger sammen med handling.

Informant 31:

Mistillit er når man er i tvil om personens hensikter og eller har erfaring med at personen ikke er til å stole på. Dette kan utartes ved at personen lyver eller maler sin egen kake i situasjoner som det gagnar han. Han kan stjele andres ideer eller være uloyal. Man kan også få mistillit til personer som har en væremåte hvor de er lite sosiale, har et vikende blikk og som kanskje ikke hilser når vi møter dem. Det kan også være mennesker som overeksponerer seg selv ved å fortelle om alt de gjør og tenker ukritisk uten å tenke på hva kollegaen måtte tenkte ut av det.

Informant 33:

Ut fra dette mener jeg å kunne anta at mistillit egentlig har mer eller mindre sterke uttrykk av disse kjennetegnene; skepsis, usikkerhet, intoleranse, ryktemakeri, baktaling, dannelse av negative subkulturer og utvikling av dårlig arbeidsmoral. Vegring mot å ta felles ansvar, tillitsverv, lav deltagelse på sosiale sammenkomster og spontane negative utblåsningssituasjoner på julebord etc. er med og understreker at mistillit preger miljøet framfor tillit.

Mens en av de kvinnelige informantene reflekterer slik om fenomenet:

Informant 23:

Mistillit for meg betyr at man har negative forventninger og at man ikke stoler på en annen person. Det henger sammen med mistenksomhet og fører til at man drar konklusjoner basert på handlinger noen har foretatt. Hvis man først har opplevd/fått mistillit i en stilling, kan det være vanskelig og i noen tilfeller umulig å opparbeide seg tillit igjen. Mistillit kan blant annet skapes ved å hemmeligholde informasjon, la være å inkludere ansatte samt at man går bak andres rygg.

Mistillit oppstår når tilliten blir borte

Et felles trekk ved refleksjonene er at mistillit som oftest beskrives gjennom å relatere det til fenomenet tillit. For et stort flertall av informantene framstår mistillit som det motsatte av tillit og derved som noe entydig negativt uten positive konsekvenser. Nedenfor følger noen typiske sitater som viser hvordan dette kommer fram:

To av de mannlige informantene sier det slik:

Informant 30:

Mistillit kjennetegnes ved at man ikke lenger har tillit - altså ikke stoler på de avgjørelser/beslutninger som tas. For eksempel at det oppstår et misforhold mellom forståelsen av hvem som har ansvar for hva. Det å ikke bli sett, ikke bli tatt med i en beslutningsprosess om arbeidsfordeling, kan skape en følelse av mistillit.

Informant 1:

Skillet mellom tillit og mistillit viser seg i hvordan en persons handlinger blir tolket. Handlinger og uttalelser som i fasen av tillit blir oppfattet som positivt kan i like stor grad oppfattes som negativt når mistilliten har sneket seg inn.

Mens to av de kvinnelige informantene uttrykker seg slik:

Informant 9:

Mistillit er noe som kan oppstå veldig plutselig. Gjerne knyttet til enkelthandlinger. Men kan i stor grad beskrives som det motsatte av tillit

Informant 15:

Mistillit er et ord jeg sjeldent bruker. For meg er det mer naturlig å bruke manglende kompetanse, liten faglig dyktighet eller ikke til å stole på. Det jeg forbinder mest med mistillit, er i situasjoner der det handles ut fra egne behov, ikke det som er forventet og akseptert. Dersom det er lite samsvar mellom verbal og non-verbal kommunikasjon, vil det også føre til mistillit. Det skaper utrygghet, og i en arbeidssituasjon kan det føre til at prosjekter mislykkes. I politikken brukes ofte ordet mistillit, men der forbinder jeg det med at ordet brukes når noen andre partier vil opp og frem. Ordet brukes mest for å fremheve seg selv i gitte situasjoner.

Mistillit gjør oss forbeholdne og redde

Som for fenomenet tillit så er mange av informantene opptatt av ikke bare hva mistillit består i, men av hva mistilliten gjør med oss og hva som skaper mistillit. Her er noen sitater som illustrerer dette:

Informant 11 som er kvinne, sier det slik:

Mistillit er svært undergravende for positiv utvikling. Mistillit skaper utrygghet, illojalitet og redsel. Du stopper å utvikle deg og vil gjerne søke til det som har vært. Du vil etter hvert være deg selv nærmest og holde kortene tett inntil brystet.

Analyse

Vi går nå over til å drøfte informantenes refleksjoner i forhold til våre tre utgangspunkt. Den første antagelsen vår dreier seg om at informantene ville uttrykke seg mest omfattende, og være mest opptatt av å si noe om fenomenet *tillit* og se på mistillit som det *motsatte* av tillit.

Generelt viser empirien at informantene uttrykker seg mer utfyllende om fenomenet tillit enn om fenomenet mistillit. Mange er opptatt av at mistillit følger etter tillit i tid i den forstand at mistillit oppstår som en følge av at tillit blir brutt. Bruddet mener flere av informantene skjer som en følge av misforståelser eller manglende informasjon. Et flertall av informantene kobler mistillit tydeligere til noe kognitivt og forståelsesmessig, mens tillit i sterkere grad kobles til noe følelsesmessig. Dette kommer vi nærmere tilbake til senere i analysen. Flere av informantene er også opptatt av at mens tillit er noe som det tar tid å bygge opp, så kan

mistillit skapes meget raskt og umiddelbart. Samtidig er det mange som eksplisitt sier at de oppfatter at tillit er det motsatte av mistillit, og det er et klart flertall som kan tolkes på denne måten.

Sett i forhold til utgangsforsventningen mener vi dette samlet sett må tolkes slik at antagelsen i hovedsak er innfridd. Særlig gjelder dette forventningen om at informantene ville være mest opptatt av å si noe om fenomenet tillit. I hovedsak blir også forventningen om at mistillit blir oppfattet som det motsatte av tillit, oppfylt. Men her er bildet mer sammensatt. Selv om et klart flertall av informantene er opptatt av at mistillit representerer det motsatte av tillit i den forstand at det er det samme fenomen, men med et motsatt fortegn, er det også flere som i sin forståelse av de to fenomenene er opptatt av at de er ulike i sin karakter. Det virker som om de oppfatter det slik at mistillit i større grad ser ut til bli sett på som et kognitivt fenomen, mens tillit i sterkere grad blir koblet til noe følelsesmessig. Det er også tydelig at flere av de spurte er opptatt av at det tar tid å etablere tillit, mens mistillit kan skapes umiddelbart. Det at mistillit så å si blir oppfattet som et resultat av brutt tillit, kan tolkes dit hen at vi som mennesker i utgangspunktet blir oppfattet å være tillitsfulle. Tillit og mistillit blir på denne måten forskjellige fenomener etter hvordan de oppfattes å passe inn i, eller relatere seg til den menneskelige natur.

Den andre antagelsen dreier seg om at informantenes oppfatninger og forståelse av tillit ville romme tre dimensjoner: en handlingsdimensjon, en følelsesdimensjon og en kognitiv dimensjon. Informantenes samlede oppfatninger og forståelse av tillit omfatter eller rommer uten tvil alle disse tre dimensjonene. Som sitatene viser, er alle informanter inne på en eller flere av disse dimensjonene. Den mest typiske benevnelsen som brukes om tillit, er *tiltro*. Tiltro kan knyttes til personer, situasjoner eller handlinger. Det er også et gjennomgående trekk at tillit oppfattes som noe positivt. Men som vi også har vært inne på, så oppfattes mistillit som noe negativt. Når det gjelder handlingsdimensjonen, er det blant de som er opptatt av denne dimensjonen stor grad av samstemmighet når det gjelder hva slags type handlingsuttrykk som er tillitskapende. Flere av essayforfatterne er også opptatt av at hva som skaper tillit er situasjons- og kontekstavhengig. Det ser dermed ut til at informantene mer implisitt relaterer tillit som fenomen til det som innenfor organisasjonsteorien definerer som *den passende logikk* (Marsch og Olsen 1995). Konkret innebærer dette at handlinger som skaper tillit er handlinger

som oppfattes som *passende* i denne spesifikke situasjonen og konteksten, mens det skapes mistillit hvis en handler *på tvers* av de handlinger som oppfattes som passende i situasjonen. Samtidig viser empirien at det er stor enighet blant essayforfatterne om hva som faktisk er uttrykk for tillit og mistillit i ulike samhandlingssituasjoner. Det kan tolkes som et uttrykk for at den kulturelle påvirkningen som medarbeidere i offentlig forvaltning i Norge utsettes for er ganske ensartet når det gjelder hva som er typiske uttrykk for tillit og mistillit.

Det er i alt 14 av informantene som er opptatt av at tillit grunnleggende sett er en *følelse*, mens det er 8 stykker som i større grad vektlegger at tillit dreier seg om en form for *forståelse* og som derved vektlegger de mer kognitive siden ved fenomenet tillit. De resterende 10 vektlegger de *følelsesmessige* og *kognitive* sidene omtrent like mye, og det er derfor ikke så lett å plassere dem i en av de to kategoriene.

Blant dem som vektlegger de mer kognitive aspektene er syv menn og to kvinner, mens blant de 13 som vektlegger de mer følelsesmessige aspektene, er 12 kvinner og 2 menn. Dette kan tolkes i retning av at kjønn har en betydning for hvilke av de to aspektene *følelse* eller *kognisjon* ved tillit som vektlegges. Forøvrig er dette i tråd med studier som viser at kvinner er mer opptatt av de «myke» og mer følelsesrelaterte sidene av politikk (Wängnerud, 1998). Den større vektleggingen av de følelsesmessige aspektene ved tillit kan muligens også tolkes som et uttrykk for en mer grunnleggende og dyp opptatthet av tillit. Dette er i så fall i tråd med Wolf (1996) som antar at kvinner er mer opptatt av tillit enn menn. Samlet peker dette i retning av at kjønn har en potensiell betydning for hva som blir oppfattet som tillitskapende og for hvor stor betydning tillit har i en samhandlingssituasjon.

Forventningen om at informantenes oppfatninger og forståelse av tillit og mistillit vil romme de tre dimensjonene, en handlingsdimensjon, en følelsesdimensjon og en kognitiv dimensjon, innfris i stor grad, hvis vi ser på essayforfatterne som en samlet gruppe. På den andre siden er det tydelig at ulikhetene i oppfatningene også kommer til uttrykk nettopp langs disse dimensjonene, og det er ingen av informantene som er opptatt av alle tre dimensjonene. Det synes vanskelig å tolke dette i noen bestemt retning utover at det viser at tillit på mange måter er et bredt og omfattende fenomen. Samtidig synes det å fremgå av materialet at mange av informantene oppfatter tillit som en generell tilstand eller tilnærming til livet. Samlet kan dette bidra til at oppfatningene av fenomenene tillit og mistillit blir ganske individuelle.

Den tredje antagelsen eller forventningen var om oppfatninger av tillit og mistillit spiller uenigheten som finnes i den teoretiske diskusjonen der tillit og mistillit sees som noe ubetinget godt eller ondt, eller om det må sees som noe amoralsk og interessedrevet. Som vi allerede har vært inne på, så er essayene nesten helt entydige i beskrivelsen av tillit som noe godt, mens mistillit representerer noe som er ondt, eller i alle fall ubetinget negativt. Det er kun ett eller to av essayene som kan tolkes på en slik måte at de oppfatter at tillit og mistillit mest er interesserelaterte fenomen og begreper, og på den måten ikke kan relateres direkte til hva som er godt eller ondt. Derimot er det, som tidligere nevnt, mange av forfatterne som hevder eksplisitt at tillit representerer noe godt som kan forstås som noe allment eller som en form for generell tilnærming til livet. Analysen viser også at de fleste av informantene oppfatter at tillit er den holdning som mennesket i utgangspunktet har til andre mennesker. Vi mener dette kan tolkes som et uttrykk for at et flertall av våre informanter plasserer seg ganske nær Løgstrups (1991) forståelse av tillit. På den andre siden viser empirien at flere av forfatterne er opptatt av at hva som konkret oppfattes som et uttrykk for tillit/mistillit er relativt og kontekstavhengig. Samtidig er det også slik at oppfatningen om hva som konkret representerer eller uttrykker tilliten/mistilliten, kan variere. Med andre ord kan innholdet i fenomenet tillit/mistillit være ulikt. I følge Vetlesen (2010) kan uenighet om tillitens grunnlag også ha sammenheng med at de som ser på tillit som noe ubetinget godt, er opptatt av hva tilliten gjør med oss, mens de som vektlegger at tillit er noe ikke-normativt og interesserelatert, er opptatt av hva vi gjør med tilliten. Blant våre informanter er det også et flertall av informantene som er mest opptatt av å si noe om hva tilliten gjør med oss.

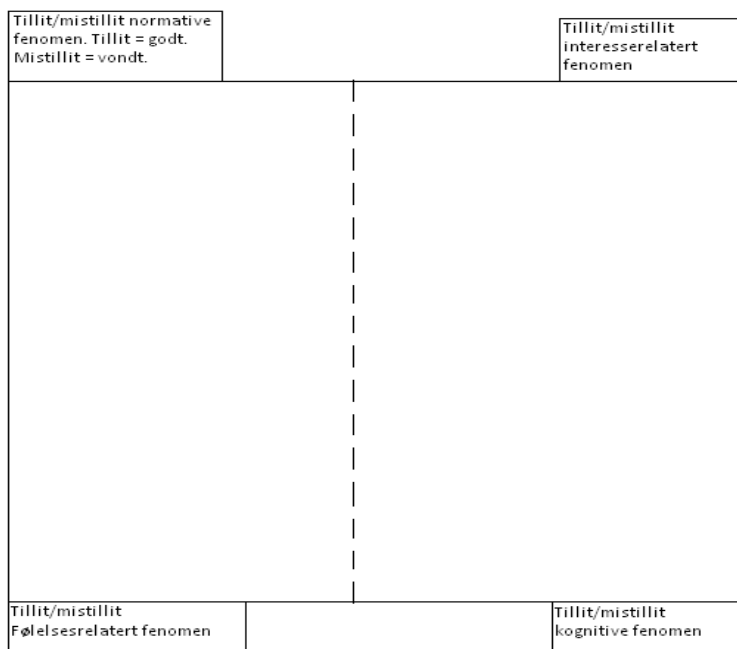
I denne sammenhengen er det interessant at flere av essayforfatterne er opptatt av at tilliten er et prosessuelt fenomen i den forstand at de vektlegger at en tillitstilnærming skaper mer tillit. På den motsatte siden vil da en mistillitstilnærming skape mer mistillit. Innenfor studier av atferd og handling i organisasjonsmessige kontekster diskuteres det ofte om handlinger preges av en form for *likevektsdynamikk*. Dette kan for eksempel komme til uttrykk i form av markedsmekanismer eller som handlinger som er preget av det Pierson (2000) omtaler som «increasing return», dvs. at handlingene og atferden er selvforsterkende. Vår empiri peker her i retning av at tillit/mistillit hører til blant de fenomener som vil være preget av selvforsterkende handlingslogikk.

Som en oppsummering viser essayene at det i denne utvalgte gruppen medarbeidere er en nesten entydig oppfatning av at tillit representerer noe ubetinget godt eller positivt og at mistillit representerer det motsatte. Det samlede bildet her er dermed at vår utvalgte gruppe medarbeidere i liten grad speiler uenigheten omkring forståelsen av tillit og mistillit som finnes i den teoretiske diskusjonen omkring fenomenene.

Konklusjoner

Målet med denne studien var å besvare spørsmålet: *Hvordan oppfatter og forstår en utvalgt gruppe medarbeidere i offentlig forvaltning fenomenene tillit og mistillit i en arbeidssituasjon?*

Analysene har vist at medarbeiderne generelt sett er mer opptatt av *tillit* som fenomen enn av *mistillit*. Et klart flertall av medarbeiderne ser på mistillit som det *motsatte* fenomen av tillit, og noe som oppstår som en følge av at tilliten blir brutt. Tillit blir sett på som et helt grunnleggende viktig fenomen i en arbeidssituasjon, og det blir forstått som noe som skaper gode handlingsbetingelser både i forhold til effektivitet, trivsel, kreativitet og menneskelig velvære. Tillit/mistillit er sammensatte fenomener som omfatter både kognitive og følelsesmessige aspekter samt

Figur 1. Ulike dimensjoner ved fenomenene tillit/mistillit

rene handlingsaspekter. Figur 1 nedenfor oppsummerer hva som kjenne-tegner gruppens samlede oppfatninger av tillit/mistillit med hensyn til hva de to fenomenene grunnleggende sett representerer:

Samlet viser essayene at et klart flertall av medarbeiderne befinner seg i den venstre delen av figuren. I dette ligger det også at det i gruppen som helhet er et klart flertall av medarbeiderne som er mest opptatt av det tilliten gjør med oss. Det er helt tydelig at mistillit og tillit som fenomen blir oppfattet eller satt inn i en normativ kontekst som innebærer at tillit blir sett på som noe ubetinget godt eller positivt, mens mistillit oppfattes som noe negativt. Det er visse indikasjoner på at medarbeidernes kjønn har betydning for plasseringen i figuren. Kvinnelige medarbeidere plasserer seg nærmere det nedre venstre hjørne i figuren mens mannlige plasserer seg mer mot den høyre siden.

Essayene forteller at tillit/mistillit oppfattes og forstås både som individuelle og kollektive fenomener som kan beskrives i generelle former som en tilstand, eller som en tilnærming eller følelse, både på kollektivt nivå og på individplan. I tillegg relateres fenomenene både til konkrete handlinger eller situasjonsspesifikke hendelser. Hvis vi analyserer informantenes refleksjoner i retning av hva som kjennetegner måten det etableres tillit/mistillit i en arbeidssituasjon, ser det ut til at *fortolkning* er en nøkkelaktivitet. Tillit/mistillit blir etablert gjennom fortolkninger av handlinger, hendelser, uttrykk og følelser og hva de kommuniserer. Fortolkningene omfatter for det første den *tillitsfulles* fortolkninger av den *tillitskapende* som menneske og som formell rolleinneholder. Dernest inngår en fortolkning om hva den tillitskapende har av oppfatninger om den tillitsfulle. I begge tilfeller er det konkrete handlinger og verbal og ikke-verbal kommunikasjon som brukes som fortolkningsknagger. For det tredje inngår også en fortolkning av hvilke følelser som vekkes hos den tillitsfulle selv. Samlet peker dette i retning av at tillit/mistillit skapes gjennom ulike fortolkninger av andre mer eksplisitte fenomen. Det ser derved ut til at tillit/mistillit har mye til felles med det Elster (1991) benevner som essensielt biprodukt av andre handlinger eller fenomen.

For flere av medarbeiderne er det også sentralt at tillit og mistillit er prosessuelle eller selvforsterkende fenomener i den forstand at tillit/mistillit skapes ved å vise tillit/mistillit. Tillit og mistillit er også fenomenen som kan skifte status som avhengig og uavhengig faktor meget raskt. Tillit/mistillit framstår på denne måten som fenomen som både har en sterk påvirkningskraft på oss mennesker og som vi som mennesker meget lett påvirker gjennom våre handlinger.

Relatert til den teoretiske forståelsen og diskusjonen av tillit/mistillit speiles informantenes oppfatninger og forståelser godt i denne. Det gjelder særlig den større opptattheten av tillit og at mistillit på mange måter blir sett på som et skyggefenomen i forhold til tillit. Speilingen er også tydelig når essayforfatterne samlede oppfatninger og forståelse av fenomenene tillit/mistillit peker på at tillit/mistillit dels omfatter en handlings en kognitiv og en følelsesmessig dimensjon. Samsvaret mellom teoretisk fokus og informantenes oppfatninger er langt svakere og nærmest fraværende sett i forhold til den ikke-normative og interesserelaterede forståelsen av fenomenene som er godt representert i teoriene, men som bare i begrenset grad finnes igjen i informantenes oppfatninger av fenomenene.

Utgangspunktet for denne studien var en undring eller antagelse om at tillit var et fenomen som var satt under press i dagens forvaltningsorganisasjoner så vel som i vårt moderne velferdssamfunn. Funnene i undersøkelsen kan ikke direkte verken bekrefte eller avkrefte en slik undring eller antagelse. Men indirekte mener vi at funnene kan tolkes i retning av at tilliten er under press i dagens forvaltningsevner. Som vi var inne på i innledningen, har styringen og ledelsen av offentlig virksomheter etter manges oppfatning de siste årene hatt et økende fokus på det instrumentelle formalistiske styringselementet, med sterkt fokus på kontroll gjennom mistillitsbaserte styringssystemer og i mindre grad vært opptatt av det mer menneskeorienterte ledelsesaspektet. Innenfor disse styringssystemene knyttes tilliten mest til om kontrollsystemene makter å føre god kontroll med arbeidet som skjer og ikke til enkeltmenneskene som utfører arbeidet. Det etableres slik sett det vi kan kalle en form for mistillitsbasert tillit. Denne styringsideologien preges også av en stor tro på rolledeling og entydighet i roller som vei til effektiv forvaltning (Røvik 2007, Christensen, Lægred, Roness og Røvik, 2009). Selv om informantene ble bedt om å relatere refleksjonene til arbeidssituasjoner, viser analysene at fenomenene tillit og mistillit ikke er så lett å knytte eller avgrense til konkrete situasjoner eller roller. Tillit og mistillit er delvis funksjons- og rolleoverskridende og kan på mange måter oppfattes som former for generelle modus som vi mennesker går inn og ut av. Vi mener dette peker på at det sterke fokus på skarp og formell rolledeling og rendyrking av roller, også på individnivå innen offentlige virksomheter, kan være en utfordring for tillitspregede arbeidsforhold. Informantenes vektlegging av at tillit og mistillit blir oppfattet å være selvforsterk-

ende fenomen og uttrykk for en generell tilnærming like mye som å være knyttet til spesifikke hendelser eller aktiviteter, peker i samme retning. Informanters entydige vektlegging av tillitens store betydning for å skape gode vilkår i arbeids- og samarbeidsforhold, tilsier at styringsprosedyrer bør vurderes mer nøye som påvirkningsfaktor på tillitsforholdene i en virksomhet generelt og for forholdet mellom ledelse og medarbeidere spesielt. Særlig er dette viktig ved innføringen av mistillitsbaserte kontrollsystemer som potensielt kan antas å få store utilsiktede konsekvenser for opplevelsen av gode handlingsbetingelser for dem som arbeider i forvaltningen. Empirien gir også visse indikasjoner på at egenskaper hos informantene (kjønn) har betydning for hvordan fenomenene forstås.

Samlet peker studien på behovet for mer forskning omkring hva de nåværende styringssystemene og den nåværende styringsideologien har å si for tillitsforholdene mellom menneskene som bekler de ulike posisjonene i forvaltningen. Etter vårt skjønn vil det være spesielt viktig å gå dypere inn i mistillitens vesen og ikke minst i hva som er effektene på medarbeidere i offentlig sektor når mistillit er en implisitt handlingsbetingelse. Hva skjer over tid om tilliten i fremtiden i stadig sterkere grad knyttes til mistillitsbaserte kontrollsystemer fremfor menneskets gode vilje, evne og profesjonalitet?

Litteratur

- Boin, A. and Christensen, T. (2008). The Development of Public Institutions: Reconsidering the Role of Leadership. *Administration & Society*. Sage Publications.
- Christensen, T. (2006). Staten og reformenes forunderlige verden, *Nytt norsk tidsskrift* 23: 215-228.
- Christensen, T., Lægred, P., Roness, P. G. og Røvik, K.A. (2009). *Organisasjonsteori for offentlig sektor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Elster, J., and Roemer J. E. (eds.) (1991). *Interpersonal Comparison of Wellbeing*. Cambridge University Press.
- Esaïsson, P. (2003). *Metodpraktikan: Kunsten at studera samhelle, individ och marknad*. Norstedts Juridik.
- Gambetta, D. (1988). *Trust: making and breaking cooperative relations*. Oxford: Blackwell.
- Grimen, H. (2009). *Hva er tillit?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hardin, R. (2002). *Trust and Trustworthiness*, Russel Sage Foundation: New York.
- Lindvert, J. (2001). Feminism och förvaltning. I Rothstein, B. (red.) *Politik som organisation*, Stockholm: SNS.

- Luhmann, N. (2005). *Fortroande. En mekanisme for reduksjon av sosial kompleksitet*. Daidalos.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. Wiley: Chichester.
- Løgstrup, K. E. (1991). *Den etiske fordring*. Copenhagen: Gyldendal.
- March, J. G. (2008). *Fornuft og forandring – ledelse i en verden beriget med uklare*. Forlaget samfundslitteratur.
- Migrom, P. and Roberts, J. (1992). *Economics, Organization and Management*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- March, J. G. og Olsen, J. P. (1995). *Democratic Governance*. New York: Free Press.
- Misztal, B. (1998). *Trust in Modern Societies*. Politiy Press.
- Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *The American Political Science Review* Vol. 94, No. 2 June 2000.
- Røvik, K. A. (2007). *Trender og translasjoner: ideer som former det 21. Århundrets organisasjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thagaard, T. (1998). *Systematikk og innlevelse*. Bergen, Sandviken: Fagbokforlaget.
- Tjelta, S. (2010). ISO-TYPEN. Den panoptiske nidkjærhet, det uhyggelige og kimen til en ny sosialkarakter. *Matrix*, 201;2,184-214.
- Veggeland, N. (2010). *Den nye reguleringsstaten. Idébrytninger og styringskonflikter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vetlesen, A. J. (2010). Tillitens forrang. *Nytt norsk tidsskrift*. 03/2010 s 325-329.
- Wängnerud, L. (1998). *Politikens andra sida: om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Avhandling, Göteborgs universitet.
- Wolff, J. (1996). *An Introduction to Political Philosophy*, Oxford University Press.

Å LEDE ASYMMETRISKE KUNNSKAPSORGANISASJONER – «MISSION IMPOSSIBLE»?

| Jan Merok Paulsen

Den særegne logikken i utdanningsorganisasjoner har vært et puslespill som har fascinert både utdanningsforskere og organisasjonsteoretikere siden 1970-tallet. Utdanningsforskere observerte tidlig at skole-reformer fikk liten, begrenset eller i beste fall høyst varierende effekt på hvordan lærerne arbeidet i klasserommet – «reformer kommer og går og klasse-rommet består» (Ball 1987, Cuban 1984, Goodlad 1984). Samtidig fant organisasjonssosiologene John W. Meyer og kolleger, gjennom studier av det amerikanske offentlige skolesystemet, at variasjon i klasse-romspraksis var et gjennomgående trekk: Variasjon i arbeidsprosesser, metoder og elevresultater på tvers av klasser innenfor samme avdeling, mellom avdelinger på samme skole og mellom skolene innenfor det samme skoledistriktet (Meyer & Rowan 1992, Scott 1992). I teoretisk forstand innebærer dette at den operative kjernen i utdanningsorganisasjoner kun er såkalt løst koblet til den formelle strukturen og at lærerens klasseromspraksis og handlingsteorier fremstår som en «privatisert» sfære (Brunsson 1989). Dette systematiske trekket har sine naturlige forklaringer, men det byr også på problemer i et utviklings- og innovasjonsperspektiv: Hvordan spre innovasjoner i et organisatorisk system som langt på veg er privatisert og lukket for innsyn? På den andre siden er det veldokumentert i storskalastudier at dersom ledere og lærere bryter dette mønsteret og institusjonaliserer kulturer og strukturelement som fremmer samarbeidslæring og innovasjonsspredning, gir det et signifikant positivt bidrag på elevenes læring (se for eksempel Bryk, Camburn

& Louis 1999, Marks & Louis 1999, Mulford 2003, Silins, Mulford & Zarins 2002, Wiley 2001). Denne type organisatoriske og ledelsesmessige utfordringer står sentralt i teori om løst koblede systemer (Orton & Weick 1990, Weick 1976).

Hva betyr løse koblinger?

Termen «løs kobling» konnoterer *mangel på samsvar* mellom formelle strukturer, det vil si mål, vedtak, planer og myndighetslinjer, på den ene siden, og arbeidsprosesser og resultater av arbeidet på den andre: «The concept of loose coupling indicates why people cannot predict much of what happens in organizations» (Weick 2001, s. 384). Ifølge Weick (2001) kjennetegnes løse koblinger i organisasjoner av fire karakteristika. *For det første* påvirker *ikke* komponentene i systemet hverandre kontinuerlig. For eksempel kan lærerne i en skole arbeide totalt frikoblet fra administrasjonen inntil en spesiell hendelse inntreffer, eksempelvis periodisk gjennomføring av nasjonale prøver. Da kobles elementene tett til hverandre for en kortere periode. Når testene er gjennomført, frikobles så elementene i systemet fra hverandre igjen. Den *andre kategorien* av løse koblinger representeres av *inkonsistente relasjoner* mellom virkemidler og effekter, omtrent som et matematisk konstantledd. For eksempel ved at strømmen av nye endringsinitiativer, prosjekter, måldokumenter og strategier kun leder til samme resultat som tidligere i den operative kjernen, klasserommet: «Despite all kinds of changes in curriculum, materials, groupings, and so forth the outcomes in an educational situation remains the same» (Weick 1976, s. 5).

Den *tredje kategorien* av løse koblinger representeres av at elementene i systemet påvirker hverandre *indirekte* i stedet for direkte. Det betyr at påvirkningen fra ett organisasjonsnivå til et annet (i så fall) skjer gjennom en myriade av samspillseffekter. Effekten av skoleledelse er et arketypisk eksempel i så måte. Storskalastudier har identifisert signifikante (endog små) effekter av ledelse på elevenes resultater, og denne relasjonen er av en indirekte karakter (Hallinger & Heck 1996, Leithwood & Jantzi 1999, Leithwood, Louis, Anderson & Wahlstrom 2004). Skoleledere hever elevprestasjoner hovedsakelig gjennom påvirkning av lærernes holdninger og normer samt gjennom å øke deres engasjement i innovativ læring gjennom profesjonelle fellesskap (Marks & Louis 1999, Printy 2008). Den *fjerde kategorien* av løse koblinger representeres ifølge Karl E. Weick av at effekter av tiltak manifesteres på et senere tidspunkt.

Igjen, for å bruke skoler som eksempler, dersom lærere implementerer innovasjoner i klasserommet, vil effektene være observerbare først etter at det har gått en tid.

Årsaker til løse koblinger

Hva er så årsaken til disse systematiske trekkene som er velobserverte på tvers av ulike utdanningssystemer og likeens stabile over tid? Det er fire til dels overlappende perspektiver som gir forklaringskraft til fenomenet: Kunnskapsbasens komplekse natur, omfanget av taus kunnskap, asymmetrisk fordeling av kritisk kunnskap samt en særegen «korpskultur», der et belte av «usynlige kontrakter» og profesjonelle myter utgjør en buffer rundt klasserommet. De teoretiske argumentene er sammenfattet i *tabell 1*.

Tabell 1: Årsaker til løse koblinger

ÅRSAKSFAKTOR	BESKRIVELSE OG REFERANSE
Undervisning er en usikker og abstrakt arbeidsteknologi	<ul style="list-style-type: none"> • Lærerens arbeid er forbundet med usikre årsak – virkningrelasjoner (Thompson, 1967) • Mange mulige forklaringer på suksess eller fiasko i klasserommet (Leithwood et al., 2004)
Taus kunnskap	<ul style="list-style-type: none"> • Mye taus kunnskap involvert i lærerens arbeid (Brunsson, 1989) • Personlige handlingsteorier mer styrende enn formelle planer
Asymmetrisk fordeling av kritisk kompetanse	<ul style="list-style-type: none"> • Den mest kritiske organisatoriske kompetansen besittes av læreren • Asymmetrisk forhold mellom ledere og lærere i skoler (Mintzberg, 1993)
Korpskultur for «ikke-innblanding»	<ul style="list-style-type: none"> • «Korpsånd» en viktig del av lærernes kultur (Berg, 1995b) • Skolens tradisjon er bygd på en norm om «ikke-innblanding» fra ledelsen (Berg, 1995a)

I sitt standardverk i organisasjonsteori påviste James D. Thompson i 1967 at skoler har en kompleks kunnskapsbase, i den forstand at undervisning er en ekstrem usikker og abstrakt arbeidsteknologi eller ekspertise (Thompson 1967). Årsaks- og virkningsrelasjonene til elevenes læring er svært mange, og de er flertydige og komplekse. En gruppe forskere ved det kanadiske Ontario Institute for Studies in Education (OISE) oppsummerte et tosifret antall organisatoriske faktorer som har innvirkning på elevenes resultater (Leithwood et al. 2004). **Dermed så blir det vanskelig å bedømme kvaliteten på lærernes arbeid på en valid måte ved hjelp av ordinære evalueringsmetoder.** I tillegg påvirkes lærerens arbeidskontekst i ekstrem grad av eksogene faktorer utenfor skolen, i første rekke elevenes sosio-økonomiske status. Det innebærer at lærerne må tilpasse sitt arbeid til den motivasjon og kognitive og atferdsmessige standard som elevene har med seg inn i klasserommet, hvilket igjen øker kompleksiteten og usikkerheten (Witziers, Bosker, & Krüger 2003). Det er for det andre også mye personlig og taus kunnskap involvert i undervisning (Cook & Brown 1999, Poliany 1983). Lærere utvikler sine egne handlingsteorier (Argyris & Schön 1978, Schön 1983), erfaringsbasert kunnskap, om hva som er effektiv og preferert klasseromspraksis. Disse «private læreplanene» (Goodlad 1984) **guider lærerarbeidet i sterkere grad enn innholdet i mange offisielle måldokumenter.** Dette poenget forsterkes av at læreplaner ofte er vage, generelle og gjennomsyret av ideelle og ofte urealistiske mål (Holm 2002, Lauglo 1998). **Alle disse eksemplene underbygger påstanden om at lærerens arbeid er situert i en abstrakt og delvis «privat» ekspertkunnskap (Brunsson 1989), hvilket gjenskaper løse koblinger i skolens organisasjon kontinuerlig.**

En tredje viktig forklaring på at utdanningsorganisasjoner fungerer som løst koblede systemer, er de til dels ekstremt asymmetriske maktforholdene innad i organisasjonen. Det følger delvis av den komplekse og situerte kunnskapsbasen som jeg har kommentert ovenfor, der den formelle lederen er mer avhengig av den underordnedes kunnskap enn omvendt. Den kritiske kunnskapen om det muliges og umuliges kunst besittes av læreren, mens den formelle lederen som hovedregel vil være avhengig av denne kunnskapen, både for å diagnostisere problemer og å identifisere mulige løsninger eller utviklingsretninger. Denne kunnskapen er dessuten svært spesialisert og vanskelig å forholde seg til fra toppen av hierarkiet. Et aspekt av denne formen for asymmetri er også at det er vanskelig å overvåke, kontrollere og følge opp lærerens arbeid fra det

administrative nivået. Selv om det hadde vært sosialt akseptert, vil det i tillegg være et ekstremt krevende og kostnadsintensivt prosjekt (Meyer & Rowan 1992) og det nærmeste vi kommer et ledelsesmessig «mission impossible». I et maktspråk representerer relasjonen mellom formell leder og lærer derfor et klassisk agentproblem eller en asymmetrisk maktrelasjon, der maktbasen i hovedsak befinner seg i bunn av hierarkiet. Henry Mintzberg bruker metaforen «de profesjonelles oligarki» for å beskrive denne formen for asymmetri i utdanningsorganisasjoner (Mintzberg 1980).

Den fjerde forklaringen ligger i kulturen i utdanningsorganisasjoner, profesjonsutøvernes organisasjonsforståelse, verdier og normer. Den svenske skoleforskeren Gunnar Berg (1996) brukte på 1990-tallet termen «den usynlige kontrakt» om relasjonen mellom skoleleder og lærere i den svenske skolen. Metaforen beskriver en gjensidig forståelse mellom lærere og rektorer om at klasserommet er lærerens domene og at administrasjon er tilsvarende rektors (Berg 1995b). Døren inn til klasserommet blir dermed en demarkasjonslinje som det ikke er sosial aksept for å overstige fra lederens side, vel å merke for kontroll og innsyns formål. Rektor må gjerne komme «på besøk» i klasserommet, men da i en sosial og innholdsmessig kontekst som ikke truer lærerens suverenitet. Klasserommet blir dermed som uunngåelig konsekvens et *lukket system* som følger sin egen logikk og som er skjermet for innsyn, evaluering og intervensjon utenfra (Meyer, Scott & Deal 1992). En parallell kulturell forklaring er den sterke korpsånden blant lærere, et kollegialt samhold som har som formål å beskytte lærerens individuelle autonomi i klasserommet. Skolelederne, som i all hovedsak rekrutteres fra lærerkorpsset, vil også selv være bærere av deler av dette tankegodset.

Innovasjonsparadoks og administrativt paradoks

De omtalte studiene av det offentlige skolesystemet i USA avdekket en myriade av pedagogiske innovasjoner og fremragende klasseromspraksis, men disse ble generert og lagret «lokalt» (Meyer 1992). Det vil si at innovasjoner ble drevet frem av den enkelte lærer eller av grupper av lærere innenfor enkeltstående avdelinger, og der ble også kunnskapen lagret. Innovasjonene var ikke bare frikoblet fra skolens organisasjonsstruktur, men «beste praksis» ble også konvertert til lokal og delvis taus kunnskap (Cook & Brown 1999). En praktisk konsekvens er at innovasjoner

lagres i mange lukkede mikrosystemer, klasserommene, og «beste praksis» deles sjelden, i beste fall usystematisk. Dette representerer et betydelig *innovasjonsparadoks* i skolers organisasjonslogikk, og blant annet OECD's TALIS studie fra 2008 dokumenterer at dette mønsteret lever i beste velgående i dagens norske skole (Vibe, Aamodt & Carlsen 2008). Et av hovedproblemene i norsk grunnskole er intern variasjon i elevenes læringsutbytte (Kjærnsli, Lie, Olsen & Turmo 2004). De internasjonale studiene som Norge deltar i, samt evalueringene av Reform 97, dokumenterer at norske grunnskoleelevers læring og prestasjoner varierer mer enn i de andre landene som deltar i undersøkelsene (Haug & Bachmann 2007). Rådene fra pedagogikkforskningen er da også entydige: Både opplæring og vurderingspraksis må tilpasses bedre til elevenes behov dersom en skal tette noe av prestasjonsgapet i norske klasserom (Bachmann & Haug 2006, Dobson, Eggen & Smith 2009). Disse anbefalingene, som kan se tilforlatelige ut på papiret, er i realiteten store skoleutviklingsprosjekter som betinger at skolen som kollektiv gjennomfører en serie innovasjoner. For å lykkes med dette er kollegial samarbeidslæring og spredning av «beste praksis» positive drivere (Printy 2008). Poenget er å spre didaktiske modeller som på den ene siden er effektive i forhold til tilpasset opplæring, men som også er så vidt generelle at de tillater tolkning, redigering og tilpasning av den enkelte lærer (Carlile 2004, Carlile & Rebutisch 2003). Denne type kunnskapsoverføring er utfordrende, for å si det mildt, i et organisatorisk system der lærerne arbeider i isolasjon.

Et annet utslag av løse koblinger har jeg kalt *administrasjonsparadokset* som denoterer at klasserommet og lærerens arbeid sjelden eller aldri styres gjennom administrative strukturer og rutiner. Organisasjons-sosiologen Brian Rowan analyserte dette fenomenet ved hjelp av historiske data fra USA. Han fant at det amerikanske skolesystemet systematisk gjennom flere tiår hadde bygd opp omfattende administrative strukturer og til dels sofistikerte systemer på den enkelte skole og i det enkelte skoledistrikt. Men i motsetning til det en finner i mer maskinmessige byråkratier, hadde denne administrative korpus liten eller ingen effekt på det som foregikk i klasserommene (Rowan 1982). Dette innebærer at en skole eller høyere utdanningsinstitusjon kan se strømlinjeformet og hierarkisk velordnet ut på papiret, mens atferden i praksis ikke gjenspeiler dette bildet. Organisasjonen kan operere med «doble standarder»

(Brunsson & Olsen 1993), en virkelighet for omgivelsene, rasjonell og strømlinjeformet, og en annen logikk til «husbruk». Organisasjonens formelle struktur blir da mer eller mindre en «myte» (Meyer & Rowan 1977) eller en form for «organisatorisk hykleri» (Brunsson 1989). Dette betyr ikke at skoler er komplette anarkier, men at arbeidet i klasserommet koordineres på en annen måte enn eksempelvis i en produksjonsbedrift, en franchiseorganisasjon, et konsulentfirma eller i et saksbehandlerbyråkrati. En implikasjon er at vi i utdanningsorganisasjoner får *asymmetri som organisasjonsparameter*. Strategiske pedagogikkvalg blir således *i praksis* hovedsakelig en funksjon av individuelle beslutninger og erfaringer situert i klasserommet, og disse er i liten grad påvirket av det formelle lederskapet på toppen av hierarkiet (Mintzberg 1980).

Det felles poenget i de to paradoksene er at det i høyeste grad kan være rasjonelt at skoler fungerer som løst koblede systemer og at det også kan både være en naturlig og kostnadseffektiv måte å utvikle skolens kjernekompetanse på, gjennom situert læring i samspill med elevene (Lave & Wenger 1991). Denne formen for problembasert kompetanseutvikling vil da foregå som tette læringssykluser i sanntid og i nærhet til klasserommets daglige utfordringer (Hansen 2000). Mens innovasjonsparadokset representerer et veldokumentert problem fordi det beskriver et sett av barrierer for å utvikle mer kompetente organisasjoner i skolesektoren, representerer ikke det jeg har betegnet som administrasjonsparadoks og asymmetri nødvendigvis noe problem. Men det former et helt avgjørende «navigasjonskart» for å forstå i hvilken kontekst effektiv ledelse i skoler utøves.

Ledelse som «mission impossible» prosjekt?

Teorien om løst koblede systemer kan virke noe pessimistisk i utgangspunktet. Og det er i tillegg heller ikke særlig informativt for ledere å få høre at skolene deres er fulle av løse koblinger. Imidlertid er essensen i denne teoriforståelsen at ledere som ønsker å sette sitt preg på utdanningsorganisasjoner må søke etter alternative strategier og tilnærminger enn den klassiske «top down»-orienteringen. Det følger av den asymmetriske organisasjonskontekst deres lederrolle er situert i. Hva består så dette mulighetsområdet av? Forskningslitteraturen identifiserer fire overlappende strategier som gir formelle ledere muligheter for å påvirke

den operative kjernen i løst koblede systemer: Verdibasert ledelse (Starratt 2005), læringsfremmende ledelse (Sadler 2001), distribuert ledelse (Leithwood, Mascall & Strauss 2009) og nettverksledelse.

Felles verdier og verdibasert ledelse: Det første området for å skape endring i løst koblede systemer består i at lederne og lærerne fremforhandler felles mening (Weick & Roberts 2001, Wenger 1998) som gir seg utslag i fokus på verdier og formål ved skolers virksomhet (Deal 1990, Deal & Kennedy 1983, Fullan, Cuttress & Kilcher 2009, Starratt 2005). Felles verdier og omforent forståelse av hva som er formålet med reformer, endringsinitiativ og innovasjoner kan være en effektiv strategi for å kompensere for de løse koblingene som ligger iboende skolers organisasjonslogikk (Orton & Weick 1990). Poenget er at dersom skoler har en uklar organisasjonslogikk, kan enighet om mål, verdier, preferanser og normer kompensere for dette gjennom «tette kulturelle koblinger» (Meyer & Rowan 1977). Dette synet støttes i storskalastudier av velpresterende skoler der det dokumenteres at de skolene som over tid har lyktes godt i forhold til elevprestasjoner, også har etablert en sterk felles verdibase. Kjernen i denne verdibasen er videre et delt formål om å realisere alle elevers muligheter for optimal læring (Marks & Louis 1999, Silins et al. 2002). Kelley J. Meece påviste videre i sin doktoravhandling en positiv sammenheng mellom en utpreget verdibasert lederstil praktisert av rektor og et positivt læringsklima i klasserommet (Meece 2010). Det positive læringsklimaet manifesterte seg i en respektfull relasjon mellom lærer og elever samt en gjennomgående sterk tro på egen mestring (Bandura 1977) blant elevene, både individuelt og som gruppe (klasse). Videre påviste den samme studien positive effekter både på elevenes engasjement og prestasjoner i akademiske fag. Det interessante i denne storskalastudien er at et verdibasert moralsk lederskap ikke bare er «pent å se på» og normativt foretrukket i pedagogiske kulturer, men det virker også – ved at denne type ledelsespraksis gir effekter i læringsmiljø, elevenes tro på eget potensial, deres engasjement i skolen og i siste ledd deres prestasjoner.

Læringsfremmende ledelse: Det jeg har kalt innovasjonsparadokset, representerer en av de største utfordringene for utdanningsorganisasjoner i dag: Innovasjonstakten kan være svært høy, men mye av den «beste praksis» som kommer ut av innovasjonsforløpet lagres lokalt og konverteres delvis til taus kunnskap. En strategisk oppgave av rang for formelle ledere blir nødvendigvis derfor å initiere læringsarenaer som kan trekke

læreren ut av det lukkede systemet som klasserommet er. Her har formelle ledere nødvendig makt og autoritet til å etablere strukturelementer, men utfordringen deres vil være å etablere lærernes legitimitet og et profesjonelt motivasjonsklima rundt disse arenaene. Forskningslitteraturen på utdanningsorganisasjoner har identifisert fem kategorier av det jeg har kalt læringsfremmende ledelse. Den første kategorien av ledelsesatferd vil være en avstemt balansegang knyttet til bruk av den formelle makten som er hjemlet i lederrollen, som *agendasetter* (Printy 2008). Den neste kategorien denoterer atferd som rollemodell der lederen evner å mobilisere engasjement gjennom legitim makt - som en *ledende profesjonell* (Harris, Jamieson & Russ 1995). Den tredje kategorien, kanskje særskilt effektiv for mellomledere, består i å syntetisere lokal kunnskap (Nonaka 1994, Paulsen 2008a) ved å trekke frem og abstrahere generelle trekk ved vellykket individuell lærerpraksis. Ved å ha fokus på generiske trekk løser en opp personavhengige bindinger, og en legitimerer samtidig det opplagte – nemlig at «beste praksis» må tilpasses, redigeres og re-implementeres i en ny kontekst (Carlile 2004, Carlile & Rebutisch 2003). Dette er en intellektuell krevende lederstil som i tillegg krever et visst kommunikasjonspotensial. Susan M. Printy bruker betegnelsen *kunnskapsmegler* om dette rolleelementet som har som formål å stimulere lærernes engasjement i praksisfellesskap (Printy 2008). Den fjerde kategorien i det jeg har benevnt som læringsfremmende ledelse, beskriver lederatferd som påvirker *psykologisk trygghet* (Kahn 1990). En rekke empiriske studier, på tvers av ulike organisasjonstyper, dokumenterer at psykologisk trygghet der medarbeiderne føler seg frie og trygge til å komme med sine meninger, stimulerer læring og endring av arbeidspraksis (Edmondson 1999, Nembhard & Edmondson 2006). Når medarbeidere opplever at de i grupper kan dele erfaringer og ta opp sensitive temaer i et klima preget av støtte og respekt, fremmes læring. I psykologisk trygghet ligger også rom for å fremme konkurrerende perspektiver og rom for å fremme negativ informasjon i diskusjoner. Den femte formen for kunnskapsledelse har jeg kalt en *mandateier-funksjon*. I det ligger at man stiller ressurser til rådighet og artikulere forventninger til hva ulike grupper skal levere og innfri, samtidig som profesjonell autonomi opprettholdes. Lederen stiller ikke krav til metoder og partielle løsninger, men snarere til *resultater* innenfor en viss tidsperiode.

Distribuert ledelse: Forskningen på skoleledelse har gjennom flere tiår vist at ledelse kun virker gjennom å øke lærernes kapasitet for

pedagogiske innovasjoner (Fullan et al. 2009, Hallinger & Heck 2003, Hargreaves & Shriley 2009). I tillegg har effektiv skoleledelse karakter av samspillsledelse på flere arenaer (Marks & Printy 2003). Denne observasjonen har gitt opphav til teorien om distribuert ledelse (Gronn 2000, Leithwood et al. 2009, Silins et al. 2002). Kjernen i denne ledelsesforståelsen er for det første en konsulterende lederstil «nedover» i hierarkiet der lærere involveres i strategiske oppgaver, beslutninger og innovasjonsforløp ut over deres egen arbeidskontekst (Printy, Marks & Bowers 2009).

For det andre innebærer samspillsledelse at formelle ledere, det vil si rektorer og mellomledere, opererer «i konsert». I det ligger at de er samstemte, men også at de opererer i en arbeidsdeling innenfor denne samstemmigheten. For eksempel at rektor kommuniserer tydelig visjoner, verdier og forventninger og utnytter sin symbolske kraft som «frontfigur», mens avdelingslederen operasjonaliserer de samme forventningene i en-til-en dialog med den enkelte lærer på sin avdeling. Lederteamet, dets effektivitet og funksjon som læringsarena, spiller også en viktig rolle som promotor for dette samspillet mellom ulike formelle ledere. Et effektivt og kunnskapsgenererende lederteam, preget av et psykologisk trygt klima, vil kunne gi et viktig partielt bidrag til å påvirke de løst koblede systemene i ønsket retning.

Profesjonelle nettverk og nettverksledelse: Det er et generelt trekk ved skoler og andre utdanningsorganisasjoner at medarbeiderne deltar i mange nettverk, både sammen med interne kolleger og eksterne samarbeidspartnere (Song & Miskel 2005). Et nettverk er definert som et sett av noder som bindes sammen av relasjoner mellom nodene. Nodene er aktørene i nettverket som kan være enkeltpersoner eller organisasjoner (Brass, Calaskiewicz, Greve & Tsai 2004). Relasjonene mellom medlemmene i nettverket defineres ved begrepsparet svake og sterke bånd (Granovetter 1973). Sterke bånd karakteriseres av hyppig samhandling i nær sosial distanse, hvilket vil si at lærere som i rimelig grad er samlokalisert har hyppig profesjonelt samkvem. Svake bånd er motsatt karakterisert av at medlemmene av nettverket ikke møtes så ofte. Mange svake bånd er gunstig for søking etter ny informasjon i omgivelsene, mens sterke bånd er gunstig for at medlemmene skal lære av hverandre (Bakkenes, de Brabander & Imants 1999, Hansen 1999). En tredje egenskap er tettheten i båndene som beskriver hvorvidt medlemmer i nettverket samarbeider om «mange prosjekter».

Gjennom deltakelse i profesjonelle nettverk får lærere tilgang til et reservoar av kunnskap som er relevant for deres egen virksomhet, og nettverkene utgjør således en genuin «kunnskapskorridor» utad. I Norge er det påvist at slike profesjonelle nettverk bidrar til elevenes fullføring av yrkesopplæringene. Disse nettverkene er typisk kjennetegnet av at skolen har mange svake bånd til korporative institusjoner som bransjeforeninger, fagopplæringsinstitusjoner, NHO-systemet og fagforeninger. Derimot er båndene som lærere og skoleledere har knyttet til praksisbedriftene, tette og sterke: Hyppig kontakt, mange arenaer, tett samarbeid om opplæringen og mange samarbeidsprosjekter (Paulsen 2008a, b, 2009). For ledere byr nettverk på en supplerende arena og innflytelseskanal, og det er især fire funksjoner som konstituerer denne type nettverksledelse. For det første er det viktig at formelle ledere *anerkjenner* betydningen av profesjonelle nettverk og stimulerer sine medarbeidere til deltakelse. For det andre kan ledere utnytte sin formelle posisjon til å være *vertskap* og *sponsor* av nettverk. Det vil si at lederen trenger nødvendigvis ikke å investere mye i egen deltakelse, men støtter nettverket gjennom å tildele ressurser og være vertskap for nettverk. En tredje funksjon er *aktiv deltakelse* fra lederens side. I tillegg viser empiriske studier av nettverksledelse i helsesektoren at mellomledere som er *sentrale aktører* i profesjonelle nettverk, øker sin innflytelse i sin egen organisasjon – både «oppover» og «nedover» (Pappas, Flaherty & Wooldridge 2004, Pappas, Flaherty & Wooldridge 2003).

Oppsummering

Jeg har innledningsvis presentert et teoretisk rammeverk med formål å forstå utdanningsorganisasjoners særegne logikk som løst koblede systemer. Eksempler og empirisk dokumentasjon er i hovedsak trukket fra forskning på skoler som organisasjoner. Jeg vil likevel hevde at de generelle trekkene, også implikasjonene for ledelse, har gyldighet for andre typer utdanningsorganisasjoner, for eksempel høyskoler og universitetsmiljøer. Videre vil jeg hevde at tesene gjelder for de fleste profesjonsbaserte byråkratier, blant annet innenfor helsesektoren (Mintzberg 1980). Et hovedpoeng i min fremstilling er at løst koblede systemer i utdanningssektoren er til dels ekstremt asymmetriske organisasjoner, der den reelle maktbasen er i «bunnen» av myndighetshierarkiet. Videre forsterkes de asymmetriske trekkene av at den operative kjernen, klasserommet, fun-

gerer som et lukket system. Dette lukkede systemet er videre beskyttet av «en kulturell buffer», et normativt belte av forventninger om ikke-innblanding fra formelle ledere.

Med dette bildet i bunn argumenterer jeg for det første for at ledelse er viktig i denne type systemer. Det jeg ovenfor har kalt *innovasjonsparadokset*, underbygger dette argumentet. Utdanningsorganisasjoner er kunnskapsgenererende i sin natur, men organisasjonslogikken motarbeider det ganske åpenbare behovet for å utvikle lærende organisasjoner i utdanningssektoren (Senge 2000). **Essensen i denne organisasjonsfilosofien er kollektivisering av individuell spisskompetanse gjennom teamlæring, utforskende læring og fremfor alt kunnskapsdeling - for å heve prestasjonssyklusen (Sadler 2001).** For å komme i inngrep overfor denne strategiske utfordringen argumenterer jeg for å trekke veksler på kunnskapsledelse (Nonaka, Toyama & Pyosiére 2001) som supplement til den profesjonsbaserte ledelsesorienteringen som dominerer utdanningsbyråkratier. Nyere forskning dokumenterer til fulle at dersom rektorer og mellomledere praktiserer ulike former for kunnskapsledelse, fremmer det pedagogiske innovasjoner (Printy 2008). Nettverksledelse kan også forstås som en form for kunnskapsledelse, der fokuset er å importere relevant kunnskap fra «frontmiljøer» i de eksterne omgivelsene.

Jeg argumenterer videre for verdibasert ledelsesorientering. Skoler er ideologiske institusjoner med et sterkt verdibasert fundament (Berg 1991, Fullan et al. 2009, Scott 1995). Det er derfor ikke overraskende at en sterkt moralsk eller verdibasert ledelsesorientering materialiserer seg i sterkere påvirkningskraft enn i det motsatte tilfelle. Både verdibasert ledelse, nettverksledelse og kunnskapsledelse innebærer ledelse i samspill, som kategorier av den mer generelle teorien om distribuert ledelse. Mens denne teorien hadde sin opprinnelse i et normativt og demokratisk ledelsesideal, viser nyere empirisk forskning at teorien treffer dagens skoleledelse i praksis på en dekkende måte (Leithwood et al. 2009). Samlet sett gir disse fire ledelsesstrategiene et repertoar for å håndtere ledelse i løst koblede systemer.

Litteratur

- Argyris, C., & Schön, D. (1978). *Organizational Learning: A theory of Action Perspective*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bachmann, K., & Haug, P. (2006). *Forskning om tilpasset opplæring*. In English: *Research on adapted teaching and learning*. Volda: Møreforskning.
- Bakkenes, I., de Brabander, C., & Imants, J. (1999). Teacher Isolation and Communication Network Analysis in Primary Schools. *Educational Administration Quarterly*, 35(2): 166.
- Ball, S. J. (1987). *The Micro-politics of the School*. London: Methuen.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Towards a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84: 191-215.
- Berg, G. (1991). Analys av en skolas kultur i ett utviklingsperspektiv. In *Uppsala-gruppen* (Ed.): 31 s. Uppsala: Uppsala University.
- Berg, G. (1995a). *I korstrycket. Om rektors roll i skolan. En antologi från SLAV-projektet*. Göteborg: Förlagshuset Gothia.
- Berg, G. (1995b). *Skolkultur - nyckeln till skolans utveckling*. Göteborg: Förlagshuset Gothia.
- Berg, G. (1996). Skolan i spännvidden mellan uniprofessionalism och multiprofessionalism, *Loka Brunn Conference*. Falun: Förlagshuset Gothia.
- Brass, D. J., Calaskiewicz, J., Greve, H. R., & Tsai, W. (2004). Taking Stock of Networks and Organizations: A Multilevel Perspective. *Academy of Management Journal*, 47(6): 795-817.
- Brunsson, N. (1989). *The Organization of Hypocrisy. Talk, decision and actions in organizations*. Malmö: Liber.
- Brunsson, N., & Olsen, J. P. (1993). *The reforming organization*. Bergen-Sandviken: Fagbokforl.
- Bryk, A., Camburn, E., & Louis, K. S. (1999). Professional Community in Chicago elementary schools: Facilitating factors and organizational consequences. *Educational Administration Quarterly*, 35(Supplementary): 751-781.
- Carlile, P. R. (2004). Transferring, Translating and Transforming: An Integrative Framework for Managing Knowledge across Boundaries. *Organization Science*, 15(5): 555-568.
- Carlile, P. R., & Rebentisch, E. S. (2003). Into the Black Box: The Knowledge Transformation Cycle. *Management Science*, Vol 49(9): 1180-1195
- Cook, S. D. N., & Brown, J. S. (1999). Bridging Epistemologies: The Generative Dance Between Organizational Knowledge and Organizational Knowing. *Organization Science*, 10(4): 381-400.
- Cuban, L. (1984). *How teacher taught: Constancy and change in American classrooms, 1880-1980*. New York: Longman.
- Deal, T. E. (1990). Reframing Reform. *Educational Leadership*, 47(8): 6.
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (1983). Culture and School Performance. *Educational Leadership*, 40(5): 14.

- Dobson, S., Eggen, A. B., & Smith, K. (2009). *Vurdering, prinsipper og praksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2): 350-383.
- Fullan, M., Cuttress, C., & Kilcher, A. (2009). 8 Forces for Leaders of Change. M. Fullan (Ed.), *The Challenge of Change. Start School Improvement Now!* Thousand Oaks: Corwin.
- Goodlad, J. (1984). *A Place Called School*. New York: Mc Graw-Hill.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360-1380.
- Gronn, P. (2000). Distributed properties: A new architecture for leadership. *Educational Management & Administration Leadership*, 28(3): 317-338.
- Hallinger, P., & Heck, R. (2003). Understanding the contribution of leadership to school improvement. I. Wallace, & L. Poulson (Eds.), *Learning to read critically in Educational Leadership & Management*. London: Sage Publications.
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the principal's role in school effectiveness: A review of empirical research 1980-1995. *Educational Administration Quarterly*, 32(1): 5-44.
- Hansen, K. G. (2000). Situert læring i klasserommet. K. Illeris (Ed.), *Tekster om læring*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Hansen, M. (1999). The search-transfer problem: The role of weak ties in sharing knowledge across organizational subunits. *Administrative Science Quarterly*, 44: 82-111.
- Hargreaves, A., & Shriley, D. (2009). The Fourth Way of Change. M. Fullan (Ed.), *The Challenge of Change. Start School Improvement Now!* Thousand Oaks: Corwin.
- Harris, A., Jamieson, I., & Russ, J. (1995). A Study of 'Effective' Departments in Secondary Schools. *School Organisation*, 15(3): 283-299.
- Haug, P., & Bachmann, K. (2007). Mangfold, individ og fellesskap. J. Møller, & L. Sundli (Eds.) *Læringsplakaten. Skolens samfunnskontrakt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Holm, A. (2002). Distributional justice in the Norwegian basic school – a study of distribution and preferences. *European Education*, 34(3): 55-73.
- Kahn, W. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4): 692-724.
- Kjærnsli, M., Lie, S., Olsen, R., & Turmo, A. (2004). *Rett spor eller ville veier? Norske elevers prestasjoner i matematikk, naturfag og lesing i PISA 2003*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lauglo, J. (1998). Populism and Education in Norway. A. Tjeldvoll (Ed.), *Education and the Scandinavian Welfare State in the Year 2000*. New York: Garland Publishing Inc.

- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leithwood, K., & Jantzi, D. (1999). The Relative Effects on Principal and Teacher Sources of Leadership on Student Engagement with Schools. *Education Administration Quarterly*, 35(Supplemental): 679-706.
- Leithwood, K., Louis, K. S., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). *Review of research: How leadership influences student learning*. www.wallacefoundation.org.
- Leithwood, K., Mascall, B., & Strauss, T. (2009). *Distributed Leadership according to the Evidence*. New York: Routledge.
- Marks, H. M., & Louis, K. S. (1999). Teacher Empowerment and the Capacity for Organizational Learning. *Education Administration Quarterly*, Vol 35(Supplemental): 707-750.
- Marks, H. M., & Printy, S. M. (2003). Principal Leadership and School Performance: An Integration of Transformational and Instructional Leadership. *Education Administration Quarterly*, 39(3): 370-397.
- Meece, K. J. (2010). *A Comparative Case Study Examining the Role of the High School Principal in Fostering a Culture of Civility and Its Influence on Teacher and Student Self-efficacy, Engagement, Affiliation, and Academic Achievement*. Unpublished Doctoral dissertation, University of California, Santa Barbara.
- Meyer, J. W. (1992). Innovation and Knowledge in Use. J. W. Meyer, & W. R. Scott (Eds.), *Organizational Environments. Ritual and Rationality. Updated Edition*. Newsbury Park: Sage Publications.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2): 340-363.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1992). The Structure of Educational Organizations. J. W. Meyer, & W. R. Scott (Eds.), *Environments. Ritual and Rationality. Updated Edition*. Newsbury Park: Sage
- Meyer, J. W., Scott, W. R., & Deal, T. E. (1992). Institutional and Technical Sources of Organizational Structure: Explaining the Structure of Educational Organizations. J. W. Meyer, & W. R. Scott (Eds.), *Organizational Environments. Ritual and Rationality. Updated Edition*. Newsbury Park: Sage Publications.
- Mintzberg, H. (1980). Structure in 5's: A Synthesis of the Research on Organizational Design. *Management Science*, 26(3): 322-341.
- Mintzberg, H. (1993). *Structure in Fives. Designing Effective Organizations*. New York: Prentice-Hall.
- Mulford, B. (2003). School Leaders: Challenging Roles and Impact on Teacher and School Effectiveness, *OECD Commissioned Papers*: 114: OECD.

- Nembhard, I. M., & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: the effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior*, 27(7).
- Nonaka, I. (1994). A Dynamic Theory of Organizational Knowledge Creation. *Organization Science*, 5(1).
- Nonaka, I., Toyama, R., & Pyosiére, P. (2001). A Theory of Organizational Knowledge Creation: Understanding the Dynamic Process of Creating Knowledge. M. Dierkes, A. Berthoin Antal, J. Child, & I. Nonaka (Eds.) *Handbook of Organizational Learning and Knowledge Management*. Oxford: Oxford University Press.
- Orton, J. D., & Weick, K. E. (1990). Loosely Coupled Systems: A Reconceptualization. *Academy of Management Review*, 15(2): 203-223.
- Pappas, J. M., Flaherty, K., E., & Wooldridge, B. (2004). Tapping into Hospital Champions-Strategic Middle Managers. *Health Care Management Review*, 29(1): 8.
- Pappas, J. M., Flaherty, K., & Wooldridge, P. (2003). Achieving strategic consensus in the hospital setting: A middle management perspective. *Hospital Topics*, 81(1): 15.
- Paulsen, J. M. (2008a). *Managing Adaptive Learning from the Middle*. Unpublished Doctoral Dissertation, BI Norwegian School of Management, Oslo.
- Paulsen, J. M. (2008b). Profesjonelle nettverk - motor for effektiv samhandling. *Yrke*, 12: 22-24.
- Paulsen, J. M. (2009). Mellomlederen- den undervurderte endrings-agenten. *Bioingeniøren*, 12: 25-26.
- Poliany, M. (1983). *The Tacit Dimension*. Gloucester, Mass: Peter Smith.
- Printy, S. M. (2008). Leadership for Teacher Learning: A Community of Practice Perspective. *Educational Administration Quarterly*, 44(2): 187-226.
- Printy, S. M., Marks, H. M., & Bowers, A. J. (2009). *Integrated Leadership: How principals and teachers share transformational and instructional influence*. Michigan: Michigan State University.
- Rowan, B. (1982). Organizational structure and the institutional environment: The case of public schools. *Administrative Science Quarterly*, 27: 259-279.
- Sadler, P. (2001). Leadership and Organizational Learning. In M. Dierkes, A. Berthoin Antal, J. Child, & I. Nonaka (Eds.) *Handbook of Organizational Learning & Knowledge*. Ladenburg: Oxford University Press.
- Schön, D. (1983). *The Reflective Practitioner*. London: Temple Smith.
- Scott, W. R. (1992). The Organization of Environments: Network, Cultural, and Historical Elements. J. W. Meyer, & W. R. Scott (Eds.) *Organizational Environments. Ritual and Rationality. Updated Edition*. Newsbury Park: Sage Publications.
- Scott, W. R. (1995). *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.

- Senge, P. (2000). *Schools that learn. A fifth discipline fieldbook for educators, parents, and everyone who cares about education*. New York: Doubleday/Currency.
- Silins, H. C., Mulford, W. R., & Zarins, S. (2002). Organizational Learning and School Change. *Educational Administration Quarterly*, 38(5): 613-642.
- Song, M., & Miskel, C. G. (2005). Who Are the Influentials? A Cross-State Social Network Analysis of the Reading Policy Domain. *Educational Administration Quarterly*, 41(2): 7-48.
- Starratt, R. J. (2005). Cultivating the moral character of learning and teaching: a neglected dimension of educational leadership. *School Leadership & Management*, 25(4): 399-411.
- Thompson, J. D. (1967). *Organizations in action: social science bases of administrative theory*. New York: McGraw-Hill.
- Vibe, N., Aamodt, P. O., & Carlsen, T. C. (2008). *Å være ungdomsskolelærer i Norge. Resultater fra OECD's internasjonale studie av undervisning og læring*. Oslo: NIFU STEP.
- Weick, K., & Roberts, K. H. (2001). Collective Mind in Organizations: Heedful Interrelating on Flight Decks. In K. Weick (Ed.), *Making Sense of the Organization*. Malden, Ma: Blackwell.
- Weick, K. E. (1976). Educational Organizations as Loosely Coupled Systems. *Administrative Science Quarterly*, 21: 1-19.
- Weick, K. E. (2001). Management of Organizational Change Among Loosely Coupled Elements. In K. E. Weick (Ed.), *Making Sense of the Organization*. Malden MA: Blackwell Publishing.
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice: learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiley, S. D. (2001). Contextual Effects on Student Achievements: School Leadership and Professional Community. *Journal of Educational Change*, 2001(2): 1-33.
- Witziers, B., Bosker, R. J., & Krüger, M. L. (2003). Educational Leadership and Student Achievements: The Elusive Search for an Association. *Education Administration Quarterly*, 39(3): 398-425.

INFORMASJONS- OG KOMMUNIKASJONS- TEKNOLOGIENS BETYDNING I ORGANISASJONER

Wanda Orlikowskis praksisperspektiv

| Inge Hermanrud

Organisasjonsteori kaller vi det. Det får en til å tenke på at det finnes én teori om organisasjoner, men slik er det ikke. Det finnes mange. Man kan finne gode argumenter for at et slikt flerperspektiv er en stor styrke for organisasjonsfaget. Med flere «briller» fanger vi opp ulike dimensjoner ved organisasjoner. Organisasjonsteorien er også i stadig endring. Begreper som struktur, kultur og institusjoner ses på av noen som for abstrakte og lite dynamiske i forhold til å gripe organisasjonsvirkeligheten. Et perspektiv som søker å løse denne utfordringen, er *praksisperspektivet*. Det tar utgangspunkt i at ulike praksiser former alle prosesser i organisasjoner, som kommunikasjon, læring, beslutninger og strategiske prosesser. Styrken til praksisperspektivet er at det får frem hvordan oppgaver er heftet sammen, hvordan samspillet er mellom materielle forhold og menneskelig atferd, og hvordan aktiviteter og individers, grupper og organisasjonens identitet påvirkes gjensidig. I denne artikkelen gis en innføring i Wanda Orlikowskis versjon av praksisperspektivet i studiet av organisasjoner med eksempler fra hennes forskning. Den amerikanske forskeren Orlikowski har de siste 30 årene bidratt til organisasjonstenkningen og særlig informasjons- og kommunikasjonsteknologiens (IKT) betydning i organisasjoner. Først med utgangspunkt i Giddens struktureringsteori og videreutvikling av denne, senere inspireres hun av aktør-nettverksteoretikere som Bruno Latour og Michel Callon. Hennes forskningstematikk har strukket seg fra koordinering og læring til IKT-

bruk i organisasjoner. Tross spredning i tematikk, så har IKT alltid vært med som en variabel.

Utgangspunktet er Anthony Giddens

De fleste forskere har et utgangspunkt eller ståsted. For Orlikowski har dette vært den britiske sosiologen Anthony Giddens og hans strukturerings-teori. Slik sier hun det i et intervju i 1999:

If you want to understand how I think about my work, you need to understand structuration theory. It profoundly influenced me, it really touched a chord. I think it helped me understand how it is that we create the systems and the structures that then shape us, that in some way get away from us (Orlikowski, intervjuet av Claus Otto Scharmer i 1999).

Som ung student på et sosiologkurs ga strukturerings-teorien henne nye innsikter, og den har preget hele hennes forskergjerning sterkt. Hun er et eksempel på en forsker som tidlig ble formet av en teori, en teoretisk inspirasjon hun har fulgt opp i hele forskerkarrieren. Slik fortsetter hun i intervjuet i 1999:

I changed my entire orientation as a result of that course, and switched to studying the interactions between technology and social systems in the social world. The key question for me is this recursive relationship which I understand in a structural way between the artifacts that we create that then, through our use of them, shape us and our actions, and how they enable us to do some things but they also constrain us (Orlikowski, intervjuet av Claus Otto Scharmer i 1999).

I sin forskning har hun fokusert på hvordan vi mennesker former de IKT-verktøy vi bruker, men samtidig uten å avvise teknologiens materielle betydning. For henne påvirker ikke IKT menneskelig atferd ensidig. Vi mennesker påvirker og former IKT-verktøyene gjennom vår egen bruk. Et hovedpoeng som Orlikowski tar utgangspunkt i er at handling (praksis) i følge Giddens (1984) skaper struktur, eksempelvis at organisasjonsmedlemmenes bruk av IKT danner strukturer (normer, regler for bruk) som igjen skaper rammer for videre bruk. Giddens gir Orlikowski med sin teori en mekanisme bak institusjonalisering (kultur) av organisasjonen som igjen setter spillereglene for IKT-bruk i organisa-

sjonen, noe Orlikowski følger opp i sine studier av IKT i organisasjoner. Slik definerer hun selv struktur- og aktørbegrepene til Giddens:

The agency is what people do, the agency is inherent in people's capability to act. That's why I say it starts with people and what they do. I don't see any other way that we can change the social systems we're in and their structures. That for me is a fundamental insight - that the social systems and the structural properties of these social systems are not «out there» independent of us, but that they are created every day through our thinking and through our actions. So, we literally bring structures to life. So if all of us in one organization stopped acting a particular way, we would enact a different set of structures. (Orlikowski 1999, intervjuet av Claus Otto Scharmer).

Når vi setter oss i en bil og kjører ut på vegen, sier Orlikowski, kan vi observere at bilistene stopper på rødt lys og ellers følger trafikkreglene. Hvis vi ser nøye på det, kan vi se et mønster i atferden, der enkeltindividet og fellesskapet tar i bruk regler for kjøring. For Orlikowski vil IKT-bruk, i likhet med bilkjøring, påvirkes av den konteksten som den skal brukes i. Eksempelvis vil ulike organisasjonskontekster være preget av ulike verdier, interesser og maktforhold. Motstand mot ny IKT kan komme av at aktivitetene ikke er i overensstemmelse med de ansattes normer for hvordan oppgaven skal løses. Eksempelvis har jeg i egen forskning funnet at enkelte typer læringsaktiviteter bare kan foregå ansikt-til-ansikt, og helst bare mellom to personer, mens andre får til læringsaktiviteter mellom flere og over avstand ved hjelp av IKT.

Praksis som synsvinkel: videreutvikling av struktureringsteorien

Ved årtusenskiftet så Orlikowski behov for å videreutvikle struktureringsperspektivet (Orlikowski 2000). Dette på bakgrunn av at forskere i større og større grad bruker begreper som «innovasjon», «fremvoksende» og «improvisasjon» i beskrivelsene av organisasjonsprosesser. Orlikowski ser organisasjonsvirkeligheten som en rekke aktiviteter, og når de gjentas over tid og består av et fast sett av aktiviteter, som hun beskriver som praksiser. Samtidig kan aktørene stadig videreutvikle praksisene og velge ulike sett av aktiviteter eller praksiser. I sine studier er Orlikowski særlig på jakt etter individer som gjør ting annerledes enn andre i organisasjonen for å fange opp nettopp innovasjon, improvisasjon og fremvoks-

ende praksiser. Dette er ikke uvanlig for en kvalitativ forsker, som ofte er opptatt av å fange ulik atferd for å forstå ulike sider ved et fenomen bedre. For Orlikowski er avvikende atferd nettopp kimen til innsikt i prosessene rundt endring av teknologibruk eller motstanden mot endringer. Igjen kritiserer Orlikowski eksisterende forskning på IKT-bruk i organisasjoner for enten å innta et teknologideterministisk eller et sosialdeterministisk syn. Disse synene innebærer henholdsvis enten at teknologien kan løse alle utfordringer eller at sosiale prosesser er avgjørende. Orlikowskis budskap er at det er et komplekst og gjensidig samspill mellom disse to faktorene. Teknologien må brukes for å ha en virkning, men hun etterlyser mer kunnskap om hvilken påvirkning det materielle og det sosiale ved teknologien har på oss og dermed for organisasjonsatferd. Mennesker kan hele tiden redefinere meningen og innholdet i et gitt verktøy etter at det er ferdig utviklet, gjennom å utvikle bruken av verktøyet.

[...] it's all in the practice. Structures exist because people act the way they do, so that structures emerge from or in the practice. So you need to understand the practice to understand how it is that people create the structures within which they work. The focus on action and practice is central because of my theoretical, or ontological commitments (Orlikowski 1999, intervjuet av Claus Otto Scharmer).

Eksempelvis kan ikke ny teknologi i seg selv øke en organisasjons effektivitet, bare bruken av teknologien kan (Orlikowski & Iacono 2000). Den viktigste artikkelen av Orlikowski om teknologibruk i organisasjoner, i betydningen den mest refererte, er «Using Technology and Constituting Structures: A Practice Lens for Studying Technology in Organizations» (Orlikowski 2000). I denne artikkelen beskriver hun at dagens IKT-programvare er relativt åpen for endring fra brukernes side. På den andre siden påpeker Orlikowski at jo mer et gitt medium er integrert i et større system, jo færre vil de alternative måtene man kan bruke teknologien på være. I artikkelen utvikler Orlikowski struktureringsteorien videre i studiet av IKT-bruk i organisasjoner til et perspektiv, et «enacted view», et perspektiv som sier at vi velger å handle ut fra et sett av tilgjengelige strukturer. Orlikowski fremhever den menneskelige handling som avgjørende for at strukturer trer frem og ikke nødvendigvis de strukturer som utviklerne «har lagt inn» i IKT-verktøyene. Dette kan være strukturer som har vokst frem gjennom bruk.

An alternative approach to understanding the relationship between technology and organizations is to see this relationship as an ongoing sociotechnical production. It is through our actions, both individual and collective, and either deliberate or not, that outcomes associated with technological change emerge. Technology in this view is neither an independent, external force completely outside of our influence, nor a fully malleable resource that can be thoroughly controlled and bent to our will. Rather, the organizational changes associated with the use of technologies are shaped by human actions and choices, while at the same time having consequences that we cannot fully anticipate or plan. This approach we term an enacted view (Orlikowski & Iacono 2000:6).

Teknologien på arbeidsplassen må brukes for å ha en effekt, er Orlikowskis hovedargument. Samtidig kan IKT brukes på ulike måter, og disse måtene er knyttet til ulike sosiale eller kulturelle kontekster. Ulike kontekster gjør det dermed vanskelig å forutsi effekten av et gitt IKT verktøy.

Eksempel: Koordinering på nye måter i en «virtuell kontekst»

Organisering betyr arbeidsdeling og innebærer dermed ulike aktiviteter som må koordineres. Koordinering kan oppnås i organisasjoner ved hjelp av planlegging, instruksjer, kontinuerlig dialog eller at man observerer hva andre gjør. Orlikowski eksemplifiserer dette videre i en studie hvor kolleger «viser hverandre» hva de driver med ved hjelp av elektroniske medier. Artikkelen tittel er «Life in the trading zone» (Kellogg, Orlikowski & Yates 2006). Bidraget Orlikowski gir i denne artikkelen er at nødvendig informasjon for koordinering nødvendigvis ikke alltid trenger å overføres, oversettes og omformes, men kan utveksles uten dialog, og samtidig være nyttig for mottakeren. Artikkelen baserer seg på en studie av en interaktiv markedsføringsbedrift, der de undersøker hvordan medlemmer av forskjellige praksisfellesskap koordinerer sine aktiviteter under forhold med høyt arbeidstempo, stor usikkerhet og raske endringer.

De finner at organisasjonsmedlemmenes deling muliggjør å gjøre løpende tilpasninger og justeringer. Sammen med Kellogg og Yates, beskriver Orlikowski en «trading zone» der medlemmene i organisasjonen deler informasjon ved å legge ut hva de driver med på Outlook eller på intranett. Forfatterne har sortert slike aktiviteter i tre praksiser,

et typisk eksempel på Orlikowskis måte å systematisere data, gjennom å gruppere aktiviteter i praksiser. Eksempler på praksiser er beskrevet i tabell 1.

Praksis	Aktiviteter	Teknologi	Konsekvenser	Tema
Vise fram	Gjøre egne timeplaner og planer tilgjengelig for andre	E-post Intranett e-kalender Prosjektledelsesverktøy	Oppdatert informasjon Hurtighet og distribuert autoritet Støtter kontinuerlige revideringer og integrering	Identitet Kontroll Tilgjengelighet
Representere	Gjøre eget arbeid leselig for andre i prosjektet	E-post Intranett PowerPoint Word, Excel	Deling av ideer Forankring av arbeid og ansvarsfordeling	Identitet Kontroll
Samle sammen	Sidestilling av arbeid gjennom modifisering og ved å sette sammen på nytt Gjenbruk av tidligere arbeid (eksempelvis dokumenter)	E-post Intranett PowerPoint Word, Excel	Bygger opp en kollasj av forskjellige bidrag Utnytter eksisterende kunnskaper	Identitet Kontroll Tilgjengelighet

Tabell 1. Praksiser for digital informasjonsdeling (Forenklet versjon hentet fra Kellogg, Orlikowski & Yates 2006, s. 40).

Tema som identitet, kontroll og tilgjengelighet oppstod gjentatte ganger i prosjektene, når medlemmer overså, modifiserte eller nektet å følge opp krav om koordinering. Barrierer ved kunnskapsoverføring og koordinering kan være ulik kultur (forskjellig terminologi og tolkninger av det samme mellom ulike faggrupper eller sub-kulturer i organisasjonen) og eller ulike interesser som hindrer overføringen. Orlikowski viser oss her aktører som gjør sitt arbeid lesbart overfor de andre på digitale arenaer. Istedenfor å omforme lokal forståelse til en felles mening og felles kunnskap, sidestilles ulik bidrag, noe som innebærer en fremvoksende løst koblet kollasj av ulike digitale bidrag, som den enkelte kan hente kunnskap ut av til sine aktiviteter og sin praksis. Slik sett plasserer Orlikowski seg tydelig innenfor det post-moderne perspektivet innen organisasjonsforskningen, siden hun peker på hvordan enkeltindivider og organisasjoner kan frigjøre seg fra de sosiale og kulturelle rammer de selv har konstruert.

Orlikowskis sosiomaterielle ontologi og organisasjonsforskningen fremover

Med utgangspunkt i Giddens teorier og tenkning har Orlikowski også deltatt i den vitenskapsfilosofiske debatten. Hun har satt spørsmålsteget ved sentrale samfunnsvitenskapelige dikotomier, som subjektiv versus objektiv, makro versus mikro og kvalitativ versus kvantitativ (Orlikowski & Robey 1991). Hennes hovedpoeng er at disse dikotomiene skjuler viktige sammenhenger og prosesser for oss. Hun mener særlig at slike dikotomier kan bli uproduktive i studier av teknologi i organisasjoner. De gir et feil og lite dynamisk bilde av virkeligheten, hevder Orlikowski, og hun argumenterer heller for å fange det stadige samspillet mellom strukturelle elementer og aktørenes valg ved å fokusere på prosesser. Prosesser og praksis er hennes analysenivå. Samtidig mener ikke Orlikowski at hennes egen synsvinkel er den «eneste rette». Orlikowski vektlegger ofte i sine arbeider at ulike perspektiver gir bedre forskning enn å tviholde på ett ståsted (Schultze & Orlikowski 2001). Til tross for at hun i stor grad er en sosialkonstruktivist og vektlegger bruk av kvalitative metoder, så avviser hun ikke positivistisk forskning. Hun mener imidlertid at positivistisk forskning har sine begrensinger i studiet av organisasjoner, fordi den type forskning ikke egner seg til å fange opp dynamiske prosesser. Hun mener at både positivistisk forskning som søker å forklare sammenhenger og hennes egen tradisjon, den mer forståelsesorienterte sosiologi, kan gi nyttige innsikter om en kompleks virkelighet, men at positivistisk forskning i mindre grad er i stand til avdekke det unike.

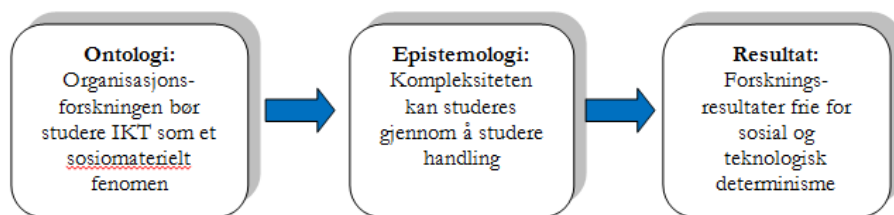
I modellen (figur 1) fremstiller jeg Orlikowskis syn på organisasjonsforskningen i dag ved hjelp av tre bokser og to piler. Første boks sier hvordan hun ønsker at organisasjonsforskningen skal praktiseres. Hennes utgangspunkt er at organisasjonsforskningen slik den praktiseres i dag, ikke har med IKT i tilstrekkelig grad, utenom eksempelvis i implementeringsstudier av ny IKT i organisasjoner. Hun mener heller at organisasjonsteorien bør studere IKT som fenomener knyttet til arbeidsprosessene i organisasjonen. Det betyr at et fenomen, som IKT-bruk, må ses i sammenheng med andre fenomener, de sosiale prosessene i organisasjonen. Hun kritiserer både de som vektlegger de materielle aspektene alene, og de som vektlegger de sosiale aspektene alene ved teknologi. Isteden ser hun disse fenomenene i sammenheng og argumenterer for det sosiomaterielle:

[...] organization studies, I want to propose a shift in our conventional framing of organizational practices as 'social practices'. Such a labeling reinforces the idea that the material is not intrinsic to organizing. Instead, seeing organizational practices as 'socio-material' ... allows us to explicitly signify, through our language, the constitutive entanglement of the social and the material in everyday organizational life (Orlikowski 2007: 1438).

Dette vil si at for Orlikowski er det praksis som avgjør hvilke artefakter og hvilke typer interaksjon med teknologi som får betydning, hva som om sammenfiltres av sosiale og materielle forhold. For henne er teknologi både en sosial og en fysisk artefakt, der prosessene avgjør hvilken av disse aspektene ved fenomenet som får betydning.

I andre boks begrepsfestes fokuset med en struktur-aktør-tilnærming som inkluderer både sosiale og materielle aspekt ved teknologi og prosesser. Orlikowskis epistemologiske inntak for å håndtere kompleksiteten der ulike fenomener henger sammen, er å ta utgangspunkt i praksis (et sett av aktiviteter som gjentas over tid), det vil si i faktisk handling. Praksis er grunnlaget for å forstå prosessene og for å forstå hvilke strukturer som har betydning. Resultatet er, som beskrevet i den tredje og siste boken til høyre, at gjennom begrepet om det sosiomaterielle og det prosessuelle unngås både teknologisk og sosial determinisme.

Hennes forslag for å sikre det materielle aspektet i organisasjonsstudier er å trekke inn teori om mediebruk, for dermed å kunne øke teknologiforståelsen i faget betraktelig. Hun gjorde forsøk på å gjøre noe med dette selv gjennom sine arbeider med kommunikasjonssjanger allerede i 1992 (Yates & Orlikowski 1992). Forskning på IKT hadde inntil da fokus på individuelle trekk ved hver teknologi (Daft & Lengel 1984, 1986 og Rice 1993). Orlikowskis bidrag de siste to tiårene har med begrepet sjanger gitt oss ny innsikt i sekvensiell bruk av IKT. Dette

Figur 1. Orlikowskis metodologi

kan både ha oppgaveorienterte og sosiale formål. Mens Orlikowski har studert strukturingsprosesser rundt et medium (som e-post), har andre hevet fokuset til kombinasjoner av IKT-bruk (mediebruk) (Belanger & Watson-Manheim 2007, Østerlund 2007; Stephens et al. 2008). Litteraturen på området sekvensiell bruk (eksempelvis man starter med e-post for så å gå over til et lyd-bilde-møte) kan være særdeles interessant fremover og vil etter min mening utfylle Orlikowskis arbeider. Sekvensiell bruk viser seg når mennesker kommuniserer om en aktivitet eller et prosjekt og veksler mellom ulike medier. Forskere har funnet sekvensiell bruk i beslutningsprosesser (Pool 1983, Saunders & Jones 1990) og i kontakt med andre der grad av asynkronitet og synkronitet er viktige dimensjoner for å forstå denne sekvensialiteten. Denne litteraturen bygger på og gir nye innsikter til strukturingsprosesser og IKT-bruk på arbeidsplasser. Dette gjelder både i forhold til ulike typer oppgaver og relasjoner.

Orlikowski plasserer seg som en tydelig forsker innenfor kvalitativ metode og sosial konstruksjon, men med et pragmatisk blikk på forskning som bygger på andre grunnsetninger. Et eksempel på hva hun mener, uttrykkes i en artikkel fra 2001 der hun diskuterer forskningsstatusen innen IKT området:

[...] we believe all perspectives and methodologies offer distinct and important analytic advantages. What we are arguing for is increased attention and explicit consideration of IT artifacts in all studies whatever their epistemological perspective or methodological orientation. Thus, all studies of IT, quantitative or qualitative, large-scale or in-depth, experimental, survey-based, modeling, ethnographic, or case study, can advance our theoretical understandings of IT artifacts (Orlikowski & Iacono 2001: 130-131).

Hennes 30-årige forskerkarriere preges av stor begeistring for Giddens struktur-aktør-teori. Hun er en sterk representant for epistemologisk pragmatisme der hun hevder at ulike metoder kan gi bidrag til forskningen. Ontologisk står hun nær sosialkonstruktivismen gjennom sitt fokus på institusjonaliseringsprosesser, men hun tar også avstand fra den «strenge» sosialkonstruktivismen ved å vektlegge det materielles egen betydning.

For meg har hun bidratt til refleksjon rundt egen forskning og bevisstgjøring rundt det å bli fanget inn i ett tenkesett. Hun har også gitt oss eksempler på hvordan Giddens struktur-aktør-teori kan brukes. I mange

sammenhenger kan denne teorien bli for abstrakt, i hvert fall for positivistisk forskning basert på kvantitative metoder, der operasjonaliseringen av teorien kan være så å si umulig. Derimot fungerer teorien godt for Orlikowski som et «følsomhetsverktøy» for å forstå og tolke de prosessene hun studerer kvalitativt. Hun har også vist at en gitt teknologi kan brukes på ulike måter på arbeidsplassen, men at i større og eldre organisasjoner kan handlingsalternativene være begrenset. Vi glemmer at vi selv har lagt mange av rammene for våre muligheter til å handle i dag, gjennom tidligere praksis. Vi er selv kilden til både suksess og fiasko i sentrale organisasjonsmessige prosesser. Samtidig mener Orlikowski at endring i organisasjoner er mulig. Hennes syn er at det er vi mennesker som i stor grad skaper forutsetningene selv. Orlikowskis budskap er at vi stadig kan finne nye måter å kommunisere eller lære på, via ny så vel som eksisterende teknologi. I hvilken grad vi klarer å koordinere våre aktiviteter eller skape læring i organisasjonen, er avhengig av måten vi integrerer teknologien på. Hva som er hensiktsmessig til enhver tid, er imidlertid ikke lett å planlegge eller designe på forhånd.

Med sitt ståsted tar Orlikowski avstand fra dikotomiseringen, eksempelvis mellom implisitt og eksplisitt læring. Hun fremhever heller gjensidigheten mellom disse. Dette åpner opp for nytenkning og refleksjon rundt dikotomienes «blind spots». Likevel vil det gjerne være slik at ethvert valg man gjør, påvirker hva man ser, og Orlikowskis fokus på valg kan gi nye «blind spots». Eksempelvis vil Orlikowski vektlegge at aktørene vil bruke de samme handlingsregler når samme situasjon oppstår gang på gang (institusjonalisering). For andre forskere avhenger dette av at det indre, individuelle, mentale bildet kobles sammen med den eksterne verden. Det vil si at mennesker underordner eller koordinerer sine handlinger i forhold til kolleger og materielle forhold. Dette skjer imidlertid ikke alltid automatisk. Mennesket, med følelser og vilje, den subjektive mening bak handlingen kan være forskjellig selv om handlingen er den samme. Ut fra dette perspektivet vil ikke virkeligheten være så forutsigbar og kjedelig som Orlikowski ofte finner at IKT-bruk i organisasjoner er. Det hun observerer av gjentagende handling, innenfor eksempelvis kommunikative sjangre, kan ha mange andre årsaker og meninger når vi beveger oss fra kulturnivå til individnivå.

Avslutning

Orlikowski har brukt over 30 år på å gi oss en organisasjonsteori som inkluderer og anerkjenner informasjonsteknologien som en viktig faktor for å forstå organisasjonsprosesser. Hennes utgangspunkt er en kritikk av positivismen, av teknologisk determinisme og av dikotomisering. Orlikowski vektlegger videre samspillet mellom det materielle og det sosiale i studiet av IKT i organisasjoner, først ut fra en strukturmodell, senere ut fra en praksissynsvinkel. Dette klarer hun å få til uten at hun reduserer betydningen av menneskelig handling. For henne er ikke studiet av informasjonsteknologi i organisasjoner et «null-sum-spill» der hverken det sosiale eller det materielle får redusert sin forklaringskraft. Orlikowski viser oss i sine studier at en gitt teknologi kan brukes på ulike måter fra praksis til praksis, og det kontinuerlige samspillet mellom det sosiale og det materielle er det avgjørende.

Orlikowskis budskap til ledere i organisasjoner er at mulighetene for «positive» effekter av IKT-bruk kan være noe mindre i eldre og store organisasjoner på grunn av sterk institusjonalisering (sterke normer og regler for adferd). IKT vil i slike situasjoner ikke bidra til større endringer, fordi eksisterende måter å samhandle og kommunisere på står i veien for at man tar i bruk et nytt verktøy. Samtidig vil jeg hevde at rekruttering av ansatte inn i disse organisasjonene over tid, vil kunne løse opp situasjonen. Unge, nyansatte tar med seg sine IKT-vaner fra den private sfæren inn på arbeidsplassene, og det kan skape grunnlag for endringer i eldre, store organisasjoner også. Orlikowskis senere arbeider (eksempelvis Kellogg, Orlikowski & Yates 2006) setter fokus på hvordan aktørene gjennom nye praksiser nettopp kan unngå at eksisterende strukturer står i veien for det man ønsker å oppnå.

Litteratur

- Belanger, F. & Watson-Manheim, M. B. (2007). Communication media repertoires: Dealing with the multiplicity of media choices. *MIS Quarterly*, 31, s 267-293.
- Daft, R. L. & Lengel, R. H. (1984). Information richness: A new approach to managerial behavior and organization design. I B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior* (pp. 191-233). Greenwich, CT: JAI Press.
- Daft, R. L. & Lengel, R. H. (1986). Organizational information requirements, media richness, and structural design. *Management Science*, 32, s 554-571.

- Daft, R. L., Lengel, R. H. & Trevino, L. K. (1987). Message equivocality, media selection, and manager performance: Implications for information systems. *MIS Quarterly*, 11, s 355-366.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. University of California Press: Berkeley.
- Kellogg, K. C., Orlikowski, W. & Yates, J. A. (2006). Life in the Trading Zone: Structuring Coordination Across Boundaries in Postbureaucratic *Organizations*. Vol 17 p 22-44.
- Orlikowski, W. J. (1992). The Duality of Technology: Rethinking the Concept of Technology in Organizations. *Organization Science* (3:3), 1992, s. 398-427.
- Orlikowski, W. J. (1993). Case tools as organizational change - Investigating incremental and radical changes in systems-development. *MIS Quarterly*, 17(3), s 309-340.
- Orlikowski, W. J. (2000). Using Technology and Constituting Structures: A Practice Lens for Studying Technology in Organizations. *Organization Science* (11:4), s 404-428.
- Orlikowski, W. J. (2002). Knowing in Practice: Enacting a Collective Capability in Distributed Organizing. *Organization Science* Vol. 13, No. 3, May-June 2002.
- Orlikowski, W. J. (2007). Sociomaterial Practices: Exploring Technology at Work. *Organizations Studies* 2007: 28: s 1435-1448.
- Orlikowski W. J. & Barley, S. R. (2001). Technology and Institutions. What can research on Information Technology and research on organizations learn from each other? *MIS Quarterly*. Vol 25 No. 21. June.
- Orlikowski, W. J. & Iacono, C. S. (2001). Desperately seeking the «IT» in IT research: A call to theorizing the IT artifact. *Information Systems Research*, 12, s 121-134.
- Orlikowski, W. J. & Robey, D. (1991). Information Technology and the Structuring of Organizations. *Information System Research* 2:2.
- Pool, M. S. (1983). Decision development in small groups. A multiple sequence model of group development. *Communication Monographs*, 50, 321 -341.
- Rice, R. E. (1993). Media appropriateness: Using social presence theory to compare traditional and new organizational media. *Human Communication Research*, 19, s 451-484.
- Saunders, C. & Jones, J. W. (1990). Temporal sequences in information a question for decision making. A focus on source and medium. *Academy of Management Review*, 15, s 29-46.
- Scharmer, C. O. (1999). Intervju med Wanda Orlikowski. Lokalisert på <http://www.dialogonleadership.org/interviews/Orlikowski-1999cp.shtml> Besøkt 14. september 2009.

- Schultze U. & Orlikowski W. J. (2001). Metaphors of virtuality: shaping an emergent reality, *Information and Organization*, Vol. 11, s 45-77.
- Stephens, K., Sørnes, J. O., Rice, R. E., Browning, L. D. & Sætre, A. S. (2008). Discrete, Sequential, and Follow up Use of Information and Communication Technology by Exceperiened ICT Users. *Management Communication Quarterly*. Volum 22/number 2. S 197-231. Sage Publications.
- Yates, J. & Orlikowski, W. J. (1992). Genres of organizational communication: a structurrational approach to studying communication and media. *Academy of Management Review*, Vol 17. No 2, s 299-326.
- Østerlund, C. (2007). Genre Combinations: A Window into Dynamic Communication Practices. *Journal of Management Information Systems*. Vol. 23, No 4.s.81 -108. M.E. Sharpe, Inc.

ENGLISH SUMMARIES

How to establish scientific knowledge about society? The collection, interpretation and analysis of qualitative data by means of Sensitizing Concepts

Jens Petter Madsbu

How can we claim that we have established scientific knowledge about social life and social topics on the basis of talking to someone? The article will attempt to follow a logic of how to proceed in order to obtain scientific knowledge based mainly on a specific qualitative research approach. The most important principle of qualitative research presented is related to Herbert Blumer's concept of Sensitizing Concepts (Blumer 1954). The term refers to a technique of analysis in qualitative research, based on people's own understanding of their world and is an analytical tool for the development of scientific theories and concepts. Although the logic behind the concept is well known in qualitative social research, there are surprisingly few references to the Sensitizing Concepts in the literature of qualitative methodology, and it can almost look as the term has either been forgotten or that it has become so obvious that it has only slipped into the the qualitative research methodology and then become invisible.

Christmas Songs in Multicultural Perspective

Synnøve Sakura Heggem

Is there a difference between a mono- and a cross-cultural way of singing Christmas songs? In this article, the author attempts to make clear the complexity with regard to questions as: What is a hymn, or a Christmas song? In the light of these questions, she tries to enlighten the different possible ways of singing/reading, out from the anticipation that the most

common ways so far, the mono-cultural or missionary ways, and the secular way, are not the only alternatives. A third way comes through by arranging a meeting point between the poetic world of the famous Danish hymn-writer N.F.S. Grundtvig (1783-1872) and the post-modern thinker Ursula Kings approach to the key-word *spirituality*. All in an effort to make clear how to do simple, cultural rituals as Christmas celebration to both a national building task and at the same time to a cross-cultural improvement, in the name of a global goodness.

Apples and Pears: The Analogy between PR-advisors and Lawyers

Øyvind Ihlen and Anne Oline Haugen

Some public relations practitioners liken their profession to that of lawyers. Public relations is seen as advocacy on behalf of organizations in the court of public opinion. Given society's pluralism, competing views will be presented and self-serving purposes are kept in check by public scrutiny. In a democracy, however, all parties should be given a chance to put their case forward. This essay discusses the public relations practitioner-lawyer analogy in light of theories of professional ethics and advocacy.

Social Media and Political Communication - Old News?

Martin Nkosi Ndlela and Mona Pedersen

This chapter examines how changes in information and communication technologies, especially the advent of social media, are influencing political communication. It looks at how key players in the political landscape, that is, politicians, political parties, citizens and the media are adapting their ways of political communication due to the proliferation of social media. Focusing mainly on the local election campaigns, and drawing on the reflections and experiences of local politicians, the chapter explores the interplay between social media and traditional media. The chapter concludes that whilst social media are a significant player in the configuration of political communication, they are primarily used as a complementary supplement to mainstream media.

The Freedom of Information Act: Giving the Public Greater Access to Internal Documents?

Anne Oline Haugen

The Freedom of Information Act entered into force of 1 January 2009, and The Act of 19 June 1970 No. 69, relating to public access to documents in the public administration was repealed on the same date. An important issue is whether the so-called internal documents will continue to be as internal as they have been, or whether it will be easier for the public to get access to these documents. The conclusion is that The Freedom of Information Act at some point will give access in a greater scale.

The Local List - «Gone Against the Flow» in Norwegian Local Politics

Mona Strand

Local lists are still present in local elections, despite the fact that they according to the scientific literature would disappear gradually, as the political parties took over the lead role in the local government. This process, which is called the «politicization of local politics», has led to that even in small communities, the voters have more parties to choose from. Yet the local lists at irregular intervals have a certain upswing. This is because they stand for elections in several municipalities, and because of their share of the votes. Although these lists on a national basis are a relatively marginal phenomenon, it may still be of interest to study further the role that these lists play, and the motivations that may lie behind the choice of such lists as an arena for political commitment, rather than political parties. It may also provide some useful perspectives on the parties' challenges at the local level.

Financial Idealism versus Financial Pragmatism

Bent Sofus Tranøy

This chapter addresses the knowledge base for modern financial regulation. The finance-debt and resulting employment crises that has haunted large parts of the world economy since 2008 has proved just what an acute issue this is. Two positions on the role of finance and thus of what constitutes appropriate financial regulation are contrasted.

On the one hand you have the conventional view which I dub «financial idealism». Based on neoclassical foundations and expanded with the help of rational expectations, this view tends to see the system as self stabilizing. Having pushed the stability issue to one side it gives primacy to the important functions the finance systems performs for the real economy. In this perspective the more «developed» and «mature» a financial market is, the better it can perform these functions. Thus it wishes to maximize the number of transactions concluded while financial innovation is seen as inherently good. The policy prescriptions that flow from this is decidedly «light touch» or else one risks reducing the system's capacity to perform. The other view I dub «financial pragmatism». In this perspective the financial market is seen as an arena where power is exercised and where the strong and weak can prey on the weaker and less informed. When finance grows big enough, it can become more self-contained (busy dealing with itself) while at the same time being parasitic on the real economy, through practices like «churning», predatory lending and risk taking founded on moral hazard. This view can be underscored by drawing on insights from non-hegemonic economic strands of theorizing such as the information of economics, new institutional economics and behavioral economics. The regulatory agenda that flows from this view is much more restrictive than the agenda that flows from financial idealism.

How does a group of public servants perceive the concepts of trust and distrust?

Hans Chr. Høyer and Elin Woods

The chapter describes an empirical analysis of how a group of public servants (N= 34) perceive and understand the concepts of trust and distrust. The informants are employed by various public institutions at the level of municipality, county and national administration. The empirical data are individual essays in which the informants share their reflections on trust and distrust. They were asked to relate their reflections to a working situation with which they were familiar. In general, the informants are more concerned with the phenomenon of trust than with distrust. Trust is considered a fundamental and important phenomenon which is decisive in creating good conditions for action in a working situation. Trust/distrust is seen as concepts with a strong normative value,

where trust is seen as unconditionally good while distrust is seen as unconditionally negative. The concepts comprise both cognitive and affective/emotional aspects, in addition to behavioral aspects. In sum, a large majority of the informants emphasize the affective aspect of the concepts for more strongly than the aspect of interest and the cognitive aspect of the concepts. They are mainly concerned with what trust does to us. Trust and distrust can be described in general terms as states, feelings or approaches on both the collective and the individual level. Managerial systems in today's public administration are increasingly based in logic of distrust. Our findings indicate a need for a sharpened focus on the importance of these managerial systems in order to maintain the possibility of good conditions for trust-based relations of co-operation in public administration.

Managing Asymmetric Knowledge Organizations - «Mission Impossible»?

Jan Merok Paulsen

How to understand the complex nature of school organization has been a central theme among scholars of organization theory since the mid 1970s. Both organization theorists and educationalists have struggled to understand how schools could be so bureaucratic in form, and yet be characterized by such weak control over actual teaching and learning in the classrooms. This «puzzle» is understood as loose couplings inherent in the core logic of educational organizations and elaborated conceptually in loose coupled system theory. As observed, schools exhibit an administrative paradox, manifested by disconnection between the administrative apparatus and the technical core. This systematic pattern can also be understood as a classical agency problem, as critical competence becomes situated and stored in the classroom context, which in reality works as a closed system. In this paper I have coined the latter phenomenon as an innovation paradox that hinders many schools to develop their organizational learning capacity. Further, by means of a systematic literature review, I discuss how school leaders can deal proactively with the web of loose couplings inherent in the organizational logic. The leadership practices recommended combines insights and evidence from distributed leadership theory and knowledge management.

Information- and communication Technology in Organizations, Orlikowskis Perspective on Practice

Inge Hermanrud

This article reports Wanda Orlikowski's contribution to the understanding of technology, in particular information and communications technologies (ICTs), in organizations. Her research examines relations between technology and organizations over time, with emphasis on organizing structures, communication genres, cultural norms and work practices. In her early work she applied Giddens theory of structuration. Later she has developed the framework further in her «practice lens» and her socio-material ontology for technology studies at work. The article reports examples of her work, like how individuals in organizations transfer knowledge by the use of ICTs without engaging in cultural adaption, by only making their knowledge legible and open to reuse and modification.

FORFATTEROMTALER

Jens Petter Madsbu er høgskolelektor ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Han er utdannet Cand. Sociol. fra Universitetet i Oslo. Madsbu underviser i organisasjonsfag og forskningsmetoder. Han er i sluttfasen av et doktorgradsarbeid med temaet offentlige digitale tjenester, i tilknytning til Karlstads universitet.

Synnøve Sakura Heggem har doktorgrad fra 2005 ved Universitetet i Oslo, Teologisk fakultet. Hun arbeider som sokneprest i tillegg til at hun innehar en post doc-stilling ved Århus Universitet i et prosjekt om Grundtvigs salmer i global kontekst, med fokus på kjærlighetstenkning, kjønn og teologi. Heggem har undervist i tverrkulturell kommunikasjon ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena, og har videre publisert en rekke artikler blant annet om den religiøse dimensjonen i Vidar Sandbecks diktning. Heggem er også leder av Det Norske Grundtvig Selskap.

Øyvind Ihlen er dr.art. i medievitenskap og jobber ved Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo. Han er tidligere professor ved Handelshøyskolen BI og Høgskolen i Hedmark. Ihlen har skrevet og redigert sju bøker, og har publisert over 45 artikler og bokkapitler om så vel strategisk kommunikasjon som journalistikk. Han er redaksjonsmedlem i ni internasjonale tidsskrift, og er også medlem av Kommunikasjonsforeningens etiske råd.

Anne Oline Haugen er førstelektor i juridiske fag ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Hun har forelest bl.a. i medierett og forvaltningsrett ved Høgskolen i Hedmark fra 1989 og i

medierett ved Universitetet i Tromsø fra 1996 og ved Høgskolen i Gjøvik fra 2001. Haugen har utviklet en rekke emner og skrevet artikler innenfor disse områdene.

Mona Pedersen er høgskolelektor i mediefag ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. I 2012 **disputerer** hun med en avhandling om norsk kinohistorie ved NTNU. Pedersen har populærkultur og mediehistorie som sine faglige hovedinteresser, og hun har publisert flere arbeider om stjerne-studier, kinominner og andre visuelle populærkulturelle uttrykk.

Martin Nkosi Ndlela er førsteamanuensis innen medie- og kommunikasjonsstudier ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Han har sin doktorgrad fra Universitetet i Oslo. Ndlelas faglige interesseområder er medier og demokrati, informasjons- og kommunikasjonsteknologi, organisasjonskommunikasjon, globalisering og kulturstudier. Han er for tiden instituttleder ved Institutt for organisasjon og ledelse ved Høgskolen i Hedmark.

Mona Strand tok hovedfag i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo i 2000. For tiden er hun doktorgradsstipendiat ved Institutt for organisasjon og ledelse ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Hun har lokaldemokrati, politikerroller, vilkår og former for politisk styring som sin faglige hovedinteresse.

Bent Sofus Tranøy er Doktor polit. og Cand. Polit. fra Universitet i Oslo og har Master fra London School of Economics. Han jobber med politisk økonomi og statsvitenskap. Han er 1.amanuensis ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena og har tidligere vært ansatt ved Universitet i Oslo, ved Arena-programmet, Maktutredningen og Fafo. Tranøy har publisert på norsk og engelsk om globalisering, finans, europeisering med mer. Tranøy fikk Brageprisen i 2006 for boka *Markedets makt over sinnene*.

Hans Chr. Høyer er førsteamanuensis innenfor fagområdet offentlig ledelse og styring ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Hans viktigste forskningsområde er offentlige reformer og innovasjonsprosesser samt tillitsbasert styring av organisasjoner. Høyer er Fellow ved avdelingen for statsvitenskap ved Karlstads Universitet.

Elin Marit Wood er student ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena, på studiet Master i offentlig ledelse og styring (MPA) og skriver en masteroppgave om «Kjærlighet som samfunnets kardinalverdi».

Jan Merok Paulsen har doktorgrad i ledelse fra Handelshøyskolen BI. Hans doktoravhandling belyser mellomlederrollen i utdanningsorganisasjoner, og øvrig forskning har fokus på endringsledelse og organisatorisk læring i utdanningssystemet. Paulsen har ledererfaring fra næringsliv og offentlig forvaltning. Han arbeider ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena

Inge Hermanrud er førstelektor i organisasjons- og ledelsesfag ved Høgskolen i Hedmark, Avdeling for økonomi og ledelse på Rena. Han arbeider med en doktorgrad innen læring i organisasjoner og IKT-bruk og er tilknyttet Universitetet i Nordland.

